

•

NÎQAŞËN FELSEFEYË 40.

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
. .
. .
. .

*Niqaşên felsefeyê 40.
@Abdusamet yigit
Weşanên felsefe
2018-Almanya-Berlin
Grafik: zendî şîyar*

.
ISBN 968-4-940996-30-2

Pêşgotin:

Zêhn wê weke têtînek felsefeyî ku em li wê bihizirin wê weke bi têtînek hizrî a bi fahmkirina navaroka hebûnê re wê were lê hizirkirin bê. Di serî de wê ji aliyê felsefeyî ve wê bi mijarên zêhnî, çerçove, kok û temenê wê bi awayekê wê were lê hizirkirin û wê were xwestin ku ew were fahmkirin û were hanîn li ser ziman. Di mijare zêhnê de wê di serî de wê di demên ronansansê û pê de wê bi têtînek hemdem wê bi mijare zêhn û bedenê re wê ji aliyê filosofên weke desceertes ve wê ji aliyekê ve wê bi têtînek derûnî û hwd re wê were hildan li dest.

Lê bi gelemperî wê dikarê wê di wê çerçoveyê de wê bibêjê ku wê bi zêdeyî wê di nava têtîmek dualite û ya monist de wê hin bi hin wê were li lê hizirkirin û wê di wê çerçoveyê de wê were xwestin ku ew were hanîn li ser ziman. Ji aliyê têtîna dualiteyî de wê ji aliyekê ve wê weke bi têtînek bûjenî wê dervî bedenê wê weke 'tozekê' ku wê hebê wê were hanîn li ser ziman. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, dekartî wê hinekê jî wê bi şîroveyên xwe ve wê ji wê aliyê ve wê bikin ku ew wê werênina ser ziman.

Di çerçoveya têtîna monistî de wê, beden û zêhnê wê ji hev cihê ne weke heyinekê wê pênasebikê. Wekî din wê di wê temenê de wê di temenekê têtînek monistî de hanina ser ziman wê, heta filosofên weke parmenides û dema kevnera wê herê. Di wê çerçoveyê de wê, piştî wê di rengekê de wê, piştî platon û aristo û hizrên wan ên ku wê di awayekê de wê werênina ser ziman re wê di serdema navîn de wê li ser wê temenê wê di rengekê de wê mijare zêhnê wê bi têtînek ontolojikî wê di rengekê de wê were hildan li dest û wê felsefeya wê were kirin. Ji filosofên weke Platinius û heta agusutinius û piştî wan heta gelek filosofên din ên piştê wê werin ên weke spinoza û hwd wê li ser wê nûqûteyê wê bisekin in. Spinoza wê bi têtîna tozê wê di rengekê de wê bi têtîhek monist wê di şêwayekê de wê bikê ku ew bi şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Di çerçoveya têtînen fizikalistî de wê bi girêdana bi rewşên fizîkî ku wê bi wan û derka wan re wê zanin wê pêşkeve wê di rengekê de wê bi wê zaninê wê çawa wê ew wê bi çerçoveya wê re wê were fahmkirin wê l isr wê were sekin in.

Weki din wê piştî ronansansê wê pêşketinên bi hizra idealistî re wê, mijare zêhnê wê weke her tiştê û çavkaniya wê bibînin û wê di wê

temenê de wê werênina ser ziman. Her tiştê wê weke di zêhnê de wê weke bi xiyalkirin û tefkirkirinê ku ew dihê afirandin re wê bênin ser ziman û wê weki din wê weke xiyalkirinekê û an xapandinekê bê hebûna weke ya fîzîkî û heyî ku wê bi bûjenî wê were ser ziman wê were hanîn li ser ziman.

Di demên serdema hemdem de wê bi zêdeyî wê têtîgînên weke xuyzani û hwd ku wê pêşkevin wê bi têtîgînek funksiyoni wê mijare hildina li dest û wê werênina ser ziman. Di demên hemdem de wê bi felsefeyî wê gelek awayên wê li ser temenê lêdaxistinê û lênedaxistinê re ku wê werina pênasekirin re wê pêşkevin û wê werina hanîn li ser ziman. Bi felsefeyên weke yê Locke û Hume û hwd re wê di rengekê ideayî de wê mijare zêhnê wê dîmenekê din ê hizrî wê bistênê. Wê di wê temenê de wê çawa wê, dîmenê zêhnê wê bi wêneyî wê were kişandin wê ji aliyekê ve wê li ser wê were sekin in. Felsefevanên demên hemdem ên weke Huserl û heta Witgenstein û hwd wê di wê çerçoveyê de wê bi wê têtîgîna şenber a wêneyî re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman.

Weki din wê di dîmenê zêhnî de wê bi hizrî wê awayekê wê yê teybet wê di dewama wê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Têtîgînên weke bi zanînen civaknasî, antropolojîkî, biolojîkî, derûnî û têtîgînên weke bi hizrî ên teknikî û hwd re wê pêşkevin wê di wê çerçoveyê de wê weke dîmenekê wê yê bihizirkirinê ê wê hizrê wê were lê hizirkirin û wê were hanîn li holê wê ji aliyekê ve wê bibê. Lê ev ali wê çendî ku wê weke encama wê pêşketina wê bin wê ji aliyekê ve jî wê pêşxistina wê di awayekê de wê bi hizrî wê derxistina li asta jorin.

Di nava têtîgînên fîzîkî û ne fîzîkî de wê têtîkiliyên ku wê bi wê werê lê hizirkirin wê bi zimanî û hizrî û hwd re jî wê di dewama wê de wê were lê hizirkirin. Piştî wê di demên dawî de wê felsefeyên zimanî ku wê pêşkevin wê di wê temenê de wê bikin ku ew mijare zêhnê wê di awayekê de wê hildina li dest û wê, zimanê wê pêşbixin wê li ser wê bisekin in. Wekî din wê jî wê dikarê wê di awayekê û rengekê de wê li wê bihizirê ku wê mijare felsefeyê wê, di wê rengê de wê, ji aliyekê ve wê bi wê re wê, dîmenekê hizrî ê kûr jî w bi xwe re wê ji aliyekê ve wê weke ku wê bijî.

Di mijare zêhnê de wê têtîgînên weke lê nayên lê daxistin ku wê bi wê werênina ser ziman wê bi tişt ku wê dimejî de wê çendî ku wê bibê jî lê wê, di zêhnê de wê were salixkirin, vegotin û lêker û gotin wê, nikaribê bi wê cihê wê dagirê û wê werênê ser ziman. Minaq wê têtîgînên weke bi zanîstên fîzîkî wê, bênina ser ziman ku wê li vegotinên zimanî û

ragihandinên wê nikaribê were li lê daxistin re wê bikirpênê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê din de jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê mijare têtîna azmûnê bê ku wê xwe bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Minaq wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên bi wê re wê di şêwayekê de wê were li lê hizirkirin. Minaq wê, di demên kevnera de wê bi hizrên filosofên weke Platon re wê têtîna aqilê ideayî ê mayînda û yê azmûnî ê bûhûrîner wê di wê temenê de wê were lê hizirkirin. Piştî wê di wê temenê de wê di renekê de wê mijare hizra azmûnî wê çawa wê temenekê wê hebê wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Suhrewerdî wê hizra azmûnî wê weke pêpeloke pêşî a fêrbûnê wê şîrovebikê û ya piştî wê ser wê re weke ya duyem wê bi aqilê razberiyê re wê şîrovebikê ew wê weke aqilekê têra xwe heyî û wê karibê bi hiş û hizir were fahmkirin re wê di dîmenekê de wê werênê ser ziman-

Di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê mijare wê têtîna razberiyê wê piştî wê, di nava filosofên piştre jî wê were lê hizirkirin. Minaq pêvajoyên hizir û aqil ên spinoza wê di renekê di dewama wê de wê karibê weke aliyekê wê yê din ê giring wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, têtîna aqilê razber wê weke têra xwe heyî wê, weke têtînek tozî wê şîrovebikê. Dekartî jî wê tozê wê weke çavkaniyek hizrî a afrîner ku wê ji wê bibê wê di dîmenekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê hizrên xwe wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênina ser ziman.

Wek din wê jî wê di renekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare hizrên bi têtîna tozê ê piştî wê di nava lêpîrsînên felsefeyî de wê bidomê. Di wê rengê de wê, dekartî wê mijare zêhnê wê bi têtînek derûnî û an weke di dîmenekê di wê rengê de ku wê di bedenê de wê xwe bide dîyarkirin wê werênê ser ziman.

Weki din wê ji aliyekê din ve jî wê bi têtînên weke bi têtîliya zêhn û bedenê û an bi têtînên weke têtîna dualist a bandûrî weke bi têtîne meditasyonî û hwd re wê were ser ziman re wê were hanîn ser ziman. Di nava têtîna fizikî û an derûnî de wê, bi têtînek hevraştî a bi fizikî re wê, bi hizirkirina wê re wê di dîmenekê de wê were dîtîn ku ew wê li wê bihizirê û wê were hanîn li ser ziman.

Di mijare zêhnê de wê hertimî ew nern û an dîtina bi dualî weke bi zêhn û fizikî wê ji wê aliyê ve wê weke têtînek ku wê ji wê aliyê ve wê temen û çavkaniya lêpîrsînên bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê were

dîtin wê biafirênê û wê werênê ser ziman. Minaq têtîgînên dualistî ên azmûnparêzî ku wê di rengekê de wê pêşkevin wê li ser wê re wê, bi têtîgînên kirdeyî û hwd ku wê çawa wê di rengekê de wê, werênê ser ziman. Minaq wê dema ku em kesekê xwe winda bikin wê keder, xamgînî û hwd wê çawa wê bi me re wê bibê û wê bi wê rengê wê pêşxistinên weke bi azmûnkirinê wê bikê re wê li ser wê bisekinê. Wekî din bi felsefeyî wê reşwên zêhnî û fîzîkî wê çawa wê bandûrê wê li hev bikin wê li ser wê re wê bi wê çerçoveyê wê xwediyê nerînekê bê. Di wê rewşê de wê têtîgîna azmûnî wê ji têtîgînek zêhnî û bûjenî wê zêdetirî wê têtîgînek zêhnî û fîzîkî wê beremberê hev wê li ser wê çerçoveyê re wê di awayekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê werê hanîn li ser ziman.

Lê çendî ku wê têtîgîna dualist wê were ser ziman jî lê wê bi têtîgînên monist jî wê çawa wê ji wê re wê rê û çare di fahmkirinê de wê bên kirin ku ew werina dîtin wê di dewama wê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Li kurdistanê zerdeştî û maniyî wê di rengekê de wê mijare dualismê ku wê werênina ser ziman wê, bi têtîgînek monistî jî wê di rengekê de wê li ser duitiya ahriman û ahûra mazda re wê bi têtîgînek zerwanî wê di wê temenê de wê pênasibikin. Li gorî wê mantiqê wê, ew herdû duiyî wele ahriman û mazda wê zaroyên zerwan ku ew weke tenê bê û wê destpêk bê. Wekî din di felsefeya çînê de wê bi têtîgînên weke yên taoismê û hwd re wê were dîtin ku wê were ser ziman. Di felsefeya hinduiyî de jî wê bi têtîgînên weke yoga û sanktiya û hwd re wê were ser ziman.

Wekî din ku em li ser temenekê monistî wê li wê bihizirin wê bi têtîgînên derûnî ên xuyparêziyê û hwd ku wê pêşkevin karibê bikirpênê. Di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê derûnî wê weke têtîgînên ku wê li ser têtîgînên bi nerîna li hundûrîn wê pêşkeve. Di demên destpêka xwe de wê, li ser wê temenê wê li hemberî wê were derketin ku ew weke zanistekê were herê kirin.

Minaq wê, lêpîrsînên li ser temenekê zêhnî re wê, bi têtîgînên weke bi felsefeyî ên weke bi metalyalistên eliminativist ku wê bihizirin ku wê, bahsa argûman ku wê têtîgînên weke mina derûnî û xuyê ku wê çendî wê karibê li astek biolojîkî wê were lê daxistin wê bixwezin ku ew wê di rengekê de wê şîrovebikin û wê werênina ser ziman. Rewşên weke yên êşê, derkên dîtbarî wê ji aliyekê ve wê li ser nebûna rewşên zêhnî re wê bibê wê li wê bihizirin.

Wê ne bi têtîgînek lêdsaxistinê wê di rengekê de wê li wê bihizirê.

Di mijare tēgîna zêhnî de wê, mijare fahmkirinê wê li ser tēgînên weke bi zimanî re wê were lêpîrsîn. Di wê çerçoveyê de wê, ya ku wê were ser ziman wê ew bê ku wê, di mijare lêkolînên bi zimanî de wê gotinên me wê çawa wê karibin wê têra wê bikin wê ji aliyekê ve wê were lê hizirkirin. Filosofên weke Witgenstein wê tēgîna funksiyonali wê di rengekê de wê derxina li pêş. Di wê çerçoveyê de wê bi şenberiyekê wê bixwezin ku wê fahmbikin û wê werênina ser ziman.

Mijare zêhnê wê weke mijare ku mirov wê di temenê fahmkirinên xwe de jî bi hiş û hwd re wê hilde li dest û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê lêkolînên bi newrolojikî û hwd ku wê bînin kirin wê weke aliyekê wê yê giring ê ku ew bi wê dihê fahmkirin û ser ziman bê. Rewşên weke yên bi tēgînên weke 'jîra çêker' û hwd wê di rengekê de wê weke bi dîmenên wê yên ku ew dihên derxistin û hwd re wê di awayekê de wê were dîtînin ku wê were bi wan li lê hizirkirin û wê pêşxistin.

Derûnî, zanistên weke yên bi hişmendî ên weke zanista siniran, zanista ziman, antropoloji, civaknasî, û rewşên weke yên ku wê bi perwerdeyî û hwd wê werina pêşxistin wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyên ku em dikarin di wê rengê û awayê de wê bi wê re ku em li wê bihizirin bê. Weki din wê mijarên ku wê bi wê re wê werina hildan li dest ên weke tēgîna 'wîna azad', keseyet, derûnî, toz û hwd wê weke aliyên ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibin werina li lê hizirkirin bin. Di mijare ezîtîyê de ku wê weke bi tēgînek 'gîyane ku ew ne bûjenî ya' re wê, di rengekê de wê were lê hizirkirin. Filosofên weke Hume wê bi zêdeyî wê mijare ezîtîyê wê hildina li rojava xwe û wê li ser wê temenê wê di wê de wê kûr bibin û wê şîroveyên xwe wê di rengekê de wê bi wê re wê, weke ku wê were kifşkirin wê şîrovebikin û wê werênina ser ziman. Mijarên weke ku wê bi hiş û zanin û hizir re ku wê mijare pêşketina kes bi keseyetî û aqil û hwd re wê hildina li rojava xwe wê di wê çerçoveyê de wê were li lê hizirkirin. Zêhn wê hem wê di wê çerçoveyê de wê hem wê weke temenekê û hem jî wê weke çavkaniyek ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin û fahmkirin bê.

Abdusamet Yigit

Destpêk: Niqaşên felsefeyê 40;

Bi kortasî salixkirina felsefeya zêhnê

Di mijare felsefeyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke nerînek li jîyanê a bi aqil û zaninê ku wê pêşbixê û wê hebûn û heyinên jîyanê wê di wê de wê çawa wê weke aliyekê wê yê giring wê werina pênasekirin û hanîn ser ziman wê bi wê re wê were lê hizirkiirn. Felsefe wê hinekê jî wê di wê temenê de wê bi gotinkirinê û weke têgîna gotinê jî wê di wê rengê û awayê de wê xwe di reng û awayekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê weke lêpirsîna nava gotinê û zanina wê ya ji jîyanê, gotin û kirdeyê, bûjen û biriqîna wê û hwd wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di renekê û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Locke wê di renekê de wê dema ku wê felsefeyê wê werênê ser ziman bi têgînek fahmkirinê wê di wê temenê de wê çawa wê heyinên jîyanê û bi reng û awayên wê werina ser ziman wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Ev wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê bê. Di wê nûqtayê de wê renekê lêpirsînê a wê ya bi hizirkirinê wê di wê nûqtayê de wê bale min bikişênê. Di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman ku wê awayek û an renekê wê çawa wê di renekê de wê bi gotinê wê karibê were ser ziman. Awa wê di renekê de wê di wê de wê têgîna rengê wê weke nebê. Wê di wê temenê de wê li ser temenekê darêjkî wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Lê ji aliyekê din ve jî wê mijare rengê wê dema ku em wê hildina li dest wê bi ziman wê rengê jîyanê wê ew wê werina bigotinkirin. Lê ew gotin wê di wê nûqtayê de wê çendî wê karibin wê rewşa fahmkirinê a weke ku wê di wê de wê were ser ziman wê, di renekê de wê weke ku wê cihê wê bimênê.

Di gotinê de wê ya ku wê were pênasekirin û ya ku ew wê were ser ziman wê di şewayekê de wê carna wê weke ku wê ji hev cihê bin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyna wê yên ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênina ser ziman bin.

Di mijare rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê çawa wê ew wê were bi gotinkirin wê weke aliyekê wê yê giring ku wê çawa wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ew jî wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ew jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare hanîna li ser ziman wê, di wê nûqteyê de wê, ya ku wê di serê Locke de wê bide biriqandin wê ew bê ku wê ya ku ew hatî salixkirin û ya ku ew bi wê re wê dihê ser ziman û an ya ku ew were ser ziman wê weke aliyna ku wê karibin ji hev cihê bibin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku em dikarin wê li wê bihizirin û wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê werênina ser ziman bê.

Lêpîrsîna di hanîna ser ziman de wê weke mijarek felsefeyê wê di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê ne têrîya me jî wê bi xwe re wê bi fahmkirinên me wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Lê wê dema ku em wê di têngînekê de wê dihênina ser ziman wê çawa wê dema ku em mînaq di mijare salixkirina rengekê de wê bi wê re wê dikevina zorê de wê hinekê jî wê di wê temenê de wê bi gotinê ya ku em bi wê dihênina ser ziman û wê ya ku ew dihê ser ziman wê di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin. Li hemberî dîmenekê rêngdêr ê jîyanî wê weke ku wê gotin wê bi têngîna xwe re wê weke di rengekê bêreng de wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di awayekê de wê didewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê werênina ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê ku wê, di gotinê de wê mijare rengê wê di wê nûqteyê de wê herdemê û timî wê weke aliyekê ku mirov wê di rengekê de wê karibê wê bi lêpîrsînekê wê li wê bihizirê bê.

Di gotinê de wê, weke ku wê were ser ziman wê di mijare salixkirina di wê de wê ya ku ew di wê de dihê ser ziman wê weke heyinek ku ew di jîyanê de wê weke dihê dîtin wê bi wê re wê were ser ziman. Di wê nûqteyê de wê mijare sehên me wê bikeve dewrê de. Lê di wê nûqteyê de wê sehên me wê dema ku em karibin bahsa wê bikin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di mijare hizirkirinên me de wê ew jî wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê di wê temenê de wê mijare sehên me wê bi wê re wê di rengekê de wê çawa wê, karibê wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê li ser wê bisekinê bê.

Di mijare sehê û girtinên me yên bi wê re wê di xêva me de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di wê temenê de w bi wê re wê fahmbikin wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê fahmbikê bê. Di wê nûqteyê de wê dema ku em mijare sehan wê hildina li dest wê demê wê pêwîstîya şîrove û an dahûrkirinek weke ya ziman û xêvê bi hev ve girêdayî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê bikê. Di wê temenê de wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirina bi xêvê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman.

Di mijare sehê de wê di wê rengê de wê kombinyonek di nava wê û ziman û xêvê de wê di ahengekê de wê weke ku wê hebê. Di wê temenê de wê ya ku wê weke têtînek empirîkî ku wê di rengekê de wê hume jî û Locke jî w di rengekê de wê bixwezînin ku ew di awayekê de kêma zêde xwe li wê bigirin wê di wê temenê de bê.

Di mijarew salixkirina nava ziman û xêvê de wê bi sehên me û xêvên wan re wê, di wê temenê de wê ya ku ew dihê girtin û wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê bê.

Di mijare salixkirinên me yên di nava gotinê û tiştê û hwd de wê li ser wê re wê di rengekê de wê were ser ziman. Di mijare têtîna azmûnkirinê a ku wê Locke wê di rengekê de wê weke ku wê bikirpênê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê.

Di mijare azmûnê de wê, di wê nûqteyê de wê tişt wê weke wê çawa wê hebê wê bi wê re wê were dîtin. Wê di wê nûqteyê de wê di nava dîtinê û salixkirina wê de wê bi azmûnê re wê mijare dem û mekanê wê weke

aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê dikarin wê bi wê re wê şîrovebikin û wê fahmbikin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê.

Wê jî wê dikarê wê fahmbikê ku wê mijare salixkirinê wê di wê nûqteyê de wê bi tiştê û awayê wê yê ku ew wê dihê dîtin re wê bibê. Awa wê di renekê de wê çerçoveyek têgînî a darêjkî wê bi wê re wê bi wê heyinê re wê di mejî de wê di awayekê de wê weke ku wê bide salixkirin. Di wê nûqteyê de wê mijare darêjkê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê piştî ku ew bû û pê de wê di şêwayekê de wê bi wê hizra wê re wê, di dîmenekê de wê weke ku wê dîmenekê salixkirî wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibin wê di renekê de wê fahmbikin û wê werênina ser ziman bê. Wê jî wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare zaninê wê di wê nûqteya bi darêjê re de wê, di şêwayekê de wê weke temenekê wê biafireê. Wê di wê temenê de wê bi wê awayê wê yê ku ew bûyî weke bi darêjkê re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê di wê de wê bi xosletên wê û kifşkirinên wan re wê, di renekê de wê weke ku wê bê lê hizirkirin û wê were fahmkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê.

Di mijare gotinê û fahmkirina ji wê de wê hertimî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin ku wê çî ji wê were fahmkirin. Di wê de wê weke aliyekê ku wê bi temenê kûrbûnê û ji wê têgihîştinê wê hebê wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê rengê de wê, di mijare têgîna zêhnê û an felsefeya zêhnê de wê di wê temenê û çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê, dema ku wê mijare zêhnê wê di destpêkê de wê di wê temenê de wê werê ser ziman wê ji aliyekê ve wê bi azmûna kirdeyî û an azmûna hundûrîn ve wê ji aliyekê ve wê girêdayî wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê were hanîn li ser ziman.

Di demên destpêkê ên ronansansê de wê bi felsefeya xwe ya ku ew li ser dûaliteyek **zêhn û bedenê** wê avabikê descertes wê di wê temenê de wê di renekê de wê çerçoveyek hizirkirinê wê biafirênê û wê di wê çerçoveyê de wê, ji ya wê têgîna azmûna kirdeyî bi ber bedenê ve wê bi temen û dîmenek derûnî ku wê çawa xwe bi encam û rengê xwe bide

dîyarkirin wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê. Hinekê jî wê dema ku *em mijare zêhnê wê di wê temenê de wê bi bîrbikin* û wê werênina ser ziman wê di serî de wê mijare derûniyê wê weke aliyekê wê yê ku em wê dikarin wê li rex wê bi wê re wê li wê bihizirin. Ber ku wê weke di dîmene ku mirov çî di xwe de dihizirin ku wê bi wê re wê dîyarkirinek bi bedenî wê xwe bide dîyarkirin û wê bertekên me wê xwe di wê temenê de wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê fahmbikê bê.

Di mijare têgîna salixkirinên me yên ji hundurîn ve wê di wê temenê de wê encamên wê yên ku ew xwe didina dîyarkirin wê bi hizirkirinên me re wê xwe di şêwayekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê fahmbikê ku wê têgîna hundûrîn wê weke di kirdeyekê de wê xwe bide dîyarkirin. Li ser wê çerçoveyê de wê salixkirina aliyê hûndûrîn wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê çawa wê were fahmkirin wê, dema ku wê li wê werre lê hizirkirin ku mirov ji yên ku wê li wê were yê hizirkirin binerê wê ji wan wê were fahmkirin ku wê rengên hizirkirinên cûr bi cûr wê, di renekê de wê bi wê re wê wre dîtin ku wê were lê hizirkirin.

Ji aliyekê ve wê, mijare nerînê û nûqtaya ku mirov ji wê gavê diavêjê û wê dikê ku wê fahmbikê wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê bide dîyarkirin. Minaq wê dema ku mirov wê weke ji kû û kijan aliyê ve wê li wê binerê wê di wê temenê de wê weke bi renekê geometrikî wê di awayekê de wê bi wê hevrastê wê di wê temenê de wê dîmenekê hizirkirinê wê bi xwe re wê bi ber wê kûrahiya wê re wê, di renekê de wê bi hziirkirina wê re wê, bide dîyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê.

Di wê temenê de wê ya ku wê ji hundûr wê were wê çawa wê di renekê de wê were fahmkirin wê bi wê re wê, weke aliyekê ku wê di wê çerçoveyê de wê bi fîzîkî û ne fîzîkî wê serî li ser wê were wastandin. Minaq wê azmûna êşkişandinê wê dikarê wê di wê nûqtayê de wê bi bîrbikê. Wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê di renekê de wê were lê hizirkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê

ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Di nava têtikiliya beden û zêhnê de wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê li ser temenekê newrolojikî wê weke aliyekê ku wê were lê hizirkirin bê.

Piştî ku wê şîroveyên mijare zêhn û bedenê re wê zêde pêşkevin û wê di wan de wê di rengekê û şêwayekê de wê were kûrbûn wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê têtîgînên weke mijare newrolojiyê û hwd wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê di rengekê de wê were dîtîn ku wê bi zêdeyî wê, bi wê re wê, derkeve li pêş. Di wê temenê de wê bi wê têtikiliyê wê ji aliyê zêhnî ve bi ber ber bedenê ve wê di wê temenê de wê aliyê dîyar wê bixwez ku ew wê di dewama wê de wê fahmbikê. Chomsky wê li şûna gotina bedenê wê gotina ziman ku wê di wê de wê car bi car wê kirdeya bedenê wê bi fêrsek fahmkirinê jî wê bi têtîgînên fîzyolojikî û hwd re wê li wê bihizirê wê, di çerçoveya têtîgîna xwe ya 'zêhn û ziman' de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê, di awayekê de wê, şêwayekê de wê bixwezê ku wê têtikiliya fahmkirinê a ji aliyê hundûr ve wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê di çerçoveya felsefeya zimanî de wê weke ku wê werênê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê bi wê re wê bihizirê û wê mijare hizirkirina xwe wê di rengekê û awayekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di çerçoveya aliyê hundûrîn de wê, dema ku wê li wê bihizirê wê werênê ser ziman ku wê ji aliyê kûrahiya mirovî ve ku wê bide serrû wê di rengekê de wê çawa wê bi wê re wê di rengekê de wê bibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê ku wê di mijare dîyariya hundûrîn de wê, di wê temenê de wê pêvajoyek pêşketinê wê ji aliyê hundûrîn ve wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê weke bide dîyarkirin. Minaq wê di pêvajoyên me yên jîyankirinê de bê û an hizirkirinê de wê çendî wê dirêj bin û wê heta ku wê were wê dema me ya ku em di hizirin û di mejiyê xwe de weke ku em digihijina hizran û hwd wê hinek pêvajoyên weke bi pêşketinê û an peresendinê wê weke pêvajoyên pêşveçûnê wê xwe di şêwayekê de wê bi wê re wê bidina dîyarkirin

Ev ali wê di rengekê de wê li ser pêvajoyên me yên peresendinê ên zêhnî û hwd re jî wê, di rengekê de wê, bandûra wê zêde wê hebê. Di wê

temenêde wê di renekê de wê çawa wê xwedyê renekê pêşketinê ê dem bi dem bê wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Wê dema ku mirov wê dibê wê di wê temenê de wê di renekê wê weke monstrebûyî de wê weke ku wê ji wê fêrbûnê û pêşketinê re wê weke temenekê amedeyî re wê bibê. Minaq wê dema ku em bahsa pêvajoyên hizirkirinê ên bi zêhnî wê bi wê re wê li wê bihizirin wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê kesê ku wê piştî me re wê bibê wê bi wê pêvajoyê wê di xwe de piçûk mazin wê di şêwayekê de wê bigihijê li wê. Di wê temenê de wê di şêwayekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Wekî din wê pêvajoyên bûyina me ên bi hizirkirinê wê di wê çerçoveyê de wê, xwedyê wê bingihê ku em bi wê re wê fahmbikin bin. Wê di wê de wê azmûnên me jî wê di renekê de wê di wê de wê bibin û wê di wê temenê de wê ew azmûn wê di renekê de wê bi têkiliyek bi derveyî û hundurîn wê di şêwayekê de wê bibê. Aliyê hundurîn û derveyî wê di wê temenê de wê bi têkiliya wan a bi hev re ku mirov wê fahmbikê wê di aslê xwe de wê hinekê wê weke aliyekê wê yê hinekê zêde komplike wê xwe di dîmenekê fahmkirinê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê didewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di renekê de wê jî wê dikarê li ser wê bisekinê ku wê têkiliya bi azmûnên me yê derveyî ên di hundûr de wê bi girtinên wan û wê di wê temenê de wê weke wan wê di zêhnê de wê, bi hizirkirinên weke bi kirdeyî û wê bi wê re wê bi azmûnên wê re wê çawa wê çerçoveyek fahmkirinê wê re wê di renekê de wê weke ku wê biafirênê wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di mijare fahmkirinên me yê zêhnî de wê weke aliyekê wê yê giring em wê hertimî wê weke xwedyê wê fêrs û intibayê di fahmkirina xwe de bin ku wê weke di renekê de wê ji aliyê hundurê me ve wê, di renekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ya ku em di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku em dihizirin em wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê dihizirin. Em kirdeyek ku em wê bi gelek awayan wê salix dikin û wê didin diyarkirin wê di wê temenê de wê bi wê re wê, şîrove dikin û wê di wê de wê em kûr dibin.

Mijare zêhnê û hizirkirinên bi wê

Di mijare têtîna bûjena zêhnî de wê, weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê li wê were lê hizirkirin. Ev bûjena ku wê bi gelek awayan wê were salixkirin jî wê di nava wê de wê weke aliyekê ku wê di rengekê de wê karibê were salixkirin û wê were fahmkirin. Wê jî wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di awayekê de wê fahmbikê bê.

Mijare bûjena zêhnî ku wê were ser ziman wê di rengekê de wê, di destpêkê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê bê. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê mijare têtîna bûjene zêhnî wê weke têtînek ku wê di wê çerçoveyê de wê hinekê jî bi çavkaniya azmûnên me re wê di rengekê de wê were lê hizirkirin û wê di dewama wê de wê bi wê re wê were xwestin ku ew were hanîn li ser ziman.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê werênê li holê û wê bide dîyarkirin. Di mijare têtîna mijare zêhnî de wê, di wê nûqteyê de wê, di awayekê de wê çawa wê xwediyê şêwayekê were fahmkirin wê li ser wê were sekin in. Di dewama wê de wê, bi mijare pêşketina aqilê zanyarî re wê di dîmenekê de wê rewşên hizirkirinê û têtîliya wan a bi bedenê ve girêdayê wê weke têtînek zêhn-bedenê ku wê di hevîyekiyekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê bê xwestin ku ew wê were fahmkirin. Mijare zêhnê wê ji aliyekê din ve jî wê bi reşa têtînên weke ya bûjenên zêhnî û hwd re wê bi pêvajoyên pêşketina meji û her wusa hizirkirinên me re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman wê mijare zêhnê wê di wê temenê de wê, weke têtînek ku wê ji wê were bandûrbûn wê di dîmenekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Wekî din wê jî wê di dewama wê de wê dikarê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê têtîna bûjenê wê di wê temenê

de wê bi awayekê wê, di meji de wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê, di renekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di awayekê de wê, pêvajoyên pêşketinê ên bi hizirê ên di meji de wê çawa wê, pêşkevin û wê di wê temenê de wê temenekê wê di wê de wê bafirênin wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqtayê de wê, di her halukarê de wê têgînek bûjenî a zêhnî wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ji du aliyên ve wê di destpêkê de wê were lê hizirkirin. Yek ku wê ji hundur wê bi awayekê ku wê çawa wê li derve wê xwediyê rewşek diyarkirin û bandûrê bê. Wekî din jî wê weke aliyekê din jî wê ya ku wê bi pêvajoyên derveyî ên ku ew dihên jîyankirin û azmûnkirinê re wê, direnekê de wê çawa wê bi wê re wê xwe di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bide diyarkirin bê. Di awayekê de wê, di wê temenê de wê, pêvajoyên me yên zêhnî wê weke aliyekê afrîner wê li ser hebûna mirov a derûnî û fîzîkî wê di renekê de wê weke ku mirov wê karibê wê kifşbikê wê xwe bide diyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê, di renekê de wê têgînen weke yên qartezyanî û hwd wê dema ku wê bahsa zêhnê wê bikin wê weke têgînek derûnî û an wê bi wê re wê bi dîmenekê wê di şewayekê de wê weke ku wê şîrovebikin û wê werênina ser ziman. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, mijare rewşa zêhnê wê hertimî wê weke rewşek ku wê xwe di awayekê de wê dervî wê rewşa fîzîkê û an ya derûnî ku ew wê jî wê di renekê de wê weke ji pişt ve wê bide diyarkirin wê di reng û awayekê de wê xwe bi wê re wê, bide diyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê, dema ku em bi pêvajoyên ahenge nava bedenê û derûnîyê de wê bikin ku wê fahmbikin wê demê wê bi temenekê xêvî ku ew di hebûnê de wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê bibê wê di renekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman. Ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirişê me ên bi rewşa jîyanî wê di wê de wê di renekê de wê cih bigrin û wê bibin. Ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, rewşa derûnî ku mirov wê weke dîmenekê hizirî û hwd wê ji wê aliyê ve wê beremberê têgîna bedenê wê hilde li dest wê di wê temenê de wê dema ku em bi wê

çavkaniya wê re wê hildina li dest wê demê wê rewşa derûniyê wê weke rewşek navbeynî wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare derûniyê û çavkaniya wê di dîmenekê din de wê bi têtînek dualiteyî xwe ji aliyekê din ve wê bide dîyarkirin. Wê demê wê di wê temenê de wê mijare têtîliya wê û ya bi xêvê û an azmûnên wê re wê di dîmenekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê kaeribê wê ji aliyekê ve wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di reng û awayekê de wê, di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di reng û awayekê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê weke temenekê yekane wê mijare xêvê wê di wê nûqtayê de wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê mijare zêhnê wê, di wê nûqtayê de wê, di rengekê de wê bi awayekê wê di nava têtîliya nava fîzîkê û wê têtînekê de wê bi têtîliyê wê ji aliyekê ve wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di hin têtînen zêhnî ên ku wê weke bi têtînek fîzîkali wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin wê rewş wê li mijare fîzîkî wê weke lê daxistinê wê di rengekê de wê weke di dîmenekê de wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê di nava têtîliya beremberê hev hizirê û bûjenê, beden û meji û hwd re wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê, di dîmenekê de wê weke ku wê were lê hizirkirin. Her reşên ku ew di mejî de dibin wê di rengekê de wê weke aliyekê ku wê di wê de wê bibin û wê beremberê wê ne tenê wê bi bedenê lê wê bi rewşa bertekên bedenê re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Ku em mijare meji û bedenê wê di wê temenê de wê hildina li dest û wê weke du rewşên fîzîkî wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Ji xwe meji bi rewşa xwe ya fîzîkî wê, di rengekê û awayekê de wê hebê. Meji di wê temenê de wê di wê de wê pêvajoyên hizirkirinê wê bibin û ew wê, di bedenê de wê xwe bi ragihandinê wê di rengekê û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bide dîyarkirin. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê lê pirsîna nava

mejî û bedenê wê di wê temenê de wê, di dîmenekê li ser temenê hizirkirina bi têkiliya nava wan re wê, di awayekê de wê xwe bi wê re wê, karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê rewşa têngîna zêhnî û wê di wê temenê de wê di wê de wê, bûyina rewşên weke yên bi hizirkirinê û hwd wê, çawa wê, weke rewşên teybet wê xwe bi wê re wê bidina diyarkirin wê di rengekê de wê di dewama wê de wê karibê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê û awayekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê bahsa mijare zêhnê wê bikê wê gelek aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman wê bibin. Lê emê mijarê wê hinekê di çerçoveya xate pêşketinê û ziman û hinekê bi hizirkirinê re wê di dîmenekê de wê bi wê re wê bi sînor bikin. Di wê temenê de wê bixwezê ku wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Wê dema ku wê bahsa gotina zêhnê wê were kirin wê bi navaroka wê û kirde û fahmkirina wê ji wê were fahmkirin wê hinekê jî wê di wê temenê de wê bi ya ku wê di hundûr de wê were fahmkirin re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê were lê hizirkirin. Ya di hundur de wê di serî de wê weke mijare ku wê hertimî wê hem hinekê bi nepenî bê bo me û hinekê jî wê dema ku mirov wê bi wê re wê kifşkiirnê wê dikê wê direngê de wê diperiyê wê di rengekê de wê weke ku wê ji aliyekê ve wê bi me re wê bide dî çêkiirn. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê fahmbikê bê.

Di xate pêvajoyên pêşketinê a aqilê mirov de wê, hertimî wê were lê hizirkirin û wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê çî bê û wê çawa wê bi mirov re wê bibê. Di awayekê de wê weke têngînek ku wê bi wê di nava felsefeyê de jî wê di rengekê de wê weke ku wê were bi gotin kirin ku wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew bi wê re wê were lê hizirkirin ku wê ew bê ku wê mijare felsefeyê wê, çawa wê, di mijare kûrbûnê de wê bi wê re wê bihizirê û an wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Kûrbûn wê hinek jî wê ya ku wê di hundur de wê di rengekê de wê, di awayekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di mijare hizirkirinên bi zêhnê re wê ji aliyekê din ve jî wê weke aliyekê wê yê bi sehên me ku wê weke çavkaniyek ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bi

wê re wê were lê hizirkirin bê. Di wê nûqtayê de wê ya ku wê weke çavkaniya wê ku wê were lê hizirkirin wê di rengekê de wê li ser têngînek çaribandinê û çavkani û an azmûnkirinê û hwd re wê di rengekê de wê bi têngînek pretikî wê weke ku wê were lê hizirkirin. Minaq wê dema ku wê Spinoza wê bahsa têngîna tozê wê bikê wê bi hinek têngînên ku wê werina watrya manipulakiirnê wê li ser têngîna pîretikê û an kirinê re wê di rengekê de wê bikê û wê bi wê re wê têkiliyek bi hundûrîn û derveyî wê di wê temenê de wê bi wê re wê, çêbikê.

Lê mijare zêhnê wê ne wilqasî wê hesan bê ku mirov wê tenê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Descertesî wê bi gotinên kirin ku wê pir zêde wê piştî wan wê bina sedeme polemikên bi gotinî wê hinekê jî wê d i wê temenê de wê di mijare zêhnê de wê di rengekê de wê bi wê re wê bikin ku ew wê werênina ser ziman. Descertesî wê di rengekê de wê bi ya hundurûn û di wê temenê de wê bi têkiliyek ku ew wê bi wê re wê were ser ziman re wê werênê ser ziman.

Lê di wê nûqtayê de wê, ya ku wê di serê descertesiyên de wê, weke pîrsekê ku ew wê di mejiyê wan de wê weke hem bê bersiv wê bimênê û hem jî wê hertimî wê di dîmenekê de wê di gûmanekê ontolojikî de wê bide hiştin jî wê têngînek weke ya ku wê ew ew weke tozekê wê bi afrînerîyekê û çalakbûnek bi xwe bixwe re wê karibê wê fahmbikê û an na. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê giring ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê.

Di demên hemdem de wê, di awayekê de wê, bi mijare felsefeyê re wê jî du aliyan ve wê bi teybetî wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Di rengekê de wê bi felsefeya ziman û hwd re bê û wê di wê temenê de wê kirpendinên bi têngînek xuyî û hwd ku wê bi nerînek ji derveyî û hwd re wê di rengekê de wê bi wê re wê bê kirin ku ew were fahmkirin re wê di dîmenekê de wê were hanîn li ser ziman bê. Aliyê din jî wê dîsa ku wê hizir, têngî û felsefeya zimanî wê ji aqil û berçav wê dîrnekê wê bi têngînek hebûnî û hûndûrîyi ku wê di rengekê û awayekê de wê weke ku wê di dîmenekê de wê bikê û wê bixwezê ku ew wê were ser ziman. Lê mijare zêhnê wê hertimî wê di wê temenê de wê weke mijare ku wê di temenê lêpîrsînên bi fahmkirinên me re ku ew bi ziman re bê û an bi aqil û rewşên weke yên weke felsefeyê û hwd re bê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyek

wê ku em dikarin wê di wê temenê de wê di regekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibin wê werênina ser ziman bê.

Di awayekê de wê, weke ku wê Chomsky wê li ser hizrên Huarte re ku wê werênê ser ziman wê, di awayekê de wê weke 'pêvajoya düyem' a hizirkirinê wê di wê temenê de wê di regekê de wê di dîmenekê razberkirinê a bi hizir, wate û fahmkirinê re ku wê bibê re wê di dîmenekê de wê bixwezê ku ew wê di şewayekê de wê werênê ser ziman. Ev ast wê weke astek weke dide dîyarkirin bi hizirkirinên bi wê re. Di wê nûqteyê de wê kirpendinên Chomsky ên li ser Huarte û hizrên wî ên bi zêhnê pêşketinê û an hilberînê re ku wê werênê ser ziman wê di regekê de wê di mejiyê me re wê, di awayekê de wê weke ku wê hizrên bi pêvajoyên pêşketina aqil û an astên wê re ku wê di demên piştre wê, Spinoza wê werênê ser ziman û wê berî wî di awayekê de wê Suhrewerdî wê di regekê de wê werênina ser ziman wê di şewayekê û awayekê de wê weke ku wê di mejiyê mirov de wê bide dîyarkirin û çêkirin. Ev wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di regekê de wê bi wê re wê di regekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di mijare têtîna 'aste düyem' a Huarte bê û an pêvajoyên bi asta aqil ên Spinoza bin û an yên berî ên suhrewerdîyî bin wê di wê temenê de wê di regekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di regekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Huarte wê weke ku wê di regekê de wê, suhrewerdî wê bikê wê di dîmenek de wê bi têtînek weke ya zanista-gîyanî re wê di dîmenekê de wê bi pêvajoyên fahmkirinê re ku wê tefkirbikê re wê di regekê de wê werênê ser ziman.

Wê jî wê di regekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ev pêvajo wê di xwe de wê, di regekê de wê, bi têtînek razberî wê xwe di regekê de wê bide dîyarkirin û têtînek razberi ku wê ji têtînen felsefeyî ên berê wê bi qatîhê û wê bi têtîhe zanyarî wê bi teorikî û hwd wê xwe di regekê de wê piştre wê di reng û dîmenekê de wê bide dîyarkirin wê bi wê re wê di şewayekê de wê were dîtin ku wê karibê wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê, di şewayekê de wê di demên hemdem de wê manipulasyonên descertesîyan wê di regekê de wê, di şewayekê de wê were dîtin ku wê werina lê hizirkirin. Di awayekê de wê, bi felsefeyî wê di wê temenê de wê dema ku wê were lê hizirkirin wê minaq wê, bi pêvajoyên fahmkirinên li ser wateyê maneyê û an pêvajoyên pêşketinê ên bi aqil re wê di regekê de wê li ser têtîhek bi xuyî re wê di regekê de

wê were dîtin ku wê were şîrovekiirn. Hinekê jî wê, dibê ku mirov bi mafê wê radestkkirinê re wê werênê ser ziman ku wê desceertesî wê di wê temenê de wê bi têngîna xuyî ku wê di dîmenekê weke bi têngînek mekanîkî û hwd re wê rê li pêşîya fahmkirinên bi wê rengê wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman. Minaq Jeroma Bruner ku wê ji hizrên Skinner, watson, Thorndike û hwd wê sûdbigirê wê di wê çerçoveyê de wê hizrên xwe wê di dîmenekê de wê werênê ser ziman. Di felsefeya Bruner de wê, gotinên weke motivasyonê, temen, rêz û têrkirin a bi fahmkirinê û hwd wê di şêwayekê de wê weke ku wê derkevina li pêş. Lê di rengekê de wê giranî wê weke ku wê rewşek xwezayî a ji derve ku wê werê xwandin wê di dîmenekê wê de wê di şêwayekê de wê weke ku wê rengekê pêşketinê wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin. Skinner wê, mijare bandûrê û bertekê û li ser têngîna şîyariyên ku ew bi me re wê rê li pêşxistinan wê vekin re wê di rengekê de wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê, di şêwayekê de wê weke ku wê werênê ser ziman. George Miller wê çendî ku wê li ser wê şopê wê were û bibê jî lê wê hinekê wê weke ku wê di wê dîmenê xwe de wê weke ku wê dîrkeve. Di rengekê de wê mijare xêvê wê derxê li pêş û ew wê, di dîmenekê de wê werênê ser ziman. Wê têngîna *'kodkirinên zêhnî'* wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê bi pêvajoyên xêvê re ên xêva demkort û ya demdirêj û hwd re wê di wê temenê de wê pêvajoyên jîyankirinê ên pîretîkî bi aliyê pêşî re ku wê werênê ser ziman û aliyê demdirêj wê bi pêvajoyek demkî re wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê di şêwayekê de wê di awayekê de wê fahmbikê û wê di reng û şêwayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di têngîna xava demdirêj de wê di têngînek de wê mijare têngîna razberiyê wê di fêrsek fahmkirinê ku wê zêde rengê wê weke ne diyar jî bê wê weke ku wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê û ew bi wê hizrên xwe ew di rengekê de ew bi wê re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di mijare pêvajoyên fahmkirinê de Jean Piaget wê ji dema zaroktiyê heta dema balixbûnê wê di awayekê de wê li ser awayekê wê bi wê rengê û çerçoveyê bi mijare fahmkirinê û pêşketina pêvajoyên fahmkirinê wê weke ku wê bikê mijare fahmkirinê. Di derbarê pêvajoyên pêşketina zêhnî û jîrîya mirov û pêşketina wê de wê bixwezê ku ew wê direngê de wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Wê di pêvajoya pêşketina mirov û pêşxistina wê de wê, çawa wê gotin wê weke *'pêşnûmayên*

zêhnî´ bin wê di renekê de wê bixwezê ew di renekê de wê şîrovebikê û wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Hizirkirinên Piaget wê di wê nûqteyê de wê di nava zêhnê de wê weke wan pêşnûmayên zêhnî wê çawa wê biafirin wê, di şewayekê de wê bixwezê ku ew wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Pêvajoya pêşketin û an kifşkirinên li ser wê weke aliyekê wê yê din bê ku ew wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Hizra Piaget wê di wê nûqteyê de wê hinek xosletên wê yên ku mirov wê karibê di wê çerçoveya têtîna zêhnî de ku wê bikirpênê û wê werênê ser ziman wê hebin. Ew wê di wê çerçoveyê de wê karibin werina ser ziman ku wê çawa wê, bi têtîna azmûnî ku wê di wan ´pêşnûmayên zêhnî´ de wê, bi wan wê vebêjê û wan wê wan bi wê bibêjê wê di wê rengê de wê di dîmenekê de wê hizra xwe wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê di têtînekê de wê têtîna Piaget wê di renekê de wê berî wê azmûnê wê weke hebûna wan pêşnûmayan ku wê werênê ser ziman wê di renekê de wê dema ku em wê dihizirin wê di dîmenekê de wê weke bi têtînek weke ya descertes ku wê di renekê de wê bi têtîna ideayî ku wê weke pêşî wê di meji de wê hebê û wê ji wê bi kifşkirinê û gihiştina wê fahmkirina wê werênê ser ziman wê di renekê de wê werênê berbîra mirov.

Ev wê weke têtînek ku wê weke di hizra xwe de wê mijare têtîna ji bûyinê hebûna hizrê wê di renekê de wê bi awayekê wê weke ku wê bixwezê ku ew wê di wê temenê de wê di renekê de wê werênê ser ziman.

Piaget wê hinekê jî wê ahenge ku ew dixwezê di hizra xwe de di nava têtîna azmûnê û ya wê têtîna pêşnûmayî û an ideayî de ku wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman wê weke dîmenekê teybet ku mirov wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. **Mijare ziman û zêhnê em li jêr wê werina li ser wê. Lê li vir wê bi vê nûqteyê ve girêdayî wê karibê wê gotinê wê werênê ser ziman ku wê çawa wê weke aliyekê wê yê k uwê gotin wê di dîmenekê de wê ji aliyekê ve wê weke wê, pêşnûma zêhnî wê di renekê de wê dîmenekê wê bi wê re wê weke ku wê biafirênê wê di renekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.** Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare gotinê wê di wê temenê de wê weke bi aliyê wê yê kûr û yê serrû û an aliyê wê yê wê ideayî û yê azmûnî ku wê bigihijê li hev re wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û

wê bixwezê ku ew wê di dewama wê de wê di şêwayekê û rengê û awayekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din wê werênê ser ziman ku wê, pêvajoya pêşketina jîrê di zêhnê de wê bi pêvajoyina ku wê bi gav bi gav wê di zêhnê de wê pêşkeve wê di rengê de wê li ser têgînek mentalî û an derûnî û pêvajoyên wê re wê, di şêwayekê de wê, weke ku wê bixwezê ku wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve Piaget wê, kirpendinên xwe wê di rengê de wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê karibê wê di dewama wê de wê fahmbikê wê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin. Piaget wê weke ku wê bi xabatên wî re wê were fahmkirin wê mijare jîrbûnê wê weke mijare teybet a bi fahmkirinê wê di wê temenê de wê bi wê re wê hilde li dest û wê li ser wê bisekinê. Wê bixwezê ku ew wê di dewama wê de wê bi temenekê zêhnî û fahmkirinên wê re wê di awayekê de wê werênê sr ziman. Di fêrsa fahmkirinê a Piaget de wê weke ku wê di zêhnê de wê weke bi derkkirinên me yên ji derve ku wê di xêvê de wê çawa wê weke di dîmenekê de wê pêvajoyek afirandinê wê bi wê re wê bibê ku wê werênê ser ziman wê vajî wê, hizirvanên weke Frederic **Bartlett** wê di rengê de wê li dijî wê rewşê û an rewşek bi wê rengê a bi zêhnî a afrîner wê hizrên xwe wê weke di rengê de wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê mijare di zêhnê de a afirandina wê di wê rewşê de wê di her demê de wê weke aliyekê balkêş ku wê çawa ku wê bibê mijare lêkolînên bi fahmkirinê. Di mijare zêhnê de wê ev ali wê weke aliyana ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê. Li gorî Bartlett wê dema ku wê kes wê çîrokekê wê bixwenê ew çîrok wê di zêhnê de wê, bi temenekê zêhnî wê di wê de wê were kodkirin û ew wê di dewama wê de wê çawa wê bandûrê wê li darazên me wê bikê wê di rengê de wê li ser wê bisekinê. Weke ku em ji ya Piaget jî Di dewama wê de wê mijare têgîna darazê wê di wê nûqtayê de wê bi afirandin û çavkaniyên wê yên di zêhnê de wê ji hizirkirinên bartlett re wê di rengê de wê weke ku wê bina mijare lêkolînê û fahmkirinê. Di dewama wê de wê, kes wê bi wan derkkirinên weke bi çîrok û hwd wê çawa wê darazên mirov wê karibin bi gûharênin wê di rengê de wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê. Lê di aslê xwe de wê, di hizrê bartlett de wê weke ku wê aliyekê ku wê zêde wê ne dîyar û ku ew bixwe jî dixwezê ku ew wê fahmbikê wê di rengê de wê xwe bi wê re wê bide diyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê, mijare çavkaniya wê gûharînê ku wê tenê bi wê çîrokê û hwd re wê bi

tenê bê û an wê aliyên wê yên din bin. Di şîroveyên xwe yên ku wê bikê de û bi minaqên ku ew di çerçoveya têgîna 'bîrhanînê' û an 'derkirin' û girtinê a di xêvê de re wê di şêwayekê de wê bixwezê ku ew wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê.

Di têgîna gotinê a gotinê de wê di wê temenê de wê goitinê wê di renekê de wê weke aliyekê ku ew wê weke 'pêşnûmeyekê' wê di renekê de wê pênasebikê wê di zêhnê de bîrhanînê ser ziman. Li ser wê temmenê wê weke pêşnûmeyê zêhnê' ku wê goitinê wê werênê ser ziman wê di wê de wê, di dewama wê de wê bi wê re wê, mijare gihiştina şîroveyên cihê ên bi wê re wê li ser wê re wê werênê ser ziman. Lê di wê nûqteyê de wê mijare şîroveyê wê di aslê xwe de wê weke ku wê Bartlett wê werênê ser ziman wê, mijare têgîna darazê ku ew wê, li ser wê çerçoveyê re wê bi temen bikê wê werênê ser ziman wê, ji ya ku ew tefkir dikê wê ji wê zêdetirî wê temenekê wê yê ku em wê bi wê re wê fahmbikin û wê karibin wê werênina ser ziman wê di dewama wê de wê karibê xwe di renekê de ew bi wê re ew di şêwayekê de ew di dewama wê de bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê teoriya xuyparêzê wê di awayekê de wê piştî wê di aslê xwe de wê, hin bi hin wê bi fêrsekê wê di renekê de wê, li hemberî wê, rewşên fahmkirinê wê pêşkevin û di dewama wê de wê dikarê bahsa rewşên weke 'dibistana gestalt' ku wê di awayekê de wê di wê çerçoveyê de wê bi hizirên hizirvanên weke Kafka, Wertheimer û Kohler re wê di renekê de wê were dîtin ku wê were ser ziman. Di awayekê giştî de wê hizirên ku ew wê di wê çerçoveya hizirkirinê xwe de wê werênina ser ziman wê di renekê de wê weke çawa wê, 'tamî wê, ji hemû beşên ku wê giştîya wê biafirênin wê zêdetirî wê xwediyê wateyekê bê û wê ciheyekê bi xwe re wê bîrhanînê li holê re wê, bîrhanînê ser ziman. Di wê temenê de wê, di têgînên xuyparêzî de wê, li şûna bi têgînên weke bandûrê û bertekê zêdetirî wê bi têgîna 'şîyarîyan' ku ew wê çerçoveya wê diafirênê re wê di renekê de wê werênê ser ziman. Wekî din wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê ew wê werênina ser ziman ku wê hemû tişt wê di tamiyê de wê ne xwediyê cihvalahiyekê bê û wê, di wê temenê de wê bi heyina xwe û funksiyon û weyna xwe re wê, di wê temenê de wê bi çerçoveyek pergâlî wê, di renekê bi têgîna hebûnê re wê bixwezî ku ew wê li wê bihizirîin û wê werênina ser ziman. Wertheimer wê bi zêdeyî wê bi têgîna 'binmeji' re wê di renekê de wê li wê bihizirê û ew wê çawa wê bi awayekê 'serbest' wê bi awayekê wê were derxistin li pêş û ew temenê wê were fahmkirin û di

wê de wê bi awayekê di nava dem û mekanê de ku wê herdemê wê di bîrê de wê were dîtîn û fahmkirin wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê, têtîna Wertheimer wê di renekê de wê weke têtînek xêvî ku wê çendî wê di temenê xwe de wê weke ku wê bihawênê lê ew awayê ku ew bi wê dihizirê wê di renekê de wê weke di dîmenekê li şûn ya xuyêarêzîyê û ji wê ne kêr xirabtir wê di renekê de wê weke aliyekê ku wê karibê bi xwe re encamê bide dîyarkirin bê.

Kohler wê bi lêkolînên xwe yê li ser meymunan re wê di renekê de wê derkeve li pêş. Wê di awayekê de wê di wan de wê 'dîtina hundurîn' ku wî çawa wê carna wê bi carekê wê rûbide' wê kifşbikê û wê li ser wê bisekinê. Di wê rewşê de wê di nava mirov û heywanan de wê, farqên bi fahmkirinê û her wusa rewşên weke yê fahmkirinê wê bikê ku ew wê di renekê de wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê kohler wê mijare zêhnê wê di awayekê de wê bikê ku ew wê li ser temenekê heyina xwezayî a hebûnê a zindiyê wê bi heywanan re wê di wê temenê de wê bikê ku ew wê fahmbikê.

Wê têtîna afrînerî a ku wê Wertheimer wê di renekê de wê bi mijare zêhnê-jîrê re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê wê di wê çerçoveyê de wê bi têtînekê ku ew wê li ser wê bisekinê wê, bi wê re wê, di şêwayekê de wê bi mijare hebûnê re wê hilde li dest. Lê kohler wê li ser 'rêgeza fahmkirinê' re wê di wê temenê de wê di mijare fahmkirinê û an bi wê girtinên ku ew wê bigirê re wê di şêwayekê de wê bixwezê ku ew wê di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ev nêzikatiya gestaltî ku wê kes û hebûnê wê weke giştîya azmûnên wê weke wê bibînê û wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê di renekê de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Fektorên hewirdorê û bandûr û rewşên bi wê re ku wê di hebûnê de wê xwediyê rewşek bandûrî bin wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Li ser têtîna xuyî re wê tevgerên mirov ku wê çawa wê hewirdorê wê bi reng û awa bikin wê bi wê re wê di dîmenekê de wê weke ku wê bibê xwediyê şêwayekê fahmkirinê û hizirkirinê.

Di wê temenê de wê bi zêdeyî wê li ser têtînek azmûnî wê dîsa wê di dewama wê de wê ev dordor wê mijare fahmkirinê wê di nava hewirdorek derûnî de wê di renekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew

wê fahmbikê û wê di rengekê de wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê di şewayekê û awayekê de wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê werênê ser ziman û wê fahmbikê ku wê faktora hewirdora derûnî wê bi têgîna azmûnê re wê di ahengekê de wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê fahmbikê. Lê ev têgîn wê weke têgîne ji ya hundûrînî zêdetirî wê weke aliyekê derveyî ku wê aliyê hundurin wê bi bandûrên wê xwediye rewşek derkkirinê û hwd wê fahmbikê wê dîmenekê fahmkirinê jî wê bi wê re wê di rengekê û awayekê de wê bi wê re wê di şewayekê û awayekê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di dewama wê de wê bibê xwediye têgînek bi asta a bijartinê. Minaq wê gotinên weke 'herkesek wê bi dîtî û jîrîya hûndûrîn re wê newê dîtî û wê ne bi wê bê' ku wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê weke têgînek ku ew wê herkesek wê weke ne xwediye wê bê. Di wê nûqtayê de wê têgîna azmûnê a ku wê werênê ser ziman jî ku wê weke ji aliyekê ve wê weke wê were wateya vala derxistina wê di şewayekê de wê weke ku wê karibê wê werênê ser ziman. Wê dema ku wê bi mijare jîr, jêhatî û hwd wê bikê wê bi wê re wê rabûnê wê di rengekê de wê ev wê, weke aliyna ku wê bi fêrbûn û alimandinê ku wê karibin werina bi derxistin û ev wê ji kes li kes wê karibê cihê bê wê di rengekê de wê weke ku wê ji berçav bi zanebûnî bê û ne bi zanebûnî bê wê ev têgîn wê karibê wê di rengekê de wê ji berçav wê bide dîrkirin û revandin. Di awayekê de wê mijare bi dîtina hundûrîn re ku wê weke ya ku ew dihê girtin wê weke newê jibîrkirin û wê weke mayinda bibê ku wê pênasekirina wê werê kirin jî wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Ev ali wê weke aliyekê ku mirov wê karibê wê di çerçoveya funksiyonên hebûnê, ên meji û bi têgînên demî û fûnksiyonên wê yên weke bi fêrbûnê û hwd re wê ji aliyên cihê ve wê hilde li dest. Lê wê ti tişt wê di awayekê de wê nikaribê wê di çerçoveya hebûnê de wê bi têgînek statîkî wê fahmbikê bê. Ber ku wê hebûn wê di çerçoveyek hevgirtî a pirrali ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê. Ev wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê fahmbikê ku wê têgîna wê hevgirtî û giştîya ku wê di çerçoveya têgîna tamiyê de wê werê hanîn ser ziman û wê tamî wê di awayekê de wê weke fêrsek wê zêdetirî heyî ku wê were pênasekirin jî wê di dîmenekê de wê weke aliyekê ku wê karibê ji wê zêdetir bide dîyarkirin bê.

Di mijare tégîna zêhnê de wê di wê çerçoveyê de wê çawa wê di rengê de wê, têkiliya nava wê were fahmkirin û wê di ahengekê de wê ya derve bi ya hundur re wê were fahmkirin wê di rengê de wê werê ser ziman. Di mijare tégîna zanina xuyî de wê di rengê de wê, di şewayekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê, mijare bertekê û bandûrê wê di rengê de wê weke aliyekê wê ku wê derkeve li pêş. Lêkolînên di wê warê de wê ji yên pavlov û heta watson wê, di rengê de wê, li ser wê temenê wê werênina ser ziman. Li ser wê temenê ku wê Edward Tolman wê di rengê de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman wê, di şewayekê de wê mijare tégîna peresendinê a darwin jî wê bi wê re wê, weke di rengê de wê bihizirê û wê bènê ser ziman ku wê xuy hemû wê nikaribê tenê bi têkiliya bandûr û bertekê re were ser ziman. Ew mijare xuyê wê ji aliyekê din ve ku wê çendî wê di hevrenge û ahenge wê de wê fahmbikê jî lê wê ji wê tégînek armancî wê bikê ku ew wê fahmbikê. Wê di wê temenê de wê di rengê û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Li vir em gotinekê li ser tégîna darwin a peresendinê wê werênina ser ziman ku wê çendî ku wê di pêvajoyek bi tégîna gûharandinê re wê, karibê wê di rengê de wê fahmbikê jî lê tégîn û rêgeza seleksyonê wê, di wê temenê de wê ne weke xosletekê xwezayî ku ew wê di wê temenê de wê di rengê de wê werênê ser ziman wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Diwê rewşê de wê, bêgûman wê masiyê piçûk bo yê mazin ku ew bixwê wê ne hebê û wê nikaribê bi wê mantiqê û felsefeyê wê ti carî wê fahmbikê.

Di wê nûqtayê de wê, tégîna peresendinê a darwin ku wê çendî wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bide dîyarkirin lê wê, xosletê seleksyonê wê, divê ku mirov wê hinekê wê dervî wê û an dûrî wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di rengê û awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Xosletê seleksiyonê wê di rengê û dîmenekê de wê weke xosletekê dervî tégîna peresendinê jî wê rengê û fêrsek fahmkirinê wê karibê di rengê de wê, bide dîyarkirin. Wê bi zêdeyî wê weke xosletekê bi têkiliya serdest û bindestiyê wê weke ku wê were fahmkirin wê, di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin. Gotina *di xwezayê de naqandin* ku wê di wê çerçoveyê de wê were ser ziman jî wê di aslê xwe de wê, weke gotinek ji gelek aliyan ve wê lingên wê li hewa wê weke ku wê bimênin. Ev wê weke gotinek bi fektora hêzê a di jîyanê de bi dîyarkirinê wê re ku wê were nivîsandin wê di rengê de wê, di wê çerçoveyê de wê, di xwezayê de

wê, bê xwestin ku ew weke kirpendinekê wê bi wê re wê di rengekê de weke ku wê were kirin. Heta iro wê gelek şîrove li ser wê nûqtayê wê werina kirin. Lê ev şîrove hemû jî wê nikaribin bibêjin û bînina ser ziman ku wê masiyê piçûk bo ku yê mazin bo ku ew wê bixwê ew wê di xwezayê de wê bibê bi têtînek û rengê wê bêtê ser ziman.

Di mijare têtîna xuyzaniyê de ku em cardin wê hinekê werênina li ser wê di dewama wê de em dikarin bahsa hizrên John watson bikê. Di wê temenê de wê ew wê, di rengekê de wê têtîna 'lê hoyandinê' wê di wê temenê û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê û wê wernê ser ziman.

Hinekê jî wê têtîna xuyzaniyê wê armancek wê ya serek wê di wê temenêde wê xwe bi wê rengê wê bi wê re wê bide dîyarkirin ku wê weke ku wê çawa ku wê di rengekê û awayekê de wê mijare sehêtê wê li ser xuyan wê di awayekê de wê bide çekirn û di wê temenê de wê pêşde wê pêşdîtina wê çawa wê were kirin ku ew were zanin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Watson wê di mijare fahmkirinê de wê bi zêdeyî wê giringiyê wê bide sehê û wê di wê temenê de wê bi temenekê derûnî wê çawa wê dervî têtîna hiş, gîyanê, win, xiyal û hwd wê were fahmkirin wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê û wê hizrên xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di xabate xwe ya bi navê "xuy; bi têtîna derûnî a dana berhev" re wê werênê ser ziman wê, derûniyê wê weke têtînek obkejtiv û ku wê xwe bi temenekê cerbzani û dikarê bipîvê û çavkaniya xwe ji wê digirê wê bixwezê wê pênasebikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Li gorî wî hemû xuy wê di pêvajoyek bi tevgerî a sehî de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şêwayekê û awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê rewşa xuyan bi hoybûnê û bandûra hewirdorê û hwd re wê di wê temenê de wê di dîmenekê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Têtîna watson wê di rengekê de wê, weke têtînek xuyzani wê bimênê. Lê di awayekê de wê, ji aliyê têtîna xwe ya objektiv û ku wê têtînenê weke derûniyê wê weke têtînek dervî darazî wê bi zanina wê re wê bikê wê bixwezê wê werênê ser ziman wê bi wê re wê di rengekê de wê, derkeve li pêş.

Li dora sedsale 19' min de wê, derûnî wê weke zanistekê û wê derkeve li pêş û wê di wê temenê de wê weke têtînek ku wê di wê de wê bi zanina darazî û ya ne darazî wê di wê de wê çawa wê ji hev wê were cihê kirin

wê hinekê jî wê ev hewldan wê weke aliyna ku wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê were fahmkirin bê. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di renekê û awayekê de wê di wê temenê de wê bixweênê û wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê, zane û hizirvanên weke freud ku wê derkevin wê bi têtîna xwe ya 'psikanaliziya' re wê di wê temenê de wê bi hizrên xwe re wê derkevina li pêş. Lê di wê demê de wê li ser temenekê zêhnî wê lêkolînên weke bi ceribandîna û hwd wê zêde wê hem li ser rewşên xuyan re bê û an hem li ser rewşên weke yên meji û tûrên siniran û hwd re bê wê di wê temenê de wê were kirin ku ew were lê hizirkirin. Wê dema ku em bahsa 'derûniyê û tûra siniran' wê bikê wê bi nerîna xwe ya di wê çerçoveyê de ku wê bi li aliyê hundûrîn wê bi temenekê zêhnî wê bide dîyarkirin wê hizirvan/derûnvanên weke Wilhelm Wundt wê di wê temenê de wê navê wan derkeve li pêş. Di wê temenê de wê giraniyê wê bide li ser hewldana fahmkirina aliyê hundûrîn ku ew di wê temenê de ew di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku ew were fahmkirin. Li ser wê temenê wê di temenekê zêhnî-derûnî de wê, Rundt wê teknikên ku ew pêşdixê wê bi navenga lebratuwarê wê bibê û wê di wê temenê de wê di renekê û awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê û awayekê de wê li wê were lê hizirkirin û wê were fahmkirin bê.

Di wê demê de wê têtîna derûniyê a hişmendî wê di renekê de wê derkeve li pêş û wê di destpêkê de ku wê weke têtînek ku wê jêhatî û jidestiyên mirovî wê kifşbikê bi jîrîyekê wê bibê wê piştî wê bi rewşên zêhnî re wê di renekê de wê alaquadar bibê û wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê, giringiyê wê bide li navenda hundûrê zêhnî bi nerînek derûnî ku wê çawa wê di wê temenê de wê di temenekê û awayekê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê di awayekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê were fahmkirin wê di wê temenê de wê di renekê û awayekê de wê weke ku wê bikê ku ew wê fahmbikê bê.

Mijare derûniyê û zêhnê wê di wê temenê de wê, piştî wê bi aliyên ku wê pîrsgirêkên zêhnî wê di wê temenê de wê hilde li dest û hwd re wê di dîmenekê de wê bikê ku ew derxê li pêş. Derûnvan û hizirvanên derûnî ên weke Wundt wê di dîmenekê de wê di wê temenê de wê çawa wê naqşaya rewşên derûnî ên zêhnî wê derxê wê di wê temenê de wê bi bixwezê ku ew di navenga lebratuwarê de ew di renekê de ew teknik û şewayên wê pêşbixê û ew di reng û awayekê de wê bi wê re wê di

şêwayekê û renekê de wê bi wê re wê pêşbixê û wê di dîmenekê de wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Piştî wê, di wê demê de wê ji xwe wê were dîtin ku wê di wê rengê de wê rewşên weke bi wê temenê ên pêşxistinê wê zêdetir bibin. Freud wê teknikên wî yên psikanalizê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê hizirkirinê wê bikê ku ew temenê wê çêbikê û ew wê di wê temenê de wê çerçoveyek wan rewşên zêhnî, bi rengê fahmkirinên wan re ew di dîmenekê de wê bikê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê rewşên weke yên hoyandinê, tabûyê, pêjnên ku mirov wê xwe li wan bigirê, dager û hwd wê di jîyane mirov de wê wateya wan wê çibê wê di renekê de wê şîroveyên berfireh wê di wê temenê de wê bi çavkaniyên ku ew digihijê wan re wê bikê ku ew wê bikê û wê di renekê de wê werênê ser ziman. Ev wê weke aliyekê ku wê, çawa wê di renekê de wê, bi temenê ku mirov dihizirê û di hizra xwe de ya ku mirov li wê hûnayî û hoyandî wê bibê û hwd wê bi wê re wê bikê ku ew wê di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê mijare derûniyê wê weke zanistekê zêhnî a fahmkirinê wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi encam û lêpirsînên xwe re wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê xwe di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Lêkolînên li ser qalibên jîyane mirov û rengê di wê qalibên weke yên bi kevneşopî û hwd de wê were jîyankirin wê weke aliyên ku wê di wê çerçoveyê de wê werina lêpirsin û wê bê kirin ku ew werina fahmkirin. Di wê temenê de wê derûnî wê di wê temenê de wê hin bi hin wê weke aliyekê ku wê bi temenekê dîrokî, antropolojikî, derûnî û hwd re wê di wê temenê de wê di renekê de wê, di şêwayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Hizirvanên civaknas ên weke emile durkheim wê di renekê de wê mijara civaknasiyê ku wê şîrovebiikin wê bi şîroveyên xwe yên li ser keseyiyê re wê hin bi hin wê dîmenekê fahmkirinê ê weke bi têkiliya derûniyê-civaknasiyê bi hev re wê di dîmenekê de wê werênê ser ziman û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ev şîroveyên durkheim wê di renekê de wê bi civaknasî wê çerçoveya jîyane me de wê bi tevgerên me û xuyên me û ya ku wê di wan de wê rê şanî me bidin û an wê rengê jîyane me wê

di wê de wê bidina dîyarkirin wê bi wê re wê bikê ku ew bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Lêkolînên freud ên li ser komên civakên seretayî bin û an lêkolînên durkheim ên li ser çerçoveyek civaknasî a bi keseyetê û rengê jîyane mirov a di nava civakê û hwd re wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê karibin çerçoveyek fahmkirinê a zêhnî wê bidina dîyarkirin. Hizirkirinên durkheim wê di renekê de wê çerçoveyek zêhnî a civakî jî wê di wê temenê de wê bidina dîyarkirin. Ew wê bi çerçoveyek têgînî a civakî a 'hevbeşî (collective)' wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê têkiliya kes û civakê û bandûra wan a li hev di pêşketina wan de wê di renekê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê di renekê de wê werênê ser ziman.

Di wê warê de wê mijare zêhnî wê bi zanyariyên di wê temenê de wê di renekê de wê hin bi hin wê were dîtin ku wê derkevina li pêş. Felsefe wê di wê demê de wê zêdeyî wê weke têgînek baweriyî û ku wê bi wê ve alaquadar bibê û wê di wê temenê de wê bi girêdanên xwe re wê weke ku wê taqnekê wê di xwe de wê bijî û wê, tengezeriya ku wê di wê demê de wê bi felsefeyî wê di wê temenê de wê bijî wê, li şûna wê ku wê weynek felsefeyî wê bileyizin ev têgînên weke derûnî û civaknasî û hwd wê di wê demê û temenê de wê di renekê de wê derkevina li pêş û wê di awayekê de wê weynek dîrokî wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi xwe re wê bileyizin. Heta ku wê felsefeyê jî wê ji wê tengezeriya wê ya zêhnî a ku ew di xwe de dihizirkirinekê de ku wê weke ji ya derve ku ew heya ji wê qûtbûyî, dûrketî û di xwe de bi hizirkirinekê dibê wê ji wê rewşê wê derxin. Têgînên felsefeyî wê di aslê xwe de wê di wê rengê de wê bandûra wan zaninên wê demê û pêşketina wan wê di wê temenê de wê bi şîroveyên wan ên di wê temenê de jî ku wê piştire wê werina kirin re wê xwe bidina dîyarkirin. Di wê rewşê de wê mijare têgîna zêhnî wê di wê temenê de ku mirov wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê mijare zêhnê wê çawa wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê di renekê û awayekê de wê weke bi wê re wê bide dîyarkirin bê. Zanistên wê demê ku wê pêşkevin û wê bina mijare fahmkirinê û fêrbûnê wê di wê temenê de wê di demên xwe yên piştire de wê bi kûrbûnên bi wan re wê êdî wê zêdetirî wê di renekê de wê weynekê bi pêşketina aqil û zanîna demê re wê di zêhnê mirov de wê di wê temenê de wê weke ku

wê bileyizin. Felsefeya demên hemdem wê hinekê jî wê bi wê re wê bi wan aliyên hizirkirinê wê bi kifşkirina mirov re wê weke ku wê xwe ji nûve wê nasikê, pêşbixê û wê bigihênê şewa û awayekê pêşketinê bi demê re.

Di nava felsefeyê de wê, were dîtin ku wê pêvajoyên fahmkirinê wê çawa wê di awayekê de wê weke aliyekê bi têtînek zêhnî jî wê di wê temenê de wê werina fahmkirin. Minaq hiş wê dema ku em wê di wê temenê de wê hildina li dest wê dikarê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê ku wê, hiş di pêvajoyên bi bîrkirinê, derkkirinê û çalakiyên hizirkirinê de ku wê bibê bê. Di wê temenê de wê weke têtînekê wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê ku wê, di pêvajoyên xwandinê de bi fêrbûnê bê û an di rengekê bi hizirkirinê de wê, pêşxistinek bi hizirî û hwd re wê bibê. Ev pêvajoyên bi hiş wê, di rengekê de wê, hevrasta bi aliyê pêşketina jîyane mirov ku wê pêşkeve de jî wê bide dîyarkirin.

Di mijare têtîna zêhnî de wê di rengekê de wê di wê de wê bi demê re wê, mirov wê serwerîya xwe wê li ser rewşên zêhnî wê bikê. Her fêrbûn wê weke li ser ya ku ew heya û an bûya re wê di rengekê de wê bibê. Di wê temenê de wê dema ku wê, ya din wê bû wê, di wê de wê li ser wê re wê weke astek û pîvanek ku ew wê di xwe de bi radayekê dide nîşandin û dîyarkirin jî wê bi wê re wê bibê.

Mijare zêhnê wê hê jî wê di rengekê de wê bo fahmkirina mirov wê weke xwediyê nepeniyên ku ew bi xwe re dihawênê bê. Çendî ku wê i ro wê di derbarê têtîna zêhnê de wê pêşketinek mazin wê hebê jî bi fahmkirinê û wê qadkirinek mazin wê were kirin jî bê lê wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê û awayekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Lê wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di karê wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê pêvajoyên hizirkirinê wê çawa wê pêşkevin û wê, ew ji hundûr li derve wê bi hişkirin wê çawa wê di rengekê de wê bibê wê di xwe de wê hê jî wê di rengekê de wê bi hinek nepeniyên bê.

Wê jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê di dewama wê de wê, bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Mijare aktiviteyên zêhnî, jêhatî û hwd wê, weke aliyên wê yên ku wê di roja me de wê bi qadek hizirkirinê a jîrî wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin.

Di nava xwezayek ku em bi dîtîn û dîtbariya bi wê re wê, derk dikin re em li wê tê digihjin. Di wê temenê de wê ya ku wê di rengekê de wê weke xwezaye dervî me wê hebê wê di rengekê de wê dikarê wê weke di çerçoveya têtînek zêhnî a xwezayî jî wê dikarê wê di awayekê de wê fahmbikê. Di wê nûqtayê de wê, hişmendiya mirovî a bi hiş ku wê derkdikê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di nava ya ku em wê bi hiş dikin de wê gotin û weke bûjena wê, di rengekê de wê dîtbariya derveyî wê hebê. Wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê bi dîtbariyek azmûnî wê di wê rengê de wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di mijare zêhnê de wê dema ku em bi fêrsa wê ya bi gotinî wê li wê bihizirin wê têtîna bi fêrsa fahmkirinê ku wê bide me wê, weke bi fêrsek weke li hûndûriya xwe ve wê berî nerîn û dîtina me ya bi hiş wê li lê bê wê di reng û awa û dîmenekê de wê karibê wê xwe di wê çerçoveyê de wê bide dîyarkirin.

Hinek rewşên zêhnî ku mirov wê karibê wê bi kinasî wan bi gotin bikê wê dikarê wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Zêhnê bi dîtînê wê weke bi têtîna ku wê kes wê hewirdoa xwe bi awayekê objektiv wê çqavdêrî bikê, derkbikê û wê şîrovebikê re wê were ser ziman. Minaq wê di wê dîtînê de wê mijarên weke rengê, darêjkê, awayê û hwd wê bi gelek aliyên wê yên din re wê karibê wê bi wê re were lê hizirkirin.

Weki din wê weke aliyekê wê yê din wê bahsa zêhnê civaknasî ku wê weke bi têtîliya nava mirovan û rewşên weke danûstandinê bê, henekkirinên li hev bin, xwestek û arzûyên xwe wê bi wê re wê bibînê û wê werênê ser ziman û an ji wan aliyên ku ew bi wê rengê werênê ser ziman ji aliyên yên dervî xwe ve jî wê bi heman rengê wê karibê di rengekê de bibînê, fahmbikê û werênê ser ziman wê di xwe de wê, bi têtîn û fahmbikê.

Weki din wê di mijare zêhnê bedenî û an hizrî de wê di dewama wê de wê karibê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di mijare bedenî de wê, bi têtînek weke ya sehî ve girêdayî ku wê li wê were lê hizirkirin û wê werênê ser ziman. Wekî din bi aliyên din ên weke koordinasyon, aheng, jêhatibûn, hêz, nermbûn û an hişkbûn, lez û an bi rewşên weke destlêdanê û hwd re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di

rengekê û an şewayekê de wê bi wê re wê di dewama wê de wê fahmbikê bê.

Di awayekê de wê, di rewşek baş de xwe gihandina fêrbûnekê, û an bi pêvajoyên jîyankirinê wê di awayekê de wê pirr zêde ku wê xwe bigihênê têgînên bi fêrbûnê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê.

Di mejiyê me de wê, weke ku em wê bi kifşdikin wê di pêvajoyên fahmkirinê de wê hertimî wê di rewşek weke ya bi pirr dîmenî û hwd re wê, bikê ku ew xwe bigihênê fêrbûnekê. Ku em bi aliyê hizirî ve di dewama wê de wê werênê ser ziman wê di rengê de wê çawa wê kes wê li xwe, hêstên xwe û rewşên fahmkirinê wê di serweriyekê de wê xwediyê rewşek fahmkirinê bê wê di dewama wê de wê karibê wê di reng û awayekê de wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Salixkirinên bi hêstî û an di wan de karina bi fêrsek fahmkirinê ji hev cihêkirin û bi wê li wê serwerbûyin wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare van aliyên bi fahmkirinê de wê dema ku wê minaq wê chomsky wê werênê ser ziman wê di rengê de wê weke çawa wê xabatên gotinî wê xuyan wê, rêvebibê wê bi têgînek organizasyonî a zimanî re wê di wê temenê de wê di rengê de wê werênê ser ziman. Wî ziman di çerçoveya pêvajoyên zêhnî û hişmendî de wê bi pêvajoyên wê yên fahmkirinê re wê di rengê de wê wekeku wê salixbikê wê bixwezê ew di dewama wê de wê bi wê re wê hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Heta vê nûqtayê bi hizirên ku me di wê çerçoveyê de wan hanî ser ziman wê bi hizirvaninên ku ew dihênina ser ziman wê, çawa wê di rengê de wê bi mijare rewşa xuyan ve girêdaniyê bi zaninekê wê werênina ser ziman me hanî ser ziman. Di mijare rewşa têgîna zêhnê û xuyî de wê di wê temenê de wê weke bi pêvajoyek fahmkirinê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bê xwestin ku ew were hanîn li ser ziman.

Di roja me de wê xabatên li ser zêhnê û bi hişmendî ku wê werina kirin wê di rengê de wê zêdeyî wê pêşkevin û wê di wê temenê de wê çawa wê dîmen û wêneyê rewşên zêhnî wê were derhanîn wê di temenekê çêkerî de ku wê werê ser ziman wê rê li pêşîya xabatên weke yên 'jîra çêker' û hwd re wê bi xwe re wê di rengê de wê weke ku wê bide vekirin. Di wê temenê de wê pêşveçûnên ku ew dibin wê di rengê de wê di roja me de wê rêveberîyek zêhnî û hişmendî wê di jîyane mirov û pêşketina mirov de wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin û wê bi wê re wê

were ser ziman. Minaq wê di roja me de wê xêvên bi teknikî ên weke bi kompituran û hwd re wê bibê wê, were pêşxistin. Ew wê, di awayekê de wê weke aliyekê giringê ku wê bi zêdeyî wê pêşkeve bê. Di mirov û qapasiteya mirov de wê bi hiş wê, di temenekê xêvî de wê ew dîmenê weke wê di şewayekê de ku wê ji wê re wê weke bibê peyxam wê, di wê temenê û çerçoveyê de wê karibê ji wê bahsa bikê.

Wê dema ku em bi temenekê xêvî wê werênina ser ziman wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê çerçoveya zêhnî de wê bi têngînek sazûmanî û hwd re wê, pêvajoyek pêvajoyina ku wê karibin têkiliyek wan a bi hev re were danin wê bibê. Di wê temenê de wê di xêvê de wê çawa wê têkiliyek wê bi hev re wê di rengekê de wê bi wê re wê were danin wê weke aliyek wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di mijare fahmkirinê û fêrbûnê de wê dikarê wê bi wê re wê hinekê din wê li ser wê bisekinê. Minaq wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê weke pergalên derkkirinê weke ya bihîstinê, têjgirtinê, weke dîtina bi çav û hwd wê weke hinek ji wan aliyên ku mirov wê werênê ser ziman. Minaq tiştê ku mirov wê dîbinê de wê çawa wê bandûrek wê li mirov wê bibê wê karibê wê kifşbikê. An jî wê weke dîtinekê wê dengê wê di xêva me de wê çawa wê şîyariyan wê bi fahmkirinê wê bide çêkirin wê karibê wê di wê nûqtayê de wê bikirpênê. Wekî din wê di pêvajoya fahmkirinê de wê weke bi aliyê derkkirinê wê wilqasî wê aliyê wê yê ku ew wê bi hişbûna wê re wê karibê wê ji aliyekê din ve jî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê li wê bihizirê bê.

Di nava jîyane me ya rojane de em gotinên ku em bi kardihênin wê weke hinek fêrsên fahmkirinê bin. Di wê temenê de wê di wê temenê de wê hizirkirinên me û kifşkirinên me wê çawa wê bikê ku mirov bibêjê û bide dîyarkirin wê bi wê re wê bingihê wê bide çêkirin.

Di nava pêvajoya hizirkirinê ên di nava jîyanê de wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê mijare fahmkirinê û xuyan wê ji aliyekê ve wê weke du aliyên ku ew li hev hûnayî jî bin. Wê di wê temenê de wê dema ku mirov wê tiştê wê bikê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwediyê rengekê fahmkirinê ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di mijare derkkirina rewşan bê, tevger û rewşên me yên bi fahmkirinê ên weke bi fahmkirinê ên mayinda bê û an rewşên weke bi dirêjehiya bi demê û mekanî û hwd re bê wê di wê temenê de wê karibê wê direngê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Li vir wê karibê wê mijare weke temenekê giring ê girtinê mijare xêvê wê di dewama wê de wê hilde li dest bê. Di hemû fêrbûn, girtin û derkkirinên me de bin û an di rewşên din ên fahmkirinê de bin wê di wan de wê weke temenekê giring wê weyna xwe wê bileyizê. Di wê rewşê de wê mijare xêvê wê di rengê de wê têtîliya mirov wê bi hizirkirinên me re wê bi demê re wê dênê. Em dema ku wê, dema ku em fêrbûnekê wê dikin em bi têtînek tûrî wê dikin û wê di wê temenê de wê dikin ku wê wê werênina ser ziman. Di gotinekê wê ya ku ew wê, dihê fahmkirin wê bi zêdeyî wê bi girêdanên wê di rengê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê dema ku em girêdanên wê fahmnekin emê nikaribin wê di wê temenê de wê direngê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di reng û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Di mijare têtîna xêvî de wê xêva dem kin û an ya xabatê wê di rengê de wê, di nava derkkirinên mejî de wê kijan tişt wê were bijartinên wê were derxistin li pêş wê bi wê re wê di temenekê de wê weynekê wê di dewama wê de wê bi wê re wê bileyizê. Wekî din aliyê xêva prosedûrî wê di rengê de wê bi wê re wê dema ku mirov wê, tiştê wê kir ku ew çawa hatibê kirin wê di wê temenê de wê di rengê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê bigirê. Di çerçoveyek têtîna a xêvî a demdirêj de wê girtinên ku ew di wê de wê bibin weke bi fêrbûnên me, çalaki û hwd wê, di wê temenê de wê di wê de wê, bibin. An jî wê fêrbûnên me yên jîyanî weke bi zanin û xêvî bi pêvajoyên wan ên demdirêj re wê di wê de wê, di dîmenekê de wê bibin. Di wê temenê de wê xêva dem dirêj wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dîmenekê û awayekê de wê fahmbikê û wê kaeribê wê werênê ser ziman wê di wê temenê û rengê de wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê werênê ser ziman ku ev pêvajoyên xêvî wê weke ali û pêvajoyna giring ên xêvê ku wê di rengê

de wê çawa wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê bibin û wê mayinda bibin wê li ser wê re wê bihizirê. Xosletê temenê xêva demdirêj wê ji renekê û aliyekê ve wê di wê temenê de wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin ku wê çawa wê, ji aliyên din ên xêvî re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê temenî wê xwe di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di wê temen de wê, di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê, di renekê de wê, qapasiteya ya demdirêj wê bi xêvî wê berfirehtir bê û wê tiştên ku wê werina bîrkin wê di wê temenê de wê direnekê de wê bi zêdeyî wê di wê de wê xwe di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwa û renekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Wê dikarê wê bibêjê ku wê, di renekê de wê têkiliya aliyê xêvî ê demdirêj û demkort wê di awayekê de wê weke ku wê bi hev ve girêdayî wê di renekê de wê hebê. Ew wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê fahmbikê wê xwe bide dîyarkirin ku wê, ya demdirêj bi ya demkort re wê têkiliya wê bi awayekê temenî wê hebê. Ya demkort wê, di reşwên demkort de ku ew nikaribê bi watebikê wê di wê rengê de wê li ser ya demdirêj û ya fahmkirinê re wê têkiliyê bi watelêkirinê nû bin û ankû jinûve bi salixkirinê nû û fahmkirinê nû û hwd re bê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Minaq wê dema ku wê, di wê temenê de wê di xêva demkort de wê dema ku wê zaninek wê were afirandin û ankû wê were çêkirin wê bakirina li agahiyan ji ya demdirêj wê bibê. Wê di wê temenê de wê ji wê sûdbigirê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê, têkiliyekê wê dênê. Xêva demdirêj wê weynên wê yên di çêkirinê, fahmkirinê û hwd de wê, di renekê de wê, giring bê. Wê di dîmenekê weke bi têtînek razberî a bi serê xwe wê, di xwe de wê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê bê û wê di wê rengê de wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê û renekê de wê, weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Di meji de wê beşên weke broca û wernicke wê, di renekê de wê bi aliyên weke bi gotinkirinê û hwd re wê di renekê de wê kar û xabatê wê bikin. Wê di wê temenê de wê bi wan salixkirinê ku ew dikin re wê di

rengê de wê çawa wê di awayekê de wê, bingihê zimanî jî wê di wê temenê de wê bi têkiliyek fahmker û pêşketinek newrolojikî û hwd re wê biafirênê wê ji hinek aliyên ve wê were dîtin. Ji van herdû beşên mejî wê bingihê giring ê bi fahmkirinên xêvî re wê weke ku wê bibê. Di awayekê de wê dema ku em tiştê dijîn wê di cih de wê di beşên mejî ên weke amigdala û hwd re wê, bicih bibê. Wê di wê temenê de wê dema ku me ew rewş bi wê re wê, jîyankir wê di wê temen de wê, çawa wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên xêvî wê di rengê de wê bi salixkirinên xwe yên rewşî, tiştî û hwd re wê bingihê bi gotinkirinê û hwd re wê di rengê de wê biafirênê û ev wê bingihê giring ê bi têkiliya xêvî û ziman wê bi hev re wê di şewayekê de wê weke ku wê bi hev re wê di şewayekê û rengê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê jî wê di rengê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên wê yên fahmkirinê wê bi wê re wê, di rengê û awayekê de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Em wê jî wê dikarin wê di dewama wê de wê werênina ser ziman ku wê, di dewama wê de wê pêvajoyên ziman û bi wê re ên bi axiftinê û hwd wê çawa wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê di şewayekê û rengê de wê bibê wê karibê wê di wê temenê û rengê de wê di awayekê de wê karibê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Ziman, wate û zêhn

Wê dema ku em ji aliyê zêhnê ve mijare zêhnê wê hildina li dest wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Ziman wê weke çerçoveyek zêde komplike û berfireh a bi hizirkirinê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê û awayekê de wê biwê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Dema ku em bahsa têgîna zimanî wê bikin wê bi wê re wê çawa wê ragihandinên me wê bi wê re wê bibin wê karibê wê pênasebikê. Weke aliyekê wê yê din jî wê di nava wê pergale zimanî de wê aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê hebin. Di çerçoveya hebûna mejî û giştîya wê de wê li wê bihizirê wê gelek aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê

re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şêwa û regekê de wê weke aliyekê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê mijare salixkirina wê de wê, bi deng û dagaran ku wê di regekê de wê weke ku mirov wê bi wê re wê radigihênê wê di regekê de wê bi wê re wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Di meji de wê beşên meji ên weke broca û wernicke wê di regekê de wê weke beşên ku wê di wê çerçoveyê de wê bi rewşên zimanî û derkkirinên bi wê û çêkirina temenê axiftinê a bi ziman û hwd ve wê girêdayî wê weke deverna ku mirov wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Lê ji aliyekê din ve wê, mijare ziman wê di çerçoveyekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, bi temenekê xêvî ku mirov wê karibê wê fahmbikê lê wê ji wê zêdetirî wê weke aliyên wê yên ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman wê di dewama wê de wê bi wê re wê bibin wê hebin.

Di awayekê de wê di çerçoveya têgîna axiftinê de ku mirov wê bibêjê wê di regekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê derkkirinên me yên bi xêvî wê di meji de wê weke ku wê çawa wê werina bikarhanîn û ji nûve wê werina salixkirin û wê di regekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di regekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di çerçoveyek axiftinî de wê mijare hizirkirinê, axiftinê û bi wê re gihiştina hizra çareserkirinê a pirsgirêkan bi fêrsên fahmkirinê û hwd re wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyên wê yên ku irov wê karibê wê weke hinek aliyên ku em di wê çerçoveyê de bi wan re wê werênina ser ziman bin.

Berî her tiştê wê ziman wê di regekê de wê, di awayekê de wê bi çerçoveya wê heyî re wê weke bi temenekê hiyararşikî a ku wê weke li hev avakirî ji têgînek fonolojikî heta morfolojikî û syntaksê û an hevoksaziyê û hwd wê di wê temenê de wê di regekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê salixkirin û fêrsên fahmkirinê ênbi deng û qarakterên wê re wê di regekê de ku wê bibê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di regekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di meji de wê dema ku em dihên rewşa pêşxistina gotinan û qadên axiftinê ên bi wan re wê beşên weke yên serebral ve wê girêdayî wê karibê wê di regekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê

wê yê din bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê ev beşên mejî ên weke yên dawî ku me bi navkirin wê weke deverna ku wê bi temenê axiftinê û hizirkirin di dema axiftinê de û di awayekê xwezayî de wê afirandina bi wê re wê di rengekê de ku wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di çerçoveya têtikiliya fahmkirinê de wê di demên dawî de wê weke qadek ku wê bahsa têtikiliya derûnî û zimên wê bi hev re wê bikê wê têtikiliya têtîna 'psikolinguistikê' wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê bi wê re wê bi rengekê wê bi gotin bikê û wê werênê ser ziman. Diwê temenê de wê di nava lêkolînên hizrî ên bi zêhnê û ziman û an ziman û fahmkirinê û hwd ve wê têtikiliya derûniyê wê weke têtikiliyek bi hizirkirinê û hwd re wê di rengekê de wê hin bi hin wê derkeve li pêş. Di pêşxistinên bi keseyetê re wê, xuy û ziman wê weke du aliyên ku wê bi wê re wê di ahengekê de wê bi wê re wê di temenê wê de wê bibin û wê werina dîtin. Têtikiliya ziman û xuyan wê di çerçoveya keseyetiya mirov a bi aqil pêşdikeve de wê weke aliyekê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin û wê derkeve li pêş.

Wê jî wê werênê ser ziman ku wê di çerçoveya lêkolînên li ser ziman re ku mirov wê karibê wê bi têtikiliyên wê yênbî xêvê û hwd re wê bi lêpîrsînên wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê pêvajoyên xêvî wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê di çerçoveya pêvajoyên fonolojikî, morfolojikî û hevoksazi û hwd re wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Weki din wê bi temenekê newrolojikî wê di nava temenên wan de wê têtikiliyek hebûnê wê di nava wan de ku wê hebê wê bi wê re wê di rengekê de wê bibê.

Di mijare bi karhanîna ziman de wê gotin wê di nava peyv û hevokan de wê bi awayekê ku wê were kombinekirin re wê bibê. Di awayekê de wê di temenê fahmkirinê de wê li gorî hinek rêgezên ku ew wê bi wê re wê, bi temenekê hevbeş wê bibê wê bi wan re wê di rengekê de wê bibê.

Minaq di mijare rîzimanî de wê di çerçoveyek hevokî de wê weke ku wê bibê. Lê wê bi temenekê zimanî wê di dîmenekê rîzimanî de wê morfoloji wê were hildan li dest û wê bi wê re wê di rengekê de wê bê gihiştin li rewşa wê ya fahmkirinê. Di ziman de ku em bahsa wê bikin wê bi têtînek temenî wê bi pêvajoyên bingihîn re wê di destpêkê de wê weke

ku wê pêwîst bê ku ew were hildan li dest. Aliyê pêşî bi têngîna fonolojikî û xêva wê bê. Aliyê duyem wê bi têngîna morfolojîyê û çerçoveya wê ya fahmkirinê bê. Aliyê sêyem wê bi têngîna hevokê û rêzimana wê ya giştî bê. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê û awayekê de wê karibê wê fahmbikê bikê bê.

Di nava lêkolînên li ser ziman ên weke ya chomsky de wê, bi temenê zimanî wê bi giştî ku wê xwediyê hinek hevgirtinên giştî û hevbeşiyên ku wê bi wê re wê werina fahmkirin wê hebin. Di wê çerçoveyê de wê, çawa wê di temenekê hişmendî de wê sazkirina bi wê re wê bibê wê li wê were lê hizirkirin.

Di demên hemdem de w bi xabatên hizirvanên weke chomsky wê derûnî û hiş wê weke ku wê di wê temenê de wê bi ziman re wê bê mijare lêkolînê û wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê lêkolînên li ser ziman ku wê werina kirin wê di wê nûqtayê de w ziman wê çawa wê were fahmkirin wê, li ser wê were sekin in. Minaq Whorf teoriya ku ew wê li ser ziman wê pêşbixê wê di rengekê de wê, bi têngîna 'ya ku wê bi gotinê wê were fahmkirin wê weke tiştêkê cihê ku wê ji aliyê zimên ve wê were fahmkirin wê bê ser ziman. Teoriya Whorf wê bi têngînek dîtbarî wê di rengekê de wê werênê ser ziman û ku em mantiqê fahmbikin wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bi têngînek weke li ser ya fîzîkê re. "Rastiya fîzîkî, di derbarê rastiyê de wê bi hinek nimînêrên wê, bi temenên bi hiş ên demdirêj re wê li gorî wê gûharînekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin." Ku di meji de wê weke rêyek ku wê bi wê zanin wê pêşkeve wê ziman wê bi kodkirinên di wê de wê bi wan re wê alaquadar û têtikildar bê. Çendî ku ziman farqêbûn di wan de bû wê di wan kodan de jî wê farqêbûn wê bibê. Bo mirov wê azmûnek wê çendî wê giring bê wê, ew rêyên wê yên ragihandinê ew çendî wê giring bin. Di wê temenê de wê Whorf wê ziman wê di wê temenê de wê bi wan kodbûnan re wê fahmbikê û wê, li gorî pêwîstîyên wan ên çandî, biolojikî, hizrî û hwd wê, bi çandekê li ya din wê bi fêrbûna wê re ku wê bibê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê çawa wê zanin wê were kodkirin û wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bibê wê li ser wê bisekinê.

Ev dîtbariya zimanî wateya wê ya bingeîn di zimannasiyê de ew e ku nîşan bide ku ramana mirovî pîr bi giranî di bin bandûra zimanên herêmî de ya, bê. Mirovek di zimanê xwe de xwediyê awayekê hizrî diafirênê û tu carî nikare zimanê kesekî din bi tevahî fahmbike. Ev teza ku bûye sedema van nîqaşan ji aliyê Edward Sapîr ve hatiye afirandin û ji

zimanzanekî din wek Benjamin lee Whorf hatiye pêşkêşkirin. Whorf di heman demê de kîmyagerêk bû û ev zanîna zimanî bi şewaza xwe ya dîdaktîk a axaftinê re li hev kir.

Edward Sapir û Benjamin lee Whorf prensîba dîtbarîya (relatîvîteya) zimanî diparêzin: Ew amaje dikin ku raman bi ziman ve girêdayî ne û kesên ku zimanên bi zanîna zimanî ya pirr cûda bikar dihênin bi van rêziman çavdêriyên cihêreng dikin, û bi vê yekê strukturên ziman û ramanê ku ew hev diafirênin dihizirin. Bi vî awayî ziman cudahiyên xwe yê çandî, derûnî, biolojîkî û hwd diparêzin. Ew bawer dikin ku ev jî dikarin bi lêkolînên ampîrîkî yê zimanên weke yê hindî û eskimo û hwd wê karibê bê bi dokuman/birhan kirin. Ji aliyê din ve Donald Davidson li dijî vê nêrînê dibêje ku hemû kesên ku bi hev re danûstandinê dikin cîhana xwe ya têgînî heye, di bingehe de ji ber ku darêjkên têgînî yê cihêreng ji me re bi tevahî nayên têgihiştin re wê bîne ser ziman.

Axiftin di nava kesan de wê bibê û wê di wê çerçoveyê de wê bi gotinên ku ew ji hev re diihênina ser ziman wê hev wê di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê fahmbikin. Di awayekê de wê dema ku em metnekê dixwênin w bi gotin bi gotin dikin û wê di dewama wê de wê yek ji ya din re wê çawa wê bibê alîkar û an temen di fahmkirina wê de wê ji wê aliyekê ve wê i ser wê were sekin in û wê werê hanîn li ser ziman. Wê dema ku em gotinê wê weke gotinê wê pênase dikin wê di wê temenê de wê bi temenekê azmûnî wê were fahmkirin.

Di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din di dewama wê de wê hiş û hizirkirin weke aliyekê wê yê din ê li hev hoyandî wê bi wê re wê karibê wê di dewama wê de wê hinekê din wê li ser wê bisekinê.

Li gorî wê têgîna hizrî wê, di rengekê de wê ziman û hizir wê ji aqil wê bafirê û wê ber vê yekê wê temen ve wê bi hev ve wê girêdayî bê. Weki din wê, di wê temenê de wê cihêbûnên nava ziman de wê bi wê zimanê ve wê girêdayî bê.

Wê dema ku em di dewama wê de mijare wê werênina ser mijare hiş wê weke mijare zimanî a giring wê di dewama wê de wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Hiş wê bi aliyê wê yê şîyariyê çê dikin ên hundûrîn û derveyî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, bibê. Li ser heyinên derve re wê weke ketina farqêbûna xwe ya cewherî de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku em wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin. Lê mijare hişê wê bi zêhnî wê dema ku wê were lê hizirkirin wê di wê çerçoveyê de wê weke bi çerçoveyek pergali wê di

rengê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bibê wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di mijare bi hişbûnê de wê di nava wê de wê hev girtinê wê di nava wê de wê, di wan de wê dema ku wê, gûharîn bû wê di hiş de jî wê weke ku wê gûharînê wê bi xwe re wê werênê. Di wê çerçoveyê de wê ew hev girtinê wê bi hev re wê, çerçoveya wê diafirênin û bi rewşa hiş re wê her rewşa wê, di rengê de wê weke rewşek wê ya teybet a ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê, di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di rewşên me yê hizirkirinê de wê, bi hiş wê şiyarî û ketina farqêbûnê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di nava tiştên ku em dibînin de wê, ketina farqêbûnê wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê weke di rengê de wê bide dîyarkirin.

Di mijare têgîna zimanî de wê, mijare hiş wê weke têgînek ku wê bi temenekê xêvî jî wê karibê wê fahmbikê. Minaq wê xêva demkort wê, dema ku wê zaninekê wê hilde li nava xwe wê bi wê re wê, bi awayên cihê wê ew wê, di rengê de wê pêvajoyên fahmkirinê de wê bide derbaskirin.

Wê di wê çerçoveyê de wê, pêvajoyên hizirkirinê wê bi wê re wê di rengê de wê bi wê re wê werênê li holê. Di awayekê de wê weke ku wê çawa ku wê di 'xêva declarativ'î de wê were dîtin ku wê bi rewşên weke hizirkirinê, xewn dîtinê, xiyalkirinê û hwd re ku wê di temenekê bi hişmendî de wê di rengê de wê weke ku wê pêvajoyek hizirkirinê wê di rengê de wê bide dîyarkirin wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di rengê de wê li wê dihizirê. Xêva dem dirêj wê di rengê de wê bi şiyariyên xwe re wê, di dîmenekê de wê di nava wê pêvajoya xêvî de wê xwe bide dîyarkirin. Xêva presudrel jî wê, bi pêvajoyên weke yê otomatîkî, kûr û an weke yê di xewê û dervî hiş ku wê bibin wê di rengê de wê, bi xwe re wê di rengê de wê werênê ser ziman. Ji aliyekê din ve jî wê xêva presuderel wê di rengê de wê di dîmenekê sergirtî de jî wê di rengê de wê xwe bi mirov re wê karibê bide dîyarkirin. Minaq wê dema ku em di piano de wê notayekê wê lêbixê û an girêdana pêlava xwe girêbide û hwd.

Di mijare hişê de wê dema ku mirov wê werênê ser ziman wê weke ku mirov wê dikarê wê bi wê re wê bi rehetî wê fahmbikê wê, weke aliyekê bi awayên weke bi wate û derkî ku wê salixkirinê wê bikê û an wê bide kirin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Wê dema ku ew salixkirin bûn wê êdî wê xwestina kirinekê û hêstên bi wê ên weke li ser esasê wê xwestekê û hwd wê xwe bidina dîyarkirin. Şîyarîyên bi hiş ku ew di wan de bi wate û derkî salixkirin bûn wê fêrsên bi wê rengê ên weke yên bi kirinê weke bi armancî, hêstî û hwd wê baştirin wê bi mirov re wê di rengekê de wê bidina dîyarkirin. Di rengekê de wê weke ku mirov wê bi gotinek din wê bibêjê wê zelalbûnek bi hiş wê, xwestekê wê jî aliyekê din ve wê xorttir bikê. Ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ji aliyekê ve wê hizirkirin wê weke pêvajoyek ku wê bi darazkirinê, razberkirinê, hanina li hiş, di meji de vejandin û hwd re wê, weke pêvajoyek bi aktivitîyên zêhnî ku wê bi ragihandina zaninê û hwd re ku wê weke pêvajoyek zêhnî a ku ew xwe diafirênê û dide dîyarkirin jî bê.

Minaq wê dema ku em tiştêkê dixwênin wê ji wê ji xêva derkê wê ya bingihîn wê zanin wê werina depokirin. Di wê çerçoveyê de wê di hundûr de wê weke pêvajoyek hundûrîn wê bi zaninê wê biafirê û wê, bi wê re wê bi pêvajoyên wê yên bi hiş bûnê re wê di rengekê de wê êdî wê di şewayekê de wê xwe bi mirov û keseyetîya mirov re wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê di nava têkiliya nava aliyên hundurîn û derveyî weke ya minaq hizir û xuyên me ku em wê werênina ser ziman wê têkiliyek bi wê re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Ev pêvajo wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, rewşên weke yên xuyan di rengekê weke ragihandina hizirkirinekê weke çawa ku em bi gotinê bi ziman dikin û hwd re wê di şewayekê de wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqtîyê de wê dikarê wê weke pêvajoyek ku wê çawa wê zanina me wê di rengekê de wê di pêvajoyek bikarhanînê, bûyinê û çêkirin û çêbûnê de wê bi hev re wê derbas bibê jî bê. Di wê nûqtîyê de wê dikarê wê di dewama wê de wê, bi wê re wê, di rengekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê wê, di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê bi hiş û naskirina bi hiş ve wê girêdayî xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê nûqtîyê de wê

biqasî wê zanina ku em dihildin wê bikarhanîn wê, di çerçoveyên diyar de wê bibê. Wê dema ku e bahsa bikarhanîna wê bikin wê demê em dikarin bahsa aliyên weke bi potansiyali ên dîyar û yên ne diyar jî di rengê de di wê çerçoveyê de wê bikin. Di rengê de wê, di wê pêvajoya bikarhanîna zaninê de wê çawa wê di rengê de wê karibê wê, zaninê bi wê pirsgirêkan çareserbikê. Em dema ku em digihijina fêrsa çareserkirina di jîyane xwe de wê, di wê temenê de wê hinekê jî wê bi wê ve wê girêdayî wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê. Aliyekê giring wê weke dîtemenê bikarhanîna zaninê de wê aliyê gihiştina fêrsa çareseriyê bê ku wê di wê temenê de wê xwe di rengê de wê bi mirov û aqilê mirov re wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin bê.

Bi karhanîna zaninê û an jî wê baştirin sûdgirtinê û bi wê gihiştina fêrsa çareseriyê di jîyane xwe de wê wê weke aliyekê ku wê jî zanina zêhnê re wê ji destpêka sedsale 20an û pê de wê di rengê de wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Di wê nûqtayê de wê hem fahmkirina zaninê bê, hem jî wê baş sûdigrtin û di temenê pêşketin û pêşxistina çareseriyên de bê û hem jî di çerçoveya çavkani wê û çavdêriya bi fahmkirinê û hwd re wê di rengê de wê were dîtin ku wê li ser wê bi zêdeyî wê were sekin in. Di awayekê de wê mijare wateyê wê weke aliyekê wê yê ku wê bi zêdeyî wê were dîtin ku wê li ser wê were sekin in bê. Zanina wateyê wê di wê nûqtayê de wê, bi zêdeyî wê piştê wê jî wê demê û pê de wê hizirvanên weke Witgenstein û hwd wê di rengê de wê navê wan derkeve li pêş. Di zanina wateyê de Witgenstein wê di rengê de wê mijare têgîna wateya 'şenber' wê di rengê de wê derxê li pêş.

Di wê nûqtayê de wê 'wate wê çî bê û wê, di rengê de wê salixkirinên bi wê re wê di rengê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê li ser wê were sekin in û wê bê xwestin ku ew were fahmkirin. Watre wê di rengê de wê dema ku em wê salixbikin wê di wê temenê de wê dikarin wê salixbikin ku wê, di dema axiftinên me de wê çî wê were wê maneyê û wateyê ku em wê bibêjin wê weke ew bê. Di dewama wê de wê têgînên weke 'hemwateyê' û an têgînên weke bi koka wê re ku wê li wê were hizirkirin ku ew wê çî bê wê weke aliyên ku wê bi wê re wê werê li lê hizirkirin bin.

Li ser têgînek wateyê a zimanî re ku mirov wê di rengê de wê di dewama wê de wê li wê bihizirin wê di wê nûqtayê de wê hinek nûqtayên ku em di wê temenê de wê li wê bihizirê. Di destpêkê de wê hizirvan û

filosofên weke Locke ku wê bi hizirên xw eyên teorikî ên li ser wateyê re wê werênina ser ziman wê bi têtîna 'numinêriyê' re wê di rengekê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê hizirên xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê di felsefeya locke de wê têtîna 'numinêriyên zêhnî' ku wê bahsa wan bikê wê di wê çerçoveyê de wê weke têtînek ku mirov wê karibê wê bi kirpênê bê. Ev têtîna Locke wê di dewama wê de wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê ji ber di xwe de wê weke bi aliyê wê yê hundurîn bi şîroveyên ku ew bi wê re wê dikê û ji aliyê derve wê di dîmenekê qût re wê di rengekê de wê werênê ser ziman êdî wê rastî hinek rexneyan jî wê di dîmen û awayekê de wê weke ku wê were.

Ji aliyê zimanî ve wê ya aliyê hundurînî û derveyî bi têtînî ku em bi têtîha zimanî wê li wê bihizirin wê ji aliyekê ve wê bi ya ku wê weke çawa wê bi fektorên derve wê dîyarbikê wê bi ya aliyê derve wê were ser ziman. Vajî wê ya aliyê hundurîn wê di wê temenê de wê bi aliyên hundurîn û wê weke ku wê were ser ziman wê bi têtînên bûjenî ên zêhnî û hwd re wê di rengekê de wê bi wê re wê bi aliyê wê yê hundurîn ê wateyî re wê were ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên me yên bi têtînî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Ji aliyekê din ve jî wê bi têtîna mantiqê û hwd re wê hizirvan û filosofên weke Frege ku wê di demên piştê wê bi hizirvanên weke Alfred tarski û Donald Dawidson û hwd re wê pêşavaniya wê piştê wê bikin wê xwe bide domandin wê bi têtîna wateyê bi 'mercê rastitiyê' re wê li ser temenekê teorikî re wê li wê were lê hizirkirin û wê werênê ser ziman. Ev têtîn wê li ser temenekê lê daxistinê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê were hanîn li ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare têtîna wê ya bi hizirkirinê wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyên wê yên giring ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Tarski wê dema ku wê ji aliyê xwe ve wê bi wê têtînê û teoriyê wê werênê ser ziman wê bi têtîna zanina wateyê a wateya rastî bi mercê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Mercê rastitiyê wê di wê temenê de wê bi têtînekê wê di wê rewşê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Şêwayê Dawidson wê hinekê din wê weke ku wê cihê bê. Ew gotina 'rastitiyê' û 'wateyê de wê

li ser wê bihizirê û wê di rengekê de wê, felsefeya zêhnê de wê aliyekê çerçoveya têtînek teorikî a pîretikî û an kirinê de wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizra xwe wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, di rengekê de wê bi têtînek felsefeyî a dahûrî wê were dîtin ku ew wê xwediyê rengekê hizirkirinê bê. Di wê nûqtayê de wê, ji aliyekê din ve jî wê Tarski wê di rengekê de wê di hevoke de wê ya ku ew wê wateya wê didiyê de wê di wê de wê çawa wê têtînek armancî wê hebê û an wê nebê wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê têtînek semantikî wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin wê derxê li pêş.

Di awayekê de wê, Têtîna tarski wê hinek aliyên wê yên ku wê di çerçoveya felsefeya wî de wê ne wekhevîyê hizirkirinê wê temenê wê biafirênê wê di rengekê de wê li wê bihizirê. Di rengekê de wê dema ku em li hevokekê wê bihizirin ku ew weke rastitiya wê weke mercê rastitiyê wê di wê de wê weke ku wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê rastîtîya di hevokê de ku wê were fahmkirin bi wateya wê di wê rengekê de wê di hevîyekiyekê de wê karibê li gorî wî were dîtin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, piştê wê Tarski wê dihizirên xwe de wê di rengekê de wê bi têtîna aliyê zimanî ê derve wê salixkirinekê wê bixwezê ku ew bi hinek fêrsên fahmkiirnê di nava hizirkirinên xwe bikê. Minaq wê dihênê ser ziman ku em "em dihizirin ku berfi sipî ya." ku ew berf sipî bê wê hingê wê ew hevoka wê rast bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê hizra xwe wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê di têtîna Tarski de wê sipîbûna berfê ku wê weke mercê wê rastîya hevoka di wê de dibêjê "berf sipîya" ku wê werênê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ev aliyê hizirkirinê wê di wê temenê de wê weke ku wê bi encamek hesan ku em li gorî wê bibêjin weke ku em bibêjin $2+2=4$ bikê re wê di rengekê de wê weke encama wê 'rast' bê li gorî wê têtîna ku wê Tarski bi wê dihizirê bê.

Di mijare rastitiyê de wê minaq wê Dawidson wê di wê nûqtayê de wê dema ku ew dihênê ser ziman wê mijare rastîtîyê wê di wê nûqtayê de wê bi wê re wê werênê ser ziman û wê bibêjê ku wê, 'axiftvanek wê dema ku ew wateya hevokekê zanibê ya pêwîst ku ew zanibê ber ku ew wê newênê ser ziman' wê ber wê yekê wê li dijê wê bisekinê. Li gorî Dawidson wê dema ku wê axiftvanek rast bîrê ser ziman wê sê mercên wê yên ku ew bîrê ser ziman wê hebin. Di mijare teoriya wateyê ya ku

hin wateyên ku ji hêla axaftvan ve hatî girtin destnîşan dike; Teoriya referansê, ku destnîşan dike ku li ser hevokê çi îdîayên li ser cîhanê têne kirin, û teoriyek hêzê, ku destnîşan dike ku ev gotin bi çi kiryarê axaftinê dike û aliyê din jî wê li ser wê çerçoveyê di hevokê de wê mijare levkîrinê a bi wan aliyên wê re wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Weki din li hemberî wê têtîna Dawidson wê hizirvanên weke Mchael Dummett di zanina wateyê de wê, têtîna bi birhankirinê a bi teorikî wê, weke modelekê mercê rastiye wê, ku wê temenekê baştirin wê bide mirov wê li ser wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizra xwe wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê ev têtîna Dummett wê di rengekê de wê, li ser wateya ziman re wê weke dîmenekê pragmatikî wê di têtînek dîmenî de ku wê biafirênê wê bi wê yekê jî wê weke ku wê were dîtin ku wê li hemberî wê hizir wê werina ser ziman. Li gorî Dummett wê, pêvajoyên pragmatikî (zimanî) rewşa dema berî wateyê û ya piştî wateyê ku wê bi şewayên weke kirpendin, îmakirin û hwd wê, rengê axiftinê wê ne dîyarkirin re wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê jî di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê ew wê karibê wê were ser ziman ku wê, rewşa zanina wateyê wê di wê nûqteyê de wê bi têtîna pragmatikî ku em di dewama wê de wê werênê ser ziman wê bi wê rengê wê bê hanîn li ser ziman ku wê, weke li şûna zanina wateyê wê mercê rastteqînîyê wê di derbarê wê de wê axiftin wê hilbijêrê ku ew wê bikê.

Di gotinê de wê wê weke ku em dikarin wê fahmbikin wê du aliyên giring wê xwe hertimî wê di rengekê de wê di hanînen me yên ser ziman de wê, karibin xwe bidina dîyarkirin. Ew jî wê yek wê fêrs bê û ya din jî wê îmakirin bê. Fêrs û imakirin wê di rengekê de wê, di rengekê de wê hertimî wê di gotinê de wê deriyê li fahmkirinên din ku ew wê bi wê re wê bide vekirin û an wê ji aliyekê ve wê girêdanên bi aliyên din re wê di wê temenê de wê bide çêkirin û dîyarkirin wê weke aliyê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin. Di mijare îmakirinê de ku wê wateya gotinê ku ew bi tamî bi kijan rengê ew were ser ziman jî lê wê di rengekê de wê weke tiştêkê din ku ew di wê de weke hatibê hanîn ser ziman û an hanîbê ser ziman wê di wê rege de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di mijare îmakirinê de wê dikarê wê di wê rengê de wê werênê ser ziman ku wê weke bi hinek girêdanên ji kûrahî ku wê bi wê re wê bibin û wê di wê temenê de wê fêrsek fahmkirinê wê bi wê re wê weke ku wê biafirê.

Di rengêkê din de jî wê îmakirin wê weke ku wê tişteke ku me ew hanî ser ziman wê weke ne rastarast ku me wê hanî ser ziman jî wê dide dîyarkirin. Yan jî em dikarin wê di wê rengê de wê bi wê re wê werênina ser ziman ku wê, di şewayekê de wê weke bi rêya têtînekê em tişteke din wê werênina ser ziman. An jî wê weke ku wê di nava xalkê de wê were gotin bi hesanî weke ku em tişteke din qast dikin. Di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ku em wê dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênina ser ziman.

Têtînen weke yên îmakirinê ên weke bi têtînen 'ankû', 'bi wê sedemê', 'lêbelê', û hwd re wê di rengê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Minaq wê kesek wê dema ku wê arabayê biajoyê wê bi gotina 'benzîne araye nemaya' ku wê werênê ser ziman wê bi wateyek din jî wê ew wê werênê ser ziman ku ew li deverekê bisekinê û ew li arabê benzîne dagirê. Di dewama wê de wê dema ku wê bête ser ziman ku 'li pêşîya li ser rê deverek 'stasyonek benzîne heya' ku wê bi nav bikê wê di kirdeya wê de wê weke îmabikê ku ew li wê bisekin in û ji wê benzîne hildin û piştê di rêya xwe biomênin.

Di wê rengê de wê ya ku wê were îmakirin wê hertimî wê weke têtînek ne rastarast wê di gotinê de wê bimênê. Kengî ku ew rastarast hat vegotin û ser ziman wê hingê ew ji îmayekê wê derbas bibê. Yan jî wê dema ku wê kesek wê hevlekê wê were cem ku ew bi hev re derkevin û herina deverek din. Ew bibêjê 'î ro hewa girtîya' wê demê wê di wê nûqteyê de ku wê îmabikê ku em îro dernekevin wê ji wê were fahmkirin. Lê di wê nûqteyê de wê têtîna wateya îmayê wê di wê nûqteyê de wê pirrali bê û wê di wê nûqteyê de wê di ziman de wê hertimî wê karibê wê di awayekê xwezayî û nexwezayî de wê ji wê bê ghiştin tişteke ku mirov wê bi wê rêya têtîna îmayê ji wê bigirê. Îma ya ku mirov wê bi gotinê di farqê de wê bi zane dikê wê hebê û ya ku mirov ne di farqê de bê ku wê dema ku mirov wê gotina xwe wê bi lêvkir û wê dihênê ser ziman ku ew wê dervî me û hişê me weke ku wê tişteke wê bide dîyarkirin wê bi wê re wê bibê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Lê wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di mijare salixkirinên me yên bi îmakirinê de wê dikarê wê bi wê re wê di dewama wê de wê bibêjê ku wê di her gotinê de wê, di wê temenê de wê bi tişteke ku ew berê hatiya jînkirin û an jî bi derfeta ku ew piştî wê bi lêvkirinê hatiya ser ziman û an bûya bi wê re wê weke îmayekê ku ew cih bigirê. Li vir wê dervî wê weke aliyekê wê yê giring wê şewayê hişê îmayê wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê di

rengê de wê weke aliyekê wê yê din ku ew wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di şewayekê û rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Di mijare îmayê de wê, ya berî wê ku ew bûya de wê demê mirov dikarê wê bibêjê ku wê tiştê ku ew bûya weke ku wê bi wê re wê îmabikê û wê werênê ser ziman. Di îmaya bi zane de wê di rengê hinek weke bi nûansê û hwd de wê, bi fêrsên fahmkirinê û rengên wan re wê di kirpendinên me de wê di rengê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê bibê.

Di awayekê din de jî wê, dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê werênê ser ziman û wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê ev mijare îmayê wê biqasî ku wê di hevokê de wê bi tenê wê were ser ziman wê di rêzîna du û an ji duyan zêdetir a hevokan re wê ew wê di wê de wê were kirin. Di wê çerçoveyê de wê awayê li dûv hev rêzîkirina hevokan wê di rengê de wê karibê di hinek rewşên teybet de weke hinek rewşên îmakirinê ên teybet bi xwe re bide dîyarkirin. Ew dikarê bi awayekê bi zane a îmakirinê wê werênê ser ziman û an ne bi awayekê bi zane bi îmakirinê wê werênê ser ziman.

Di têngînên îmakirinê ên weke bi gelemperîkirinê û an teybetîkirinê de wê dikarê wê werênê ser ziman. Di ya gelemperîkirinê de wê dema ku em bêjin 'şer şer a' wê demê wê weke gelemperîkirinekê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Wê dema ku ez bêjim 'aram tigran ji feqiyê teyran 'eyy dilberê' got' wê demê wê bi wê re wê weke têngînek hevokî ku wê di xwe de wê hinek îmakirinên teybetîkirin wê di xwe de wê di rengê de wê weke ku wê bihawênê wê karibê bi wê re wê werênê ser ziman.

Li ser têngîna xosletên ku wê bi têngîna îmakirinê re wê were ser ziman wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê tiştê wê weke ku wê bi wê re wê, werênê ser ziman re wê, karibê bi wê re ew bibê. Ev çawa dibê? E wjî di wê rengê de dibê ku weke ku em bêjin 'ev kek gelekî xweş dihê xûyakin ez hinekê ji wê xwezim', 'zelal hemû kek xwar', Ew keka bi fêkî dihê dîtin dilê mirov li wê divekê', 'ew keka ku we hanî devê mirov bi av dikê' û hwd wê weke hinek gotinêmn ku wê di wê temenê de wê karibê wê di rengê de wê di dewama wê de

wê bi têtîna îmayê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di mijare ziman de wê di wê rengê de wê gotinên mirov ên ku em dihênina ser ziman û an hevokên ku em ava dikin wê dikarin bi wê re wê werênina ser ziman ku ew hertimî wê di wê rengê de wê karibin di nava şert û mercên xwe yê fahmkirinê de bingihê hinek têtînen bi îmakirinê di xwe de biafirênin û ew ji xwe hinek fahmkirinên weke ku ew bi wan re weke ne hatiya tefkirkirin ku ew bi me re bidina çêkirin bi wê yekê werina fahmkirin. Di awayekê de wê di renekê de wê mijare gotinên weke 'ez nikarin wê bibêjim', 'lêvên min mohrkirî na', û hwd wê weke têtînen ku em di wê çerçoveyê de di dewama wê de karibin werênina ser ziman. Yan jî wê dema ku bi gotina 'karê dîyar ê di levkirina pragmatikî' de ku wê bahs wê were kirin wê di wê çerçoveyê de wê di xwe de wê têtînek îmakirinê a bi wê çerçoveyê wê werênê ser ziman. Yan jî bibêjê ew 'duhû çû deverekê' ku wê werênê ser ziman wê di de wê îmakirin wê xwe werênê ser ziman. Ev aliyên ku wê weke wan aliyên bi gelek aliyên din wê bi têtîna gotinê û ya hevokê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê weke aliyekê wê yê din ê bi kombinyona fahmkirinê ve girêdayî wê weke aliyên ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê kombinyona bi kirdeyê û an watelêkirinê a hevokê de wê, di renekê de wê, di wê de wê, ji xwe wê, di awayekê de wê têtînekê wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Aliyên din ên weke bi îmakirinê wê ji aliyekê ve wê weke hizirkirinên me yê bi wê ve ku em dikin jî wê di dîmenekê de wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare salixkirinê û rengên salixkirinê û an bi fahmkirinê û watekirinê wê karibê wê di wê temenê de wê ji aliyekê xwezayî ve wê temenê çêbikê. Lê ew wê ne rastarast û ne dîyar bê. Ya ku wê dîde dîyarkirin wê weke aliyekê bii şîyarî ê bi hiş û şubjektiv ku em bi wê re wê dikin wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di temenê têtîna îmakirinê de wê di renekê de wê şewayekê hizirkirinê ê ku em ji aliyekê ve bi hinek sedemên ku em bi wê ji aliyê xwe ve li wan dihizirin wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê

bibê û wê xwe bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê îma wê bi têngîna sedemî a şubjektiv ku em bi wê re wê li wê dihizirin û wê di tefkir dikin re wê dibê û ev wê, di wê temenê de wê bi wê sedemê heta ku ew hebê wê di wê temenê de ew wê weke 'rastiyekê' jî wê di meji de wê xwe di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bide dîyarkirin bê.

Îma di renekê de wê weke fêrsek fahmkirinê bê. Lê fêrs wê hinekê din wê weke têngînek hizrî a ku mirov wê dervî wê di renekê de wê bi serê xwe wê weke têngînek bi hizrî a bi zimanî wê karibê wê di dewama wê de wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Fêrs wê di renekê de wê, hinekê jî wê weke têngînek bi fahmkirinê a li wê bigihijê bê. Di wê temenê de wê di awayekê de wê dîmenekê têngihîştinê ê dahûrî wê di wê çerçoveyê de wê li ser temenekê darazî wê ji wê hevokê wê bi xwe re wê, bihawênê û wê bi wê re wê bibê.

Îma di renekê de wê di têngînên weke yên wêjeyî, helbestî û hwd de wê weke şêwayekê fahmkirinê an bi wê re hanîn ser ziman jî wê biafirênê. Di wê temenê de wê, salixkirina bi gotinên ku ew dihênê ser ziman wê dema ku em bahsa renekê bi têngîna 'pirrwateyî' dikin wê hinekê jî wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê karibê were lê hizirkirin.

Di demên piştî ronansansê de ên weke di demên çandî ên weke yên barokê, piştî wê ên romantismê û hwd de wê, di renekê de wê ev şêwayên wêjeyî ku wê biafirin wê di renekê de wê di wê çerçoveyê de wê dîmenekê hizirkirinê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên me yên bi têngînek zaninê wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi hev re wê di wê temenê de wê di awayekê de wê bibê. Di têngînek zêhnî de wê hizir wê di dîmenekê funksiyonî de wê di awayekê 'setî' û an weke hevgirtinek rêzinî a bi hev re ku wê di wê de wê bi wê ew di wê de wê hebê wê xwe bide dîyarkirin. Wê di wê rengê de wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, were tefkirkirin.

Di wê nûqtayê de wê tefkariyên zimanî ên di fahmkirina zêhnê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê di rengekê de wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke bi aliyekê wê yê giring wê bi wê wê şewayê wê bide dîyarkirin, Li gorî wê jî êdî wê zêhnê mirov wê di wê çerçoveya wê de wê bi lêkolînên ku ew wê bi wê re wê werina kirin wê ji wan re wê weke temenekê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Lê em dikarin wê jî wê di dewama wê de wê werênina ser ziman ku wê mijare zêhnê wê di wê temenê de wê di dîmenekê de wê karibê were fahmkirin wê têgînên teorikî û hwd wê di wê de wê, çawa wê werina lêkolînkirin wê weke temen û bigihêkê wê yê giring wê bi wê re wê biafirê.

Di mijare zêhnê de wê çawa wê li xwestekên mirov wê di awayekê de wê bersivê bide ji aliyê hizrî, derûnî, fahmkirinên bi hişmendî û hwd wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Li gorî ku em dihizirin wê ziman wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke çerçoveyek dîyar ku ew wê weke bi wê re wê di rengekê de wê were fahmkirin. An jî weke çerçoveyek ku ew heya lê wê bi wê re wê were diyarkirin wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Kant wê di temenê hizirkirinên xwe de ku wê ji aliyê zêhnê ve wê binerê wê weke bi têgîna 'mercê pêşî' re wê di rengekê de wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Li gorî kant wê, bi seyra fêrbûna bi ziman û di encama wê de ku wê reng û awa û rengê pêşketina xwe wê bide dîyarkirin re wê werênê ser ziman. Ew wê di rewşa zaroyekê wê dikarê wê di wê rengê de wê di şewayekê de wê pênasebikê. Wê dema ku wê zaroyek wê di destpêkê de wê fêrî ziman wê bibê wê nizanibê ku wê kijan zimanê wê fêrbibê. Lê wê dema ku ew fêr bû wê, gelek zimanên din ku wê derve wê bihêlê weke ku ew ji pêş de hatibê dîyarkirin wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Ev têgîna kant wê di rengekê de wê di awayekê de wê li gorî wê têgîna chomsky a ku ew wê, weke çawa ku ew (zaro) dihê dûnyê amede ya ji fêrbûnek bi zimanî re wê, weke di levkirinekê de wê weke rengekê fahmkirinekê bê. Di wê çerçoveyê de wê têgîna ji bûyinê a bi hebûna xwe xwe ya zimanî wê di rengekê de wê di wê temenê de wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Chomsky wê di xabate xwe ya bi navê "bi zimanê ku em pê bûna" re wê werênê ser ziman ku wê di wê çerçoveyê de wê bi pêvajoya pêşketinê wê xwe di rengekê de wê weke ew hevraste

wê di rengêkê de wê weke di wê dema bûyinê de weke ku ew pêşde hatiya dîyarkirin wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê, di awayekê de wê bi wê rengê wê bi wê têtîna chomsky wê bixwezê ku ew fêrbûnên zimanî ên destpêkê ji çerçoveya fahmkirinên bi xuyzaniyê ku ew dihên ser ziman û di nava hoyendinekê di wê temenê de didina dîyarkirin derxê û di wê çerçoveyê de ew bide dîyarkirin ku wê dervî wê weke temenekê ku ew wê ew çerçoveya xuyî jî wê bide dîyarkirin wê pêşde wê bi zaro re wê hebê wê di rengêkê de wê bixwezê ku ew wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê di dewama wê de wê di pêvajoya fêrbûnê de wê, têtîna bi ber ya giştî ve ku wê li wê bihizirê wê bi wê re wê, ew têtîna bi ber ya giştî ve ku wê çawa wê weke beşek wê ya ne zêde giring a piçûk wê biafirênê wê di rengêkê de wê werênê ser ziman. Chomsky wê bi hizrên Peirce re wê di wê çerçoveyê de ku wê şîrove dikê wê bi têtînek weke 'derpêşekê ku ew hatî dîyarkirin/derpêşkirin ku ew pêşkêşkirina wê re wê tenê wê kêrî wê were' re wê di rengêkê de wê werênê ser ziman. Li gorî wê têtîna Peirce wê ku wê weke chomsky wê werênê ser ziman ku wî xatên wê yên bingihin wê dîyarkirina li gorî wê nerîna hişmendî ku em çawa fahmbikin zanin dihê bi dest xistin û ku ew ji wê re dibêjê weke 'kişîna derve' û weke rêgezêkê didênê li holê û ji zan(hypotese)kirinan re sînorekê dihê weke tişteke ku em wê derxina li holê wê dihênê ser ziman. Li gorî hizrên Peirce wê dema ku mirov rêgezên 'kişîna derve(abduction)' lêkolîn bikin wê, bi ajo û fêrsa wê re wê jîra mirov bi ber lêkolînkirina ideayên ji bûyinê dihên ve wê bibê. Di wê temenê de wê di rengêkê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman ku wê, weke descertesî wê ne dualiteyî bê. Wê di rengêkê ku wê weke chomsky wê di rengê hizirkirina xwe de wê bi kirpênê wê dîmenekê huserliani wê bi xwe re wê di rengêkê de wê di hizrên xwe de wê werênê ser ziman. Huserl wê dema ku wê hizrên descertes wê şîrovebikê wê aliyê ku wê pêşî wê di wê temenê de wê rexnebikê wê aliyê têtîna dualiteyê bê. Ew wê di rengêkê têtînek monist de wê di awayekê de wê weke ku wê xwediyê têtînek mantiqî a ku ew bi wê re wê li ser têtînek epistemikî-ontolojikî di zikhev de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê xwediyê rengêkê nerînê ê bi felsefeya xwe re bê. Di wê çerçoveyê de wê têtîna lêpîrsînên xwe yên mantiqî de wê, ji wê çerçoveyê wê êdî wê lêpîrsîn û ji hev derhanîn û kûrbûnên li ser têtînek fenomenolojikî wê di rengêkê de wê weke ku wê bikê ku ew di dewama wê de ew bi wê re ew li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Aliyekê din ê giring ku

wê Chomsky wê li ser hizrên Peirce re wê bi kirpênê wê jîra mirov û ajoya heywanî ku wê di hevîyekoyê de wê çawa wê bi şîbênê hev ku wê di rengekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê mijare ajoyê wê di aslê xwe de wê, di wê çerçoveyê de wê hinek fêrsên weke yên bi hebûna dijî, dixwezê bijî û bi wê hinek fêrsên li wan dialimê û an bi wê alimandinê têdigihê wê di xwe de wê bihawênê. Ji wê aliyê ve wê dema ku em wê li wê bihizirin wê weke bi fêrsek fahmkirinê re wê, di rengekê de wê di wê çerçoveyê de wê weke kuwê xwe bide dîyarkirin. Di wê hevrasta bûyinê de wê weke ku wê minaq wê çiçîkek ku wê bibê wê çawa wê xwediyê fêrsek ji bûyinê bê û wê di wê hevraste de wê bibê û wê ji wê pê de wê ti tiştên ku ew weke wan û an bi wan bibê wê li wan wê weke di wê hevrastiyê de wê girtî bê.

Li gorî Chomsky wê ti kes wê ew zankirinên ku ew bi sînorkirin û an di nava sazûmanekê de wan pêşkêşkirin bi rêgezên wê bide dîyarkirin weke wî li wê meydan ne xwandiya. Di dewama wê de wê werênê ser ziman ku ew î ro jî weke karekê li pêşarojê maya ku ew were hanîn li ser ziman. An jî weke têgînek azmûnî a zanina gîyanê ku ew wê bibirhan bikê û li ser wê nemênê weke karekê dimênê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî ev têgîn wê çawa wê di dahûrkiyê zimanî de wê were derbaskirin weke aliyekê giring dibê wê balê bikişênê li ser wê. Di dewama wê de wê chomsky wê werênê ser ziman ku wê, bi wê re wê, teoriya hull a fêrbûnê pêvajoyên wê yên pêşî û hinek pêşketinên hemdem ji temen ve ku wê têgîna zanina gîyanî wê, sîyane wê ya pêşî wê, bi hinek têgînên azmûnî ku ew awayek dîyar li wan bide wan' re wê di şêwayekê de wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman (çav: Chomsky, Noam(1968), language and **mind**, p: 79-84).

Weke aliyekê wê yê din ê bi mijare fahmkirinê re wê di wê temenê de wê li wê bihizirê ku wê çawa wê xwediyê çerçoveyek ku em wê ya temenê kûr û bi têgîna rêzimanî a awayê wê yê serrû ku wê levkirinên wê de wê, bikeve nava zor û rewşek serneketinê de wê bixwezê wê di wê nûqteyê de wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê mijare dîmenê zimanî ê dîyar ku ew wê, di wê çerçoveyê de wê dibê wê, ew jî wê weke dîmenekê razber ku ew wê bi têgînek rêzimanî û hwd re wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin bê.

Di wê rewşê de wê, ji aliyekê ve wê, chomsky wê di dewama wê de wê bi gotinek zêde dirêj û berfireh wê di dewama wê de wê di wê nûqteyê de wê balê bikişênê li ser wê nûqteyê û wê di dewama wê d ewê

kirpendinekê li têngîna Peirce wê bikê. Ew jî wê di wê rengê de bê. "Ku em di derbar pêşarojê de hinek xiyalkirinan bikin ez, wusa zan dikim ku wê, rêzimanî çînîbar û teoriya xuyê a fêrbûnê û modelên derkkirinê, şêwayên diyardeyî, 'jîra çêker' ew parastvanên wê yê zêde bi xwestek ku wê weke 'bi gelemperî a pirsgirêk çareserkirinê' wqê pêşketin ku wê bi awayekê zelaltir wê werina kirin li awayekê de û bi awayekê azmûnê hê bi awayekê ne dîyar li wê hat nerîn û valahê li dûv hev li şûn dana avêtin êdî wê ew dogmatika hewirdora cerbzanan bi nitelike wan wê li hemberî jîra mirov û ya heywanan wê ne têrîya xwe bide dîyarkirin ne dervî derfetê bê." Di dewama wê de wê dema ku wê kirpendina xwe li têngîna Peirce wê bikê wê li ser têngîna wî ya weke ya 'kişîna derve' mantiqê pêşbixê û bi sînore jîra mirov û jêhatiyên wê re tabîî pêşketinek bikê weke aliyekê bi derfet wê şîrovebikê.

Di wê nûqtayê de wê têngîna Chomsky ew wê di wê nûqtayê de wê ew bê ku ew wê çawa wê di ya kûr de wê têkiliyek fahmkirinê wê di çerçoveyek giştî û teybetî de wê bi ya serrû re wê dênê û wê ahengek fahmkirinê ku ew ne tenê bi ya serrû re were fahmkirin re wê, bênê ser ziman wê di dîmenekê de wê xwe bi wê r wwê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, têketinekê wê bi wê çerçoveyê de wê li zanina giyanê a dema hemdem wê çawa wê were kirin wê bixwezê ew wê di wê çerçoveyê de wê di rengê de wê bênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, di wê nûqtayê de wê, çerçoveya kûr a chomsky wê di wê nûqtayê de wê aliyê zanina giyanê wê weke pêpelokekê wê di wê çerçoveyê de wê ji fahmkirinên xwe re wê weke ku wê di wê rengê de wê bibînê û wê li ser wê re wê di awayekê de wê bixwezê ku ew wê di awayekê de wê, bi şêwayên şîrove û fahmkirinê ên weke derûnê û fêrs û rewşên wê yên weke imakirinê û hwd re ên bi zimanî re wê bixwezê ku ew di rengê de wê werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê bi temenê wê re wê, çerçoveyek zêde berfireh wê di hizirkirinên xwe wê bi wê çerçoveya têngîna kûrahiya binî re wê chomsky wê, di rengê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê bikirpênê û wê di reng û awayekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê mijare ya kûr û ya serrû ku ew wê, aliyên wê yên ne levkir ku ew wê di nava têngîna razberiya rêzimanî û hwd de wê dikirpênê wê bixwezê ku ew di rengê de wê di wê navendê de wê di şêwayekê de ji wan re çareserîyan bibînê û wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman.

Di mijare ziman û fahmkirina bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ku em di dewama wê de wê bi mijare ziman re wê hildina li dest wê, di wê

çerçoveyê de wê bi têngîna fêrbûnê re wê xwe bide dîyarkirin. Wê di aslê xwe de wê mijare fêrbûnê wê di renekê de wê weke mijare ku wê bi dîroka hizirkirinê re wê, di şewayekê de wê li ser ziman re wê, hertimî wê li wê were lê hizirkirin. Di çerçoveya gihiştina ya baştirtir de wê, di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Alaqayên li ser ziman û fahmkirina bi wê re wê hinekê jî wê di awayekê de wê weke ku wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê di wê çerçoveyê de wê bi wê aliyê ve wê di renekê de wê weke aliyekê ku wê girêdayî bê. Wê di wê çerçoveyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare ziman wê bi wê re wê, di renekê de wê, xwe bide dîyarkirin.

Mijare fêrbûnê wê di renekê de wê weke xosletekê ku wê bi hebûna zinditiyê ve wê girêdayî bê Di wê temenê de wê hemû zindiyên di nava xwezayê de wê di renekê de wê bi têngîna alimandinê û hinek jî wê bi têngîna xuyê û hwd re wê xwediyê hinek siyan û xosletên fêrbûnê bin. Ew mirov jî wê di nav de bê. Lê mirov bi demê re wê mijare fahmkirinê wê di renekê de wê weke ku wê were dîtin wê li wê zêdebikê û wê di wê çerçoveyê de wê, derxê li pêş. Fahmkirin wê bi awayekê wê bi xosletên bi aqilbûnê ve wê girêdayî wê weke aliyekê fahmkirinê bê û wê, di wê temenê de wê bi wê re wê pêşbixê. Lê alimandin wê weke bi fêrbûnê re wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê ku wê bi ajoyan û an di awayekê de wê bi zindiyên re wê di nava xwezayê xwe de ku ew li wê dialimê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke aliyekê ku wê xwediyê wê bê.

Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê heta roja me wê, di nava lêkolînên ku wê li ser xwezayê û zindiyên nava wê rewşên wan ên fahmkirinê û an bi fêrbûnê re wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi lêkolînên ku wê werina kirin re wê, di awayekê pêvajoyî de wê di şewayekê de wê were fahmkirin ku wê bi zindiyên re wê cihê wê xwediyê aliyekê ku ew wê bi wê fêrbûnê dikin wê bibê. Ajo wê di renekê de wê li têngînek jîyanî wê hoyandi bê û wê di wê temenê de wê ji rewşên weke telukeyê û hwd de wê xwe dûrbigirê û an di rewşên weke tirsê de ku wê xwe ji deverekê û tiştekekê wê dûrbigirê wê bi wê re wê di renekê de wê were dîtin ku wê bibê. Sawalek ku wê li deverekê wê rastî hêrîşek nêçîrvanekê wê were ew wê cardin wê newê wir. Di wê temenê de wê ev wê hinek rewşên jîyanî ên bi ajoyî jî wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şewayekê de wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, di rengekê de wê mijare sehan wê di wê nûqteyê de wê bi derfet bê ku mirov wê cardin wê karibê bi gotin bikê û wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa jîyanê û aliyên fêrbûnê wê di wê çerçoveyê de wê di awayekê de wê bi rewşa sehan ve girêdayî wê bi rewşên weke deng, dîtînê, têtê û hwd ve jî wê girêdayî bê. Di awayekê de wê, dema ku wê zindiyek wê kesekê wê bibînê wê ji wê bi ravê. Dengê kir wê zanibê ku ew deng wê weke ji hebûnek zindî dihê û wê ji wê karibê telukeyê di mejiyê xwe de bi wê bixwênê û ew bergirên xwe yên jîyanî bi wê bigirê. Di wê temenê de wê xwe di deverekê de wê veşêrê. Di nava zindiyan de wê di nava xwezayê de wê xosletên xwe kamuflekirinê wê di wê temenê de wê weke xosletekê zindiyî ku ew wê bi wê re wê çawa wê xwe biparêzê wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di her rewşê de wê fêrbûn wê di meji de wê bibê û ev wê di rengekê de wê di awayekê ku mirov wê di farqê de bê û an ne di farqê de bê wê rewşên weke yên xwe bi wê hanîna ser ziman û hwd re wê, bibê. Minaq zindiyek wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Ku em di wê nûqteyê de wê di çerçoveya fêrbûnên bi mejî re wê mijariyê bi aliyê mejiyê dihizirê ê mirov re wê di rengekê de wê bidina domandin wê di wê temenê de wê çawa wê bi xosletên xwe wê xwe bide dîyarkirin wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şêwa û rengekê de wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê werênê ser ziman ku wê mijare fêrbûnên di meji de wê mirov wê bi aliyên wê yên weke di xwe de wê bi girtinê û an bi temenekê xêvî wê di rengekê de wê êdî wê bi rêyên weke bi wê danûstandinê û hwd re wê di şewayekê de wê pêşbixê û wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Pêvajoyên pêşketina bi zimanê mirov û pêvajoyên bi fahmkirîna ên ziman re ku mirov wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê çawa wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bide dîyarkirin.

Dema ku em pêvajoyên pêşketina zimanî wê werênê ser ziman wê di rengekê de wê bi dîroka hizrê re wê di ahengekê de wê xwediyê çerçoveyek pêşketinê bê. Di wê çerçoveyê de wê bi têkiliya ziman û axiftinê û an bi zanebûnê û hwd re wê ew wê pêşkeve. Pêvajoyên peresendinê wê di awayekê de wê bi pêvajoyên fahmkirinê û gûharînên me yên bi fahmkirinê û pêşketinên bi rewşên makanismayên meji ên ku ew temenê wê bi fîzîkî didin çêkirin re wê biafirê re wê bibê. Pêvajoyên zêhnî wê dema ku em ji aliyê pêvajoyên felsefeyê ên hemdem ve wê hildina li dest wê demê wê karibê wê jî wê di awayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê çawa ku wê di şewayekê û rengekê de wê bi wê re wê xwediyê rengekê û awayekê pêşketinê bê wê karibê bi wê re wê were fahmkirin. Kartezyanî wê di rengekê wê bi têgînî a pêvajoyek peresendinê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di mijare pêvajoyên peresendinê ên zimanî de wê popper minaq wê weke pêvajoya bingihîn a hêstiyarî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi pêvajoyên weke bi dengî ku ew bi hev re hatina kirin û an bi hev ve di awayekê hatina kombinekirin re wê di rengekê de wê li ser wê bisekinê. Di wê de wê, mijare deng û wê bandûra wê û awayên wê yên ku ew rengên cihê ên weke bi fêrsan bi mirov re didin çêkirin û ew fêrs çawa di wergerihina li fahmkirinan wê bi wê re wê di awayekê de wê li ser wê bisekinê. Ew wê di wê temenê de wê wergerina li rengê fahmkirinê û an bi wan dengan êdî fahmkirinê wê di şewayekê de wê, êdî wê weke çawa wê bi pêvajoyek semantikî wê temenê xwe wê biafirênê wê di rengekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Weki din popper wê bi hevvekirina dengan û di wê temenê de wê kombineya ku ew nava wê de wê dibê wê di awayekê de wê weke pêvajoyek asta wê bilind jî wê piştî ya pêşî wê di rengekê de ku wê di dewama wê de wê pêşkeve wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Ew wê bi gotinên xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin ew wê bixwezê ku ew di rengekê de berdewamiyekê wê di dewama wê de wê pêşniyarbikê bi têgînek peresendinê û wê di dewama wê de wê di wê rengê de wê bi wê re wê êdî wê werênê ser ziman. Heta ku wê were pêvajoyên ku wê bi pêjmkinê û pêvajoyên weke di dewama wê de wê bi gotinkirinê û an jî piştî wê weke têgînek bi astbilind a rexnekirinê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew di dewama wê de wê dixwezê wê bide dîyarkirin û wê werênê ser ziman bê. Li gorî popper wê pêvajo hemû wê aidi xatek peresendinê ku ew di dewama wê

de ew bi wê re dibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê ji pêvajoyek nimz wê çawa wê di renekê de wê weke bi awayekê wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin wê di dewama wê de wê li ser wê bisekinê bê (çav: Chomsky, Noam(1968), language and **mind**, p: 59).

Niqaşek weke bi zelaltirî wê li ser pergalek têkilidaninê a bi hev re wê, niqaşa wê ji hêla etologên weke W. H. Thorpe ve di demên dawî de wê were dîtin ku wê were kirin. Dervî mirov wê zindiyê mazmazk wê bi taqlidkirina dengên mirovan re wê, ku wê zimanekê rastin wê çawa wê, pêşbixin weke ku mirov li bendê bê wê di renekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Yanî ev zindiyên ku ew wê karibin dangan kopîbikin û her wusa rewşên weke fêrbûnê û alimandinê wê bikin wê weke karibin hin bi hin bi pêvajoyek peresendinê ku ew çawa wê karibin wê, temenê bi xwe re wê pêşbixin. Thorpe wê di awayekê de wê weke ku wê newênê ser ziman ku wê zimanê mirov wê ji pergalek hesan wê di renekê de wê xwe bide peresandin û wê pêşkeve. Lê ew dihênê ser ziman ku wê xosletên zimanê mirov wê bi qarakteristikî wê bi heywanan re wê çawa wê karibê bibê wê bînenê ser ziman. Lê nûha tenê di heywanekê de ku wê hemû wê bi derfet hebin mirov wê nikaribê wê bibê. bi wê gotinê wê weke ku wê bixwezê ku ew wê bibêjê ku wê çawa wê bi mirov re wê ew wê bibê. Li gorî wî zimanê mirov û heywanan wê bi armanc, rêzina gotinê û derpêşinêr bê. Ziman bi vê armancê ye ku "di axiftina mirovan de hema hema her gav mebestek diyar heye ku tiştek ji yekî din re ragihîne, tevger, raman, an helwesta gelemperî li hember rewşek biguhezîne. Zimanê mirov wê bi xosletê gotin rêzinê bê. Ber ku wê bi wê tiştek ku ew dihê gotin wê bi mekanismeyek hûndûrinêr bê. Û di dewama wê de wê xwediyê hev girtinê û levkirinekê bê. Ji aliyê ragihandine zaninê ve wê derpêşinêr bê. Bi wê yekê wê zimanê hem mirov û hem heywanan wê, bi armanc, gotinrêzinê û derpêşinêr bê (çav: Chomsky, Noam(1968), language and **mind**, p: 59-60).

Di awayekê de wê dema ku wê bahsa pêşketina rêya têkilidaninê a bi heywanan re wê di wê nûqtayê de wê, têgînên Thorpe ên ku ew wê weke bi rewşên deng derxistinê ên weke nimz û bilind, rewşên weke yên hêrbûnê û rewşên weke yên haş û başbûnê û an ku gotin cih de bê bi şabûnê ku ew dijî wê derxê û hwd re wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê di rengê ku wê Thorpe wê weke ku wê Chomsky wê bi minaqên wê re wê şirovebikê wê di renekê de wê weke çawa ku wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, bi

rewşa têkilidaninê a mirov re wê di awayekê de wê bikê ku ew wê bide berhev. Di wê rewşê de wê, di renekê de wê didêmenê ku wê yê mirov wê pêşketiya de wê, di dîmenekê wê dana berhev de wê, bahsa wê bikê. Têgîna 'çilwilina çûk' ku wê weke minaqê wê bide wê di wê rengê de wê bahsa wê bikê. Ew wê dema ku wê bahsa 'çilwilina çûk' a thorpe bikê wê di renekê de wê weke 'rêgezêk pêkhatî' wê di renekê de wê ji wê bahsa wê bikê. Her wusa wê bi wê re wê bi dengên weke cihê ku wê derkevin wê bi wê re wê, di renekê de wê bixwezê bigihijê hinek kifşkirinan. Di wê rewşê de wê, Di awayekê de wê di dengê çûk de wê ew gûharênên weke şêwayên dengê û an perdeyên dengê wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê bixwezê ku ew di renekê de wê bal û heyê ku ew li wê bide kişandin.

Di wê rewşa dana berhev a zimanê mirov û yê çûkan de wê bi xosletên navaroka wê de wê di renekê de wê bixwezê ku ew wê di wê rengê û awayekê de wê kifşbikê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Minaq wê weke hev di herdu zimanan de jî wê çawa wê nîşanakên têkilidanênê wê weke ku wê hebin wê di renekê de wê bixwezê ku ew di renekê de wê şêwayê têkilidanênê wê bi wê re wê bînenê ser ziman.

Weke aliyekê wê yê din jî wê di wê nûqtayê de wê têgîna hevnasînê ku wê di wê temenê de wê di renekê de wê di nabva heywanan de wê xwe bide dîyarkirin bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Ev wê di heywanê zêde pêşketî de jî wê ew wê hebê û di yên ku ew ne pêşketina de jî wê hebê. Heta ku wê di ajalên di axê de dijîn de jî wê di renekê de wê weke ku wê were dîtin ku ew wê di wê de wê, di şêwayekê de wê hebê. Ev wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman. Di nava cûreyên heywanan de wê di renekê de wê, were dîtin ku wê bi têgînek xwezayî wê di awayekê de wê bi hev re wê weke bi komî bûna wan di renekê de wê bibê. Ev wê, ne tenê di nava refên tayr û çûkan de wê bibê. Her wusa wê di di nava heywanên din ên bejê û ankû ên li ser ardê ku ew dijîn de jî wê di şêwayekê de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Di nava axê de masiyên mazin ên weke balina û an weke yê giring wê xwe bide dîyarkirin. Lê çûk wê di wê çerçoveyê de wê, salixkirina wê di wê nûqtayê de wê, bi nîşanakên di dengê wê de ên weke nimz û bilind re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin.

Salixkirinên nava heywanan de wê, rewşên têkiliyê wê di renekê de wê di aqayê cûreyê deng derxistinê ên weke ji kûr bê weke bi çî awayê bê wê di wê de wê hinek cûreyên nîşanakê weke sinyalan û hwd ku wê

karibê wê bi wan re wê salixbikê wê weke ku ew wê di wan dewê hebê. Ev wê di wê rengê de wê dema ku ew dibê wê bi dengê wan ê çûna hev re wê, di wê temenê de wê nasînekê wê bi wê dengê re wê bigrin û wê di rengê de wê weke ku wê were kifşkirin wê di wê rewşê de wê, cihêkirinekê wê li ser têgîna cûreyî a hev re wê bi wê re wê bikin. Di awayekê de wê, ev wê, tiştê din wê di çerçoveya heywanan de wê bi xwe re wê di rengê de wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin. Ew jî wê di rewşa mijare sehan de ku wê di wê temenê de wê çawa wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê û rengê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê di rengê de wê, mirov nikarê wê di rengê de wê weke bi awayekê weke dengê wê derxê weke ku ew bi gotinekê weke ku mirov wê derxê bê. Wê di wê rengê de wê dema ku wê sawal wê dengê wê derxin wê ji xwe re wê, hinek nîşanakên di wê dengê û awayê de ku wê bi wê re wê weke di heviyekiyekê de wê beremberê wê werin di şêwayekê de wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqtayê de wê, di nava cûreyan de wê ew têkili û qûtûna wê weke ku wê çawa ku wê di nava heywanan û mirovan de wê bibê wê di şêwayekê ne dîrî wê de wê di awayekê de wê weke ku wê were dîtin wê bibê.

Di awayekê de wê, dema ku em bahsa mijare rewşên zimanî bikin wê di hebûnên zindi de wê weke rewşna makanismayî ên zêhnî jî dikarê wê di rengê de wê fahmbikê. Di awayekê de wê, ev wê weke xosletekê hebûna zindiyî jî wê di rengê de wê karibê bide dîyarkirin. Rewşên weke bi aqilbûnê, hiş û jîrbûnê û hwd wê weke rewşên piştîre ku wê werin û ev wê ne weke xosletna ku em bi wê karibin weke bi wê weke sedema bûna xwediyê zimanekê wê di rengê de û di şêwayekê de wê karibin wê şîrovebikin bin. Ber vê yekê wê mijare zêhnê wê di wê nûqtayê de wê di aslê xwe de wê ew jî wê weke aliyekê wê yê din wê bi giringiyekê wê xwe bide dîyarkirin.

Ew wê jî wê di wê nûqtayê de wê werênina ser ziman ku wê, mijare zêhnê wê di wê nûqtayê de wê, weke rewşek bi aqil afîriya ji wê zêdetirî wê weke rewşek bio-fizikî ku wê di wê temenê de wê di awayekê de wê li ser wê temenê û çerçoveyê wê fahmbikê wê weke aliyekê wê yê rasttir wê xwe di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê wê, mijare bi lêkolînên li ser zêhnê ku ew dihêna kirin jî wê di rengekê de wê dema ku mirov çavdêriyekê li wan dikê û dinerê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi rehetî wê kifşdikê. Ev pêvajoyên zimanî wê dema ku em hinekê di wê çerçoveyê de wê li wê dihizirin wê, weke pêvajoyek ku wê weke hinekê din kompliketir li ser ya rewşên têkili daninê ên weke bi zimanî û hwd ku wê bi heywan û an zindiyên din re wê bibê re wê xwe di wê temenê de wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Ji xwe wê dema ku em rewşên biolojiyî ku ew di wê temenê de wê wê karibin werina fahmkirin û di çerçoveya lêkolînên li ser wê warê ku ew hatina kirin ku mirov li wan dinerê wê di wê rengê de wê têtînekê w bi rehetî wê karibin bi me re bidina çêkirin. Di wê rengê de wê mijare ziman wê, bi hebûna zindiyên din re wê, lêkolînên wê di wê temenê de wê bi wê re wê di fêrsa bi wê re a fahmkirinê de wê pêşî wê hizrê wê bi rehetî wê karibê bi me re wê bide çêkirin ku ev wê ne tenê weke xosletekê ku wê bi mirov bi tenê re wê hebê. Ev wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê di wê temenê û çerçoveyê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Ku mirov wê hinekê din serî li ser mijarê di wastênê wê dibînê ku wê lêkolînên bi biolojîkî û fîzyolojîkî ku wê bi fîzîkî wê werina kirin ku mirov li wan dinerê wê bi wan re wê di awayekê de wê weke ku wê were kifşkirin ku ev rewş wê di wê temenê de wê weke ku wê xwediyê temenekê û awa û strûktûrekê bi fahmkirinê a bi xwe re bin. Ber vê yekê wê di wê rengê de wê mijare biolojiyê wê di wê temenê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Mijare temenê biolojîkî wê çendî wê xwediyê temenekê fîzîkî bê wê ewçendî jî wê ya derûnî wê bi fîzîkî wê di wê rengê de wê xwediyê temenê û bingihêkê bi wê rengê ku mirov wê bi wê re wê di şewayekê de wê karibê wê fahmbikê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqtayê de wê, mijare fîzîkî wê, di wê rewşê de wê bi heyinên wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Di temenekê biolojîkî de wê weke zindiyekê ku wê bi demê re wê zêde bi komplike û tevliheviyek biolojîkî wê pêşkeve û wê bi tûr û pergalên newrolojîkî û hwd re wê xwe bide dîyarkirin re wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê weke xwediyê temenekê fahmkirinê bê.

Di çerçoveya lêkolînên li ser xêvê û hwd de ku em hinekê dihizirin wê bi wê aliyê re wê bi zêdeyî wê, rengê mijarê wê karibê ew hinekê din xwe di dîmenekê din de weke ku ew baştirin bide dîyarkirin. Xêv di wê nûqteyê de wê deriyê fahmkirinê di wê warê de ji me re dide vekirin ku em bi wê fahmbikin ku wê xêv wê di rengekê de wê çawa wê weke aliyekê wê yê giring wê, bi temenekê fizîkî û biolojiyî wê hebê bê. Wê di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku em wê di dewama wê de wê bi wê re wê li ser wê çerçoveyê wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê weke xosletekê din ê bi lêkolînên li ser zêhnê û hwd re ku wê were dîtîn û an wê xwe bide dîyarkirin wê ew bê ku wê di wê temenê de wê bi çerçoveyek fahmkirinê wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin bê. Di wê çerçoveyê de wê bi têkiliya aliyê hundûrîn û derveyî wê çawa wê di dîmenekê de wê biwê re wê bibê wê were ser ziman. Di mijare fahmkirina hizrekê, afirandina wê û pêvajoyên wê yên û her wusa aliyên wê yên weke bi awayekê hev girtî weke ji gelek beşan pêkdihê û hwd wê di wê temenê de wê, weke rengekê fahmkirinê ku wê bi gelek fêrsên fahmkirinê ku em wan dikarin di wê çerçoveyê de bi rehetî fahmbikin bin.

Di wê temenê de wê, di lêkolîna xwe ya bi navê 'xêv çî ya' de di pêvajoyên wê yên lêkolîn û hizirkirinê de wê ev wê weke hizrekê wê awayekê zelal wê di mejî de wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê xêv wê ne weke têgînek ku ew em wê tenê wê weke pêvajoyek bi hizrî kku ew weke bûya wê di wê temenê de wê bi tenê wê karibin wê werênina ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê xêv wê bi awayekê wê çerçoveyek fizîkî û zêhnî a heyinê ku wê di rengekê de wê, karibê wê bi wê re wê fahmbikê bê. Ji aliyê têgîna xêvî ve ku mirov wê li hebûnê dinerê wê xwe li ser lingan girtinê û bi wê re pêşveçûyina wê ya di jîyanê de wê ew wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê fahmbikê bê. Mijare hebûnê û xêvê wê di wê nûqteyê de wê bi temenekê biolojikî û fizîkî û hwd re wê weke li hev hûnayî wê di zikhev de wê bi wê re wê di rengekê de wê hebê. Mijare xêvê û dîtina wê ya bi hiş û derxistinên wê yên ku ew dihênê li bîrê û hwd wê, di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û werênê ser ziman.

Mijare zêhnê wê, di wê nûqteyê de wê di awayekê de wê, ziman wê bi temenekê xêvî û hwd re wê weynek zêde giring wê di wê de wê bi wê re wê weke ku wê bileyzê. Wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê di dewama

wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karivê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê. Di çerçoveya zanina zimanî de wê, dema ku em dinerin wê bi wê re wê karibê wê bi hesanî wê kifşbikê ku wê têkilidanîn wê weke xosletekê xwezayî ku wê bi hemû rewşên zinditiyê re wê di rengekê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin. Ev wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê jî wê bi wê re wê fahmbikê ku wê mijare fahmkirinên bi têkilidaninê û hwd re wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê werênê ser ziman bê. Li jor li deverekê me bahsa rêyên têkilidaninê kirin. Weke Sehên me ên bi dîtînê bê, bihîstinê bê, têjgirtinê bê û hwd wê di wê temenê de wê di wê nûqteyê de wê weke hinek rewşên têkilidaninê jî bin. Di dîtinekê de wê, di cih de w zindiyek w weke heywanekê wê karibê xwe bikê pozisyonê weke ya parastinê û an wê dîrkeve. Di awayekê de wê heman rewşên weke bi wê rengê wê, di dema dengkirinê de jî wê karibê wê bibê. Dengekê wê, karibê vaciniqînekê bide çêkirin ku wê hemû zindiyên li dorê xwe bidina aliqî. Wê di wê nûqteyê de wê ev wê weke hinek rewşên teybet ên ku wê di wê temenê de wê ew zindî wê karibin wê bi hebûnek ajoyî jî bê wê têkiliyê wê bi wê dîtînê û an bihistina dengî û hwd re wê dênê.

Ew têkilidanîn wê di wê rengê de wê xwe bi wê re wê di rewşekê de wê bide dîyarkirin.

Weki din ku em li rewşên weke bi têngîna derûniyê û an bi wê re wê zanistên xuyî ku em li wan dinerin wê di wê, bi rewşên weke bandûrê û şîyarkirinê bê pergâl û tûrên şibînê bê û an rewşên weke ku mirov li wan fêrbûya û hwd wê, bi têngînek di dewama hev de wê çawa wê weke rewşna ku wê, xwe bidina dîyarkirin bin. Di zindiyekê de wê rewşa derûniyê wê xwediyê çi wateyê bê? Minaq heywanek hov wê di wê temenê de wê xwediyê rengekê ku mirov wê di wê nûqteyê de wê karibê wê bikirpênê bê. Minaq rewşa 'hovbûnê' wê di wê nûqteyê de wê, di wê çerçoveyê de ku mirov wê li wê dinerê û hinekê li wê dihizirê wê karibê bi wê ji gelek aliyan ve wê bigihijê wê fahmkirinê, Dervî zanina xuyên me yên ku bizane û rengên wan ên fahmkirinê ku em karibin bihizirin û an xwe bigihênina hizirkirinekê emê karibin di rengekê de bi wan re jî wê, di şêwayekê de wê, têkiliyê wê dênin. Ew hovbûn wê çendî ku wê mirov wê, bi aqil bibê jî wê ji mirov wê dîrnekeve. Vajî wê, di wê bi aqilbûna xwe de wê, rewşek bi hovbûnê wê biçênê û wê di rengekê de wê, di hemdemîya xwe de wê ew wê bijî û an wê bide jîyankirin di hemû demên xwe yên ku ew dihên û ew bi wan dijî de.

Rewşên weke yên hev kuştinê bê, nefretê bê û an hêrsbûnê û hwd bi hêstî û hwd wê weke rewşên ku mirov wan ji aliyekê ve bi wê çerçoveyê jî ji hinek aliyana ku mirov wê karibê fahmbikê bin.

Têgînên weke bi derûnî û hwd wê, di rengekê de wê resen û rastarast wê bi aqilbûnê mirov ve wê ji aliyekê ve wê girêdayî bê. Zêde mirov nikaribê wê weke di rengekê de wê ji temen ve wê weke di encama xuyan de wê pêşkeve. Xuy wê di rengekê de wê rewşna zaninê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin. Lê ew jî wê di asta dawî de wê weke hinek encamên ku ew wê di wê encama wê rewşa bi aqil a ku ew wê were lê hizirkirin û fahmkirinê û hwd a bi aqil ku ew dibê bin.

Wê jî wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê çerçoveyê de wê mijare rewşên xuyî de wê di rengekê de wê weke encama çalakiyek pîretikî a ku ew pêşdikevin bin. Ew xuyên me jî mirov dikarê wan di bin du sernavan de wan fahmbikê. Aliyek wê weke yên bi hiş bin ku wê li wan bi hiş wê şîyariya me wê pêşeketibê bê. Aliyê din jî wê yên dervî wê ku em weke ne di farqê de bin û an ew deervî hişê me kue w dibin bin. Di rewşa hebûna me ya fizikî de wê, ew kirinên me wê di rengekê de wê weke aliyekê dervî hişî wê xêv wê di wan kirinên ku ew dibin de ku ew dervî hiş jî bin wê di dîmenekê de wê di xwe de wê bigirê. Ev wê rewşên weke yên xêvê û hwd jî wê di rengekê de wê çerçove û qapasiteya wê di rengekê de wê weke ku wê dervî wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê dema ku ez li ser wan aliyên xêvî û hwd dihizirim wê di rengekê de wê bi pêvajoyên pêşketina mirov re wê demên seretayî û an ên 'primitiv' wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê karibin bidina dîyarkirin. Rewşên weke yên jîyane seretayî û an ya hov de wê, di dîmenekê ku ew dihê berçav de wê weke çawa wê, dîmenekê zêhnê wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Chomsky wê di xabate xwe ya bi navê 'zêhn û ziman' de wê bihizirê û wê, li ser xabatên Levi Strauss wê di rengekê de wê bi wê re wê bisekinê û wê di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew ji şîroveyên wî yên di derbarê jîyane seretayî de ew bi wê bigihijê hinek encamên fahmkirinê wê, ji wê bahsbikê. Ew wê dema ku wê qatagoriyên jîyane seretayî wê werênê ser ziman wê, di dîmenekê zêhnî a weke ya demên hemdem de wê bi zêhnî di rengekê de wê bihizirê. Ew wê di wê çerçoveyê de wê dema ku wê gotina mantiqê werênê ser ziman wê, bi têtîna 'mantiqê

temen' wê weke hevbeşîya hemû hizran wê têngînek mantiqî a azad bê' re wê werênê ser zman. Wê dema ku wê li civakê wê bi cihê wê çawa mirov û civakê wê hilê li nava xwe wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de ku wê, modelek civakî were avakirin.

Di derbarê hizrên wî yên li ser zêhnê wê bêgûman wê weke ku wê ji rexnegirtinan jî wê ne muaf bê. Di idiyên wî yên cihêreng û cûretkari wê, bi zêdeyî wê temenekê hizrî ê nîqaşî jî wê weke ku wê karibê biafirênê. Minaq di pêşketina asta zanistekê de wê, çawa wê ew zanista pêşketî bi çinikirina wê re wê hebûnên teorikî û model ku ew bi cewherê dikê werênê ser ziman û an newênê ser ziman wê karibê bi wê li lê bê lê hizirîn. Bi hizrên ku ew dihênê ser ziman û di dênê li holê wê çînîkirinê a i temenê jîyane seretayî de wê bi wê re wê piştî jî wê weke ku wê ji xwe bide bahskirin. Ji filosofên weke berkeley û vir de wê bi awayekê di derbarê cihêbûnê de wê, di wayekê de wê weke ku wê bi gûman bin. Û ji aliyê derûnî ve jî, mirov her tim hinekî li dijî wê hizrê bûn ku têngihîştin û hestên wan tenê rastiyek "subjektîv", qadeke bûyerên "fenomenal" ên ku dîn û ji bo tenê hişê wan hene, derdixê holê. Gelek ji me hîn jî bi rastî nekarin bawer bikin ku reng, çêj û bêhna tiştan bi rastî ne rast in, an ku tiştê ku di heywanan de tevgera mirovan xuya dike bi rastî bersivê mekanîkî ye ji stimulek mekanîkî re, an jî tiştên ku em di hundurê xwe de dibînin wekî sedem e.

Ku mirov di dewama wê de wê bêtê ser ziman wê ku wê chomsky wê werênê ser ziman wê, Xabat û lêkolînên Lévi-Strauss li ser zimannasiya strukturel, bi taybetî jî xebatên Troubetzkoy û Jakobson, bi zanebûn model dike. Ew gelek çar û bi awayekî rast tekez dike ku prosedurên dişibin dahûrên fonemî li ser bine pergalek civakî û çandê nayên sepanandin. Belê, ew bi strukturên "li ku derê lê peyda dibin" re eleqedar dibe..

Di awayekê de rewşên weke yên civakî wê weke bi xizmtiyê, ramyarî, bîrdozî, çandî û hwd re wê di rengekê de wê, bi têngîliyê weke bi hev re wê di rengekê de wê weke ku wê were ser ziman ew wê bi gotin dikê. Ji aliyê têngînên wî ve wê, weke aliyekê giring ku wê chomsky jî wê di xabatên wî de wê kifşbikê wê weke aliyekê zimanî û bi struktûrên wê re ku wê bi temenên fonolojîkî û morfolojîkî û hwd re wê, çawa wê kifşbikê wê li ser wê bisekinê.

Di wê nûqtayê de wê di rengekê de wê şewayê hatina ser ziman wê weke ku wê were dîtîn wê di hizrên Strauss de wê di şewayekê de wê weke ku wê were dîtîn wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama

wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Ew wê di rengekê de wê hem wê di temenekê dîtbarî û hem di awayekê awayî de wê çawa wê di rengekê de wê bi hev re wê bi têtikilyek teybet wê weke ku wê bi gotin bikê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê dervî gotinê wê weke çerçoveyek fahmkirinê ku wê çawa wê karibê wê were dîtin û fahmkirin wê weke aliyekê wê ku ew wê di wê temenê de wê ji aliyekê ve jî wê li wê bihizirê bê. Di awayekê de wê bi têtînek temenî a fonolojikî ku wê çawa wê di rengekê de wê bi qatakterî û hwd wê ji hev çînkirinê wê bikê wê di wê çerçoveyê de wê li ser wê bisekinê. Di dewama wê de wê xosletên wê di mijare fahmkirinên bi zimanî re wê çawa wê weyekê wê bileyizin wê weke aliyekê ku wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê bi kirpênê û wê bixwezê ku ew wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Li gorî chomsky wê rêgezên fonolojikî wê dema ku em di çerçoveya wê de wê bibêjin wê ji xosletên gerdûnî wê di awayekê de wê, ji wê sûdbigirê. Di awayekê de wê di rêxistina zimanî de wê çawa wê di awayekê de wê rengê wê bide dîyarkirin wê weke rengekê rêgezî ê wê bibê. Di awayekê de wê, bi têtînek çerçoveyî a rêgezî ku wê bi wê re wê çawa wê were fahmkirin û wê xosletê afrîner ê zimanî wê di wê temenê de wê çawa wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê bikê ku ew wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Strauss wê, di rengekê de ew wê di mijare zêhnî de wê di awayekê de wê bi mijare ziman re ew wê bihizirê wê, di şêwayekê de wê bi têtînek weke ku ew temenên matermatikî ku ew çawa were fahmkirin re wê weke bi temen û çerçoveyek bêsinor a di wê de wê bi fahmkirinê wê biafirênê wê di dîmenekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Ya ku wê di wê çerçoveya têtîna hilberînê a zimanî de ku wê chomsky wê bixwezê ku ew li wê bihizirê jî wê di rengekê de wê ev ali bê.

Di awayekê de wê weke ku wê were ser ziman wê di fêrsa fahmkirina chomsky de wê, têtîna têrbûnê wê weke fêrsek ku ew bi wê wê fahmkirinê re wê ji aliyekê ve wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ew wê dixwezê wê werênê ser ziman û an wê di çerçoveyek zimanî de bi pêşxistinên modelên wê re wê çawa wê weke bi aliyekê serkevtinê de wê karibê ew wê were kirin wê bixwezê ew ku wê di rengekê de wê weke li wê bihizirê.

Di mijare ziman de wê, di rengekê de wê, têtînek weke ya felsefeyî a zanina ziman wê çawa wê di rengekê de wê hê zêdetirî wê bi hûrgiltir wê were kirin wê weke aliyekê wê yê din bê ku ew wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê li wê bihizirê bê. Di wê warê de wê hizrên

chomsky wê di şêwayekê de wê çerçoveyek hizrî a teybet wê weke ku wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê bidina dîyarkirin. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê li wê bihizirê wê mijare di navaroka wê de wê çawa wê bi wê têngîna zaninî wê afirandina wê were kirin wê li wê were lê hizirkirin. Di mijare zimanê ku em bikardihênin di rewşa jîyane me ya rojane de em bi wê re wê rewşên ku em salix dikin wê di rengekê de wê me bi demê ve wê di rengekê de wê weke ku wê bide girêdan.

Di wê nûqtayê de wê, di têngînekê de wê, kifşkirinên bi zimanî wê, di navaroka wê de wê, di rengekê de wê bi rewşên salixkirinên me re wê, jî aliyekê ve wê were salixkirin. Em dema ku wê dema ku em di demekê de wê bibêjin ku av û di demek piştî ku em bêjin av wê, çendî ku wê weke heman tiştê wê weke ku wê were kirin wê bê dîtin jî lê wê di awayekê de wê dervî wê weke aliyekê wê yê din wê hebê ku em di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin. Ew jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê di mijare fektore dem û mekanê de wê çawa wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Weke ku mirov wê karê wê werênê ser ziman wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Di mijare ziman de wê rewşên weke derhanînê, şibînê, ceribandînê û şaşbûnê û hwd re wê, di rengekê de wê weke pirezekirinên weke bi axiftinê û hwd re wê weke aliyekê wê were lê hizirkirin. Di awayekê de wê di rengekê de wê hemû rewşên ku wê weke wan ku em dikarin werênina ser ziman wê di rengekê de wê weke rewşên ku ew di awayekê de wê çawa wê, di şêwayekê de wê, fahmkirinê wê pêşbixin.

Di rewşên fahmkirinê de wê weke aliyekê ku wê weke rewşên weke yên zankirinê û hwd wê di şêwayekê de wê karibê wê bide dîyarkirin. Di zimanan de wê ev wê, weke aliyekê ku wê di her çerçoveyê de wê weke rewşên fêrs û îmakirinê û hwd wê di rengekê de wê di wê de wê bingihê wê di awayekê de wê bibê. Di mijare fahmkirinên xwe de wê, dema ku em fahmkirinê dikin em wê çawa wê dihildina li dest wê ew jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman. Salixkirinên me yên bi zimanî wê, di rengekê de wê, di awayekê de wê weke awayên hiş wê xwe bi wê re wê bidina dîyarkirin. Em dema ku em rengekê fahmkirinê em minaq di serdema navîn de wê dihizirin û em ku di wê de wê bijîn bi awayekê û

rengê fahmkirinê emê bi pîvan û radayekê wê şîrovebikin. Lê wê dema ku em bi demê re wê ji wê demê bûhûrîn wê dem bi dem wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di mijare rewşa zimanî û salixkirinên wê de wê, bi awayê zimanî û rêzimanî wê di rengê de wê çawa wê xwediyê bandûrek ku em li ser rengê hebûna xwe bin wê di awayekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Chomsky ku wê bahsa lêkolînên li ser ziman û an rêzimanî ên Whitney wê bikê ku ew wê li ser xabatên Humboldt wê bikê wê bi zanina zimanî wê çawa wê xwediyê bandûrekê bê li ser derûnîya mirov bê wê bixwezê ku ew wê di rengê de wê bi wê re wê bikirpênê. Ev wê weke rewşek dîmenî a ku wê bi rengê fahmkirinê a bi hiş re ku me hinekê li jor wê li deverekê wê kirpend re jî wê karibê weke aliyekê fahmkirinê bi me re bide afirandin.

Zêhn û ziman û bernemakirina wê

Zêhn û ziman bi bernemakirina wê weke aliyekê wê yê din ku wê di awayekê de wê ji salên 1970 û pê de wê di awayekê de wê were dîtin ku wê pêşkeve û wê xwe di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê bide dîyarkirin. Wê jî wê werênê ser ziman ku wê, têgîna 'zêhn û ziman û bi bernemakirin (Neuro Linguistic Programming) wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi kiryarên wee bi aktiviteyên zêhnî û bi ziman û gotinî wê hanîna wan a ser ziman re wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê were lê hizirkirin bê.

Bi gotinek din wê di meji de wê, rewşên weke yên ku ew dibin wê bi gotin û an xuyan wê dana li der û wê hanîna wê ya li ser ziman wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Ev pêvajoyê wê di meji de wê di rengê de wê ji gelek aliyên ve wê bi temenekê newrolojikî û hwd re wê, têkiliyên wê yên ku ew werina fahmkirin re wê di rengê de wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê karibê wê bidê dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê weke aliyekê din ê wê nûqtayê wê bi qapasiteya meji û bikarhanîna wê ve jî wê di rengê de wê weke girêdayî bê. Di dewama wê de wê kifşkirina fuksiyonan û bi wê re wê çawa wê di rengê de wê weke meji wê di awayekê de wê hê baştir wê weke bi temenekê pêşketîtir wê bikê û wê karibê ji wê temenê gihiştina encaman

wê weke ku wê çawa wê bide çêkirin wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê.

Di rewşên weke bi pêşketinên weke bi keseyetiyê û hwd re jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê yê girng bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di çerçoveya têgînek newrolojîkî de wê, bi têgîna ziman û bernemekirina wê de wê weke bi têgînek hizirkirin û derkkirinê û hwd re jî wê weke aliyekê wê yê ku em di dewama wê de wê bi wê re wê karibin wê li wê bihizirin û wê di dewama wê de wê werênina ser ziman bê.

Di wê temenê de wê di awayekê de wê bi pêvajoyên fahmkirinê re wê dema ku em azmûnekê wê derk dikin wê di wê çerçoveyê de wê kijan funksyon wê di wê de wê weke weyn wê bileyizin û wê di dewama wê de wê çawa wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê li wê bihizirin wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di xabatên zimanî û an 'linguistikî' de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê li ser wê temenê fîzyolojîkî wê bi têgîna tûrên newrolojîkî û hwd re wê, xabatên ku ew dihên kirin wê ew wê qadê wê weke qadek biolojîkî a bi fahmkirinê, derkkirinê, weke bi temenê sehên me re wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê miajre zimanî wê di aslê xwe de wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê ku wê çawa wê di wê temenê de wê ji gelek aliyên ve wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di awayekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê bi alikariya wan funksyonên meji wê di zêhnê de wê vejandina hizrekê û di wê temenê de wê weke di zêhnê de weke hizirkirin, xiyalkirin û hwd wê bi gelek aliyên wê yê din ên weke wê re wê weke aliyên ku wê di dewama wê de wê biwê re ku mirov wê karibê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê li wê bihizirê wê dema ku em ziman li wê dihizirin wê bi gotinên ku em bikardihênin wê bi çerçoveya pêvajoyên wê fahmkirinê û temenî û hwd re wê çawa wê bi awayekê bandûrên wê weke bi hêstîyarî wê biafirê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê fahmbikê bê. Di wê nûqteyê de pêvajoyên afirîna rewşên hêstîyarî û hwd wê di wê temenê de wê weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê bi temenekê biolojîkî re wê ji aliyekê

ve wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Li ser pêvajoyên hêstîyarîyê wê çî wê karibê were fahmkirin wê di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku ev pêvajoyên hêstî, di meji de wê bi vejandinê bê û an şêwayên têkilidanênê û an bi karhanîna zimanî ku wê di wê çerçoveyê de wê çawa wê encamê wêê bi xwe re wê werênê li holê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Minaq wê di wê çerçoveyê de wê gotina 'bernemeyîyê' wê di wê çerçoveyê de wê aliyekê wê yê ahengî ku wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê di wê çerçoveyê de wê weke têtînekê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê wê xwe bide dîyarkirin. Di awayekê de wê weke di xuyan de wê di awayekê de wê rewşên bûyin û gûharinê wê weke ku ew dihên xwestin ku ew wê çawa wê werina kirin wê di rengekê de wê bi wê rewşa wê ya ahengî re wê di şêwayekê de wê weke ku wê were li wê were lê hizirkirin.

Di rewşa bernemekirinê wê ew wê weke aliyekê wê were lê hizirkirin ku ew, bi meji û rewşên wê yên weke yên têtîliyê re di ahengekê de ew hat kirin û pêşxistin encamên ku ew weke dihên xwestin bi awayekê li wê gihandinê ku wê bide çêkirin û di dewama wê de wê bi kirina tiştêkê wê têtîliyên bi pergale siniran re ku wê bi bandûra wê ku wê bibê re wê encamên ku wê bi xwe re wê di wê warê de wê werênê wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman wê, mijare têtîli û gûharînan wê bi temenekê newrolojikî wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê ku mirov wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ev wê weke bi têtînek modeli wê were dîtî ku wê di rengekê de wê bi têtîliya nava pergale siniran û gûharîn û rewşên bandûrê û hwd wê bi wê re wê were lê hizirkirin û ev wê, bi pêşxistinên kes û hwd ve jî wê girêdayî wê weke aliyên bi xuy, tevger, kirin û hwd re wê, bi encamên ku ew wê bigihijiyê de wê li ser wê re wê bi temenekê bi hişmendî û hwd re wê, li wê were lê hizirkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê din jî wê pêvajoyên wê bi fahmkirinên weke ya siniran û hwd re wê ji aliyekê ve wê bi

têkiliyên weke bi aliyên hundûrîn û derveyî û hwd re wê di rengekê û şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê di mijare têngînên weke bi mijare têngîna newrolojikî a zimanî û bernemea kirina wê (Neuro Linguistic Programming) re wê ji du aliyên ve wê were dîtîn ku wê were lê hizirkirin. Aliyê pêşî wê li ser temenekê fahmkirinê û bi wê re wê salixkirinên ku ew wê bi wê re wê di rengekê de ku wê were lê hizirkirin bê. Aliyê din jî wê bi encamên ku wê were lê ghiştin bê û an bi rewşên din ên weke yên bi salixkirinên wê re ku wê bibê wê çawa wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bide dîyarkirin. Di awayekê de wê di nava wê de wê mijare jê sûdgirtinê, fêdebûnê û hwd wê weke aliyên ku wê weke aliyekê din wê di wê temenê de wê bi temenê xuy, tevger û kirinên me re wê, bi jêhatî, ji desthatî û levkirinên me ên jîyanî û hwd re wê weke aliyên ku wê were lê hizirkirin bê.

Di awayekê de wê di şêwayekê wê weke bi pergale siniran re li ser şêwayekê weke yê endazyaranî ku wê bikê wê di dîmenekê de wê were dîtîn ku ew wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê were dîtîn ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê, endazyarîyek ku ew bi pergale siniran û an têngînên weke wê ên biolojikî û fîzîkî û hwd wê were kirin wê di nava jîyanê de wê weke bi rewşek fahmkirinê û wê ghiştina rewşek baştirin bi ji wê fêdegirtinê û hwd re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin bê.

Weke aliyekê wê yê giring wê hewldanên ku wê çawa wê zimanekê zêhnî wê were bi bernema kirin wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê were dîtîn ku wê li ser wê were sekin in. Di awayekê de wê ya ku mirov wê, di hundûrê xwe de wê dijî û di dewama wê de wê çawa wê mirov wê bigihênê bi hêstên baş û di wê temenê de wê armancên ku mirov wê bi wê re wê bide hemberî xwe wê bigihê wan wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê.

Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê mijare têngîna zêhnî wê ji wê aliyê ve wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê çawa wê di rengekê de wê were fahmkirin wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Minaq wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, li ser têngînek bi derûnîyî re ku wê bi mijare keseyetiyê re wê li wê bihizirê û wê lêkolînan wê bikê Fritz Perls (1893-1970) wê

mijare keseyetiye wê hilde li dest û wê ji aliye têngna civakî ve jî wê hilde li dest. Ew wê, di hênê ser ziman ku wê li şûna ku wê kes wê weke civakê ku wê di temenekê levkirinê de wê were kirin wê çawa wê, bi zêhn û hêstan wê bi hevve wê bikin wê bixwezê wê li şûnê wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman.

Lê wê jî wê di renekê de wê dihênê ser ziman ku wê, di nava pêşketinên keseyetî ên dervî mirov bixwe jî wê çawa wê ahengekê wê di nava wê de wê bide çêkirin wê di wê çerçoveyê de wê li ser wê bisekinê.

Di wê temenê de wê bi têngnek derûnî wê werênê ser ziman û wê çendî ku wê aliyekê ve wê bahsa têkiliya mirovan a bi hev re a giring wê bikê jî lê wê bi têkiliyek bi hizrî û hêstî a bi zêhnê re danînê re jî wê di renekê de wê li ser temenekê fahmkirinê wê li ser wê bisekinê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di dewama wê de wê bikê ku ew wê li ser wê bisekinê bê.

Li ser wê temenê wê bi têngnek derûnî wê John Grinder û Richardandler wê di awayekê de wê, rewşa pêşketinên baştirin wê bi xuyên mirovan re wê çawa wê bibin wê weke aliyekê ku wê li ser wê temenê wê bikina mijar û wê li ser wê bisekin in.

Minaqandler wê di xabate xwe ya bi navê 'The Structure of Magic' de wê mijare siniran wê weke zimanê gûharînê wê di renekê de wê bixwezê ku ew wê bikirpênê û wê di wê de wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê weke ku wê were dîtin wê kesên ku ew 'fobiyên' wan hebin wê bikê mijare lêkolînê û wê di dewama wê de wê, cihê hizirkirina mirovan wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di dewama wê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman wê li ser wê bisekinê. Di wê çerçoveyê de ku em bibêjin wê mijare rewşên weke yên 'zêhn û ziman û bi bernemakirin (Neuro Linguistic Programming) wê li gihiştîya rojava wê di roja me de wê li ser temenekê ku wê bi keseyetiye û pêşketinê ku wê ji xwe re wê bikê mijar û wê lêkolînan wê bikê wê çerçoveyek û tûrek wê ya pêşketinê ku wê pêvajoyên me yên pêşketinê wê ji xwe re wê bikê mijar wê bibê. Di wê temenê de wê mijare zêhnê wê di wê çerçoveyê de wê di renekê de wê çawa wê, di awayekê de wê bikê ku ew baştirin wê fahmbikê wê bi wê re wê, li ser wê bisekinê. Di awayekê de wê hewldanên pêşxistinên bi rewşek baştirin a fahmkirinê wê bi wê re wê di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Di wê çerçoveyê de wê bi pêvajoyên pêşketinên mirov ve girêdayî aliyan ku wê di renekê de wê werina bi bernemakirin di çerçoveya fahmkirinê ên weke 'fêrbûnek lezlê hatî dayin', 'di pêvajoyên xwandin û fêrbûnê de

weyn bandûra motivasyonê, 'fêrbûna fêrbûnê', 'teknikên xêvî', 'pêvajoyek fêrbûnê a afrîner', 'bi serve hatina a rewşên weke stressê', 'rewşên weke zor ên li pêşiya pêşketinê, fahmkirinê û fêrbûnê', 'di rengekê de pêşavanê de rêyên serkevtinê, bi hev re çawa karina bi awaykê weke tîmekê xabitin' û hwd wê weke çend ji wan aliyên ku wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê bi wê re wê were li ser wan sekin in û wê bê xwestin ku ew werina fahmkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinên bi keseyetiyê bi têkiliyên derûnî, civaknasî, antropolojikî, biolojikî û hwd re wê weke aliyên ku wê di wê were hildan li dest.

Weki din wê teknikên weke bi fêrbûna binhiş, rêzaniyek serkevti, motivasyonê, biryardayinê, şewayên weke bi dilxweşkirin û baştirinên bi hêstiyarî, pêşxistin û xortina pergale xweparastinê a laşî, rewşên weke bi girêdanê ên weke bi maddeyên vexwerinê, her cure gûharînên bi xuyî û fahmkirina wan, xuyek nû bi desxistin, çawa wê di jîyanê de wê zewkê wê bigirê û wê xwe ji rewşên weke dilxirabûn û xwe baş hîsnekirinê wê were dûrkerin, mijarên bi pîrsgirêkên weke têkiliyê ve girêdayî û hwd wê weke wan bi gelek aliyên din re wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyên ku wê werina hildan li dest bin.

Di wê çerçoveyê de enstituyên ku ew di bin saziyên weke yên perwerdeyê û an di bin saziyên weke yên zaningahan û hwd de wê li ser şewayekê rewşenbîrî û hwd wê bi wan bi wan aliyan ve wê bi wan aliyan ve wê, alaqa dar bibê.

Di nava civakê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare civakê wê di wê temenê de wê li ser wê were sekin in. Navaroka wê û pêşketinên wê di wê temenê de wê, were lê hizirkirin. Aliyekê din ku wê bi pergali wê bi hizirkirinê re wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin wê saziyên weke yên zanina zaninê ku wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di dewama wê de wê çawa wê, di şewayekê de wê werina pêşxistin ku ew têkiliyek baş bi fahmkirina bi zaninê re were danin û an wê çawa wê zaninê wê di şewayekê baş de wê karibê wê bikarbênê û ji wê sûd bigirê.

Di roja me de ku wê weke demek weke ya bi zanin û ragihandinê wê pêşkeve wê, di wê temenê de wê ji wan aliyan ve wê hem ragihandin û hem zanin û fahmkirina wê bi awayên cihê wê, giringiya xwe wê bi wê re wê di şewayekê de wê werenê li holê û wê bide dîyarkirin. Bingihê

gotinên weke bi têtîna dem dema zanin û raghandinê ya wê di wê temenê de wê direngê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê xwediyê wê şewayê fahmkirinê bê.

Wê jî wê di rengê de wê dikarê wê di dewama wê de wê fahmbikê wê ku wê rêveberî û rêzaniya zaninê wê di wê nûqteyê de wê çawa wê were kirin wê di wê rengê de wê weke ku wê were kirin. Lê weke aliyekê wê yê din ê giring jî ku me li jor wê hanî ser ziman wê bi têtîliya zêhn û fahmkiirînê û ankû wê weke ku wê were diyarkirin pêşxistina zimanekê zêhnî wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê awayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengê de wê dikarê wê di awayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên bi wê rengê wê di wê çerçoveyê de wê giring bin ku mirov wê ji aliyekê baş û nûqteyê baş û rast ve wê hilde li dest û wê di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê bi fahmkirinên weke bi têtîna zêhn û ziman û bi bernemakirin (Neuro Linguistic Programming) û hwd re wê kes wê bigihîjê fêrsa fahmkirinê a bi hemû gûharênên bi xwe re û wê çawa wê bide diyarkirin û wê rêvebibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê bê. Di wê nûqteyê de têtîna zêhn û ziman a newrojîkî wê di wî nûqteyê de wê, ji aliyekê ve wê bi mijare azmûnên razber re wê bi aqil, zaninê, hizirkirinê cewherên xuyan û di dewama wê de pêvajoyên zêhnî û hwd wê, di awayekê de wê weke aliyên ku wê ji xwe re wê bikê weke ali û awayekê fahmkirinê.

Di awayekê de wê bi awayekê de wê mijarên weke bi zêhnî û numinêrîyên hundûrî wê ji aliyên weke aliyên rêyên dîtîne, bihîstinê, têtjirtîne û an destlêdanê û hwd ve wê bi encamên wan re wê, di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê di çerçoveyek xwedî bingihînî de wê, rêgezên wê yên ku ew weke wan bi wan were fahmkirin re wê di şewayekê de wê werê hanîn li ser ziman. Wê dikarê rêgezên wê di rengê de wê di wê rengê de wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Weke derkên me yên ji deerve bi numinêrîyên wan ku ew hebin. Her xuy ku wê bi xwe re weke xwe ku ew bi awayekê were fahmkirin. Di temenekê xuyî de bi niyetek baş wê fahmbikê. Di wê temenê de her

azmûn ku ew xwediyê temenekê xwe yê bingihîn ew hebê. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re ku mirov wê fahmbikê.

Weki din wê weke rêgezê din jî wê di çerçoveya dualiteyek zêhn û bedenê de ku wê were ser ziman û ku wê bi wê re wê weke beşên heman pergalê bin re ku wê were salixkirin bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê pêvajoya ji hev fêrbûnê wê di rengekê de wê were ser ziman û ev jî wê weke aliyekê wê yê giring ku wê weke bi têgîna kesek tiştê bikê wê ji wê yê din wê fêrbibê re wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Weki din wê weke aliyekê wê yê din jî wê, di nava xwezaya xwe de wê mirov wê xwediyê derfetên xwe yên ku ew ji wê sûdbigirê û wê di wê pêvajoya sûdgirtinê de wê ji wê xwediyê pêvajoyek fêrbûnê bê. Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê wê karibê wê werênê ser ziman. Wekê din ku em bahsa jîyanê bikin wê di awayekê de wê bingihê wê li ser zindibûnê bê û wê di wê temenê de wê têgîna bertekdayinê û hwd wê weke aliyekê ku wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê weke ku wê xwediyê wateyekê bê. Di wê çerçoveyê de wê mijare bertekbûnê wê, di rengekê de wê dikarê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman ku wê, bi xosletên zindibûnê ve wê di rengekê de wê girêdayî bê û wê di wê temenê de wê karibê wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Weki din di wê çerçoveyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê bi fêrs û rêgeza ceribandînê û şaşbûnê re wê, dema ku mirov wê tiştê bikê û wê pêvajoyek fêrbûnê wê bijê. Yan jî wê tiştê din wê ceribandîna wê bê. Ev wê weke pêvajoyek fêrbûnê wê di mejî de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Wê dema ku mirov wê tiştê ceribandîn ku ew wê weke kêr newê jî lê ew ceribandîn wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê û awayê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Di wê rewşê de wê ev wê di jîyanê de wê, ji aliyekê ve wê ne tenê wê weke xosletekê zinditiya me bê wê her wusa wê weke fêrsek bi aqilî û hişmendî a bi serbestiya me ve girêdayî wê aliyekê zêhnî wê bi xwe re wê, di şewayekê de wê weke ku wê karibê ew bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare bijartinan wê karibê wê weke aliyekê wê yê giring wê werênê ser ziman bê. Di jîyanê de wê armanca mirov wê weke ku wê hertimî wê ew bê ku wê ghiştina ya baştir û bijartinên baştir bikê wê bi wê ve wê weke ku wê di rengekê de wê girêdayî wê xwe bide dîyarkirin. Lê di wê temenê de wê pêvajoya bijartinê wê hertimî wê ne bi aliyekê baş û an baştir ve wê bibê û wê di wê çerçoveyê de wê di her pêvajoyên me yên bijartinê de ew, çawa wê di rengekê de wê bibê wê bi wê re wê, di rengekê de wê aliyekê giring ê fêrbûnê wê bi xwe re ev pêvajo wê karibê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê wateya bijartinê û encamên wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke du aliyên wê yên ku wê di wê temenê de wê weke aliyên ku mirov weke ku wê pêwîst bê ku mirov wê di farq, hey û hişê wê de bê. Hinekê jî wê dema ku mirov wê bahsa têngîna bijartinên baş wê bi wê re wê bikê û bixwezê bigihijê ya ji wê başê baştir jî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê di rengekê de wê di nava zêhnê de wê, di temenekê de wê hewldanên weke bernemakirina zimanekê bi zêhnî wê di wê temenê de wê weke aliyekê ku mirov wê bi encam û bandûrên wê re wê di rengekê de wê di nava jîyane xwe de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di serî de wê bi awayekê wê ew bernemakirin ku wê bi qalibên hizirkirin û qalibên wê re wê di rengekê de wê di awayekê de wê bide dîyarkirin bê.

Minaq em di jîyane xwe de em dema ku em pêvajoyekê dijîn em naqşaya wê dertênin. An jî em di rengekê de em naqşaya herêmekê, deverekê, rewşekê bi mekanî û demî û hwd wê dikarin êdî bi aqilê xwe wê derhênin. Ev jî wê weke aliyekê ku em bi wê fêrsê wê hildina li dest bê û wê werênê ser ziman. Di wê rengê wê têngîna qalibên jîyanî wê, hinekê jî wê weke rewşên jîyanî ên ku em di wê temenê de wê di rengekê de wê, dijên bin. Di dewama wê de wê ev wê weke aliyekê din jî ku em dikarin wê bi têngîna darêjkên jîyanî wê fahmbikê. Û têngîna darêjkên jîyanî wê weke rewşên jîyanî ên di wê temenê de ku em bi gotin dikin wê çawa wê weke aliyna ku wê, bi pêvajoyên fahmkirinê û navaroka wan re wê di rengekê de ku wê were fahmkirin û wê karibê werê hanîn li ser ziman bê.

Li ser wê temenê wê mirov wê azmûnên xwe wê jinûve û jinûve wê şirovîkê û an di rewşên teybet û giştî û an gelemperî de wê, wê

gelemperkirina wê di wê rengê de wê bikê. Rewşên weke teybet û gelemperî wê di wê rengê de wê bo rewşa me û azmûnên wê di rengekê de wê, di serî de wê ji du aliyên ve wê wateya wê hebê. Aliyê pêşî wê di rengekê de wê bo rewşa wê azmûnê ku ew wê bo jîyanê wê weke fêrekê bibê û wê, di wê nûqtayê de wê, weke rewşeke ku em li wê serwer in di nava gerdûna xwe de. Lê ew rewşa weke ya gerdûna me a giştî jî wê ji xwe û pêvajoyên jîyanê ên xwe wê hertimî wê darêjkên din ên nû wê bide afirandin. Di wê çerçoveyê de wê, dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê di nava wê ya giştî de wê ya ku em li wê bi hişbûna û kiriya hundûrê çerçoveya fahmkirina xwe de wê weke bi xosletekê teybetîya me re jî wê wateyekê wê di rengekê de wê karibê bistênê.

Wê jî wê di dewama wê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di wê çerçoveyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ji aliyekê ve wê, weke bi rengê nerîn û modelek jîyanî a xwe re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê.

Wê dema ku em bahsa mejiyê mirov û rewş û fêrsên derkkirinê bikê wê di serî de wê pergalên nûminêr ên derkkirinê ên weke bihistin, dîtinê, têjkinê, bêhnikirinê û destlêdanê û hwd re wê, di şêwayekê de wê xwe bi wê re wê, di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di mijare derkkirinekê de wê di nava hev re wê, ev ali wê di rengekê de wê bixabitin. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di mijarekê de wê minaq em dikarin bahsa tenê bi serê xwe bahsa bêhnekê bikin. An jî wê tiştek nebê wê karibê bahsa dîtine wê were kirin? Yan jî wê, bo ku bêhnikirinek bibê wê, çavkaniyek wê pêwîstîya wê nebê? Di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê din ku tiştek nebê wê çawa wê karibê dest li tiştekê were lê dayin. Bo destlêdanê wê mercê hebûna wê hebûnê wê ne pêwîst bê? Di wê çerçoveyê de wê dema ku em li bersiva pirsên bi wê rengê li wan dihizirin wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê karibê wê bi wê re wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di nava jîyanê de wê darêjkkirina wê de wê, ev ali wê weke ku wê bi hev re wê, têkiliyek wan ya bi hebûnê wê di wê temenê de wê hebê. Tiştek wê dema ku ew bi bûjenî û an hebûnê hebê wê wan aliyên bi

fêrsên pergali ên derkkirinê wê di xwe de wê di şêwayekê de wê bihawênê. Wê di wê temenê de wê, ev wê di wê renekê de wê bibê.

Dema ku em tişteke wê deng dikin em wê di wê renekê de wê di wê temenê de wê bi wê dengê wê tiştê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di wê temenê de wê karibê wê were lê hizirkirin ew jî wê bi têngîna dengkirinê û an wê weke lêkerîya sehî ku mirov wê li wê bihizirê wê bi wê re wê bê. Wateya gotina lêkerîya sehî wê di wê nûqtayê de wê çi bê? Di serî de wê dema ku em tişteke wê weke bi gotinê dikin û wê li wê dikin bi wate dikin wê di xwe de wê ji aliyekê ve wê karibê wê weke ku wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ev wê ji aliyekê ve wê weke aliyekê wê yê bi wateya wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bihawênê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Tişt wê di nava jîyanê de wê dema ku em wê li wê tevgerê dikin em weke ku wê bi wê re wê rewşek xuyî jî wê bi wê re wê didina dîyarkirin. Minaq wê dema ku em axiftinekê dikin em zû biaxifin û an di axiftinên xwe de navberê dirêj bikin û hêdî bixwênin wê weke aliyna ku wê kaeribê wê di wê temenê de wê di renekê de wê werênê ser ziman bê. Ev wê, weke tevge rû xuyên bi deng û hwd re jî wê di renekê de wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke ku wê bidina dîyarkirin bin.

BI heman rengê wê bi mijare dîtinê re jî wê karibê wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Her tevgerên bi çav ên weke miç û bal kirinê wê di wê temenê de wê di renekê de wê karibê wê bahsa wê bikê û wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, şêwayê fêrbûnên me û pîvanên me yên fêrbûnê wê di tevger û awayên labitandinên me yên weke bi çav û nerînên me re wê di renekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Çav wê hinekê jî wê weke têkiliyek rastarast a bi meji re bê. Rewşên weke ku em bahsa wan dikin weke temaşa bi çav bê, têkiliyên ku em bi nerîna xwe re didênin û an di rewşên weke li gorî rewşan pozisyonên bi çav û nerîna wê ku em diafirênin û hwd wê di wê temenê de wê karibê wê di renekê de wê bahsa wê bikê û wê di renekê û awayekê de wê werênê ser ziman bê.

Di renekê de wê dema ku em bahsa ogeyên bîrkinê û hatina afirandin û hwd bikê wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê di renekê de wê bahsa wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê, bi wê nerînê re wê di awayekê de wê rewşên ku wê karibin werina ser ziman wê zêde hebin. Ji danûstandinên me yên hundûrîn bigrê û heta gelek rewşên weke yên din wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Di têngînek pergali a sehî de wê, rewşên weke ku em dikarin ên li bin wê re wê bi heman rengê wê weke bi pergali werênina ser ziman ên weke minaq bi dîtinê weke bi dîmenî, rohnîtiyê, rewşên weke lezê, nêz û dûrbûnê û hwd re wê, karibê wê werênê ser ziman. Weke bi bihîstinê re wê aliyên weke rewşên weke bilindayi û nimzî, tempo, ritm, lez û hwd re wê karibê wê werênê ser ziman. Bi rewşên weke destlêdanê û hwd re wê weke reşên weke germ û sar, tevger, awa û an şekl, giranî, sivikî, lezî û hwd wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê ev aliyên me weke yên binî wan hanî ser ziman wê wateya wan wê ji aliyê meji ve wê hebê. Wê dema ku mirov ji aliyê meji û hizirkirinên hundurê wê û hwd ve wê hilde li dest wê di awayekê de wê weke ku wê bi hêstî û hwd wê di hundûr de wê çî wê bibê wê xwe bi wan û an bi rêya wan re wê di renekê de wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de ew wê weke pergali ragihandinê jî wê di renekê de wê di wê temenê de wê xwe di şewayekê de wê weke wê weke ku wê bidina dîyarkirin.

Di rewşên weke ku mirov wê di wê temenê de wê bi rêyên dîtinê, bihîstinê têtjirtinê, bêhnkirinê û hwd re wê bikê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di dewama wê de wê bi wan aliyan re wê li wê bihizirê bê. Di dema ku em tiştê wê sar û germ wê di hizirê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê ahengek hizirkirinê a jîyanî jî wê xwe di renekê de wê bi wê re wê weke ku wê di şewayekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Ev rewş wê hem wê ji aliyekê ve wê diyarkirinên bi ji aliyên hundur ve ku wê bidina dîyarkirin wê çendî ku wê di wê rengê de wê xwediyê fêsekê bin wê, ewçendî jî wê piştî wê di renekê de ku ew çendî ku ew bû wê, di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, piştî ku ew bû wê weke rewşek azmûnî wê bi ragihandinên li ser wê û di nava dem û mekanê de wê bûyina bi wê re wê bi şandinên wê yên li meji û nîşandinên wê re wê, di wê temenê de wê bingihêkê fêrbûnê jî wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê biafirê.

Di wê çerçoveyê de wê dema ku em li ya ku em weke hîs dîkin bi hêstîyarî û têkiliya wê ya bi bedenê me re wê di wê temenê de wê çawa wê weke aliyekê wê yê giring wê biafirênê û wê di wê temenê de wê ew ya weke hîskirinê bi hêstî wê ji meji wê bibê û wê weke têkiliyek ji wê a bi bedenê û hwd re wê bibê wê di wê temenê de wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di nava bedenê de wê rê û tûrêmn têkiliyê ku wê hemû aliyên wê meji bi wê rewşa xw eya ragihandinê a ku ew li wê bigihijê wê bi wê re wê weke ku wê bibê wê hebê. Wê di wê rewşê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Çavkanî:

- * Hegel, G.W.F (1983). *Phenomenology of Spirit*. Oxford University Press.
- * Descartes, René (1649). *Passions of the Soul*. Hackett Publishing Company
- *Searle, John (1 November 2004). *Mind: A Brief Introduction*. Oxford University Press Inc, USA
- * Schmaltz, Tad (2002). "Nicolas Malebranche". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2002 Edition). Center for the Study of Language and Information, Stanford University. Retrieved 2006-09-25.
- *Russell, S. & Norvig, R. (1995). *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. New Jersey: Prentice Hall,
- *Sipser, M. (1998). *Introduction to the Theory of Computation*. Boston, Mass.: PWS Publishing Co
- *Pinker, S. (1997) *How the Mind Works*. tr. It: *Come Funziona la Mente*. Milan: Mondadori
- *Churchland, Patricia (1986). *Neurophilosophy: Toward a Unified Science of the Mind–Brain*. MIT Press.
- *Putnam, Hilary (2000). *The Threefold Cord: Mind, Body, and World*. New York: Columbia University Press
- *Wittgenstein, Ludwig (1954). *Philosophical Investigations*. New York: Macmillan
- *LeDoux, J. (2002) *The Synaptic Self: How Our Brains Become Who We Are*, New York: Viking Penguin
- *Hacker, Peter (2003). *Philosophical Foundations of Neuroscience*. Blackwell Pub
- *Jaegwon Kim (2005), *Philosophy of Mind*, Westview Press; 2 edition
- *Davidson, D. (2001). *Subjective, Intersubjective, Objective*. Oxford: Oxford University Press
- *Ryle, Gilbert (1949). *The Concept of Mind*. Chicago: Chicago University Press.
- *Russell, Bertrand (1918) *Mysticism and Logic and Other Essays*, London: Longmans, Green.
- * LeDoux, Joseph (2002). *The Synaptic Self*. New York: Viking Penguin

- *Chomsky, Noam(2005), Language and mind,
- *Locke, John (1690), Two Treatises on Government: A Translation into Modern English, Industrial Systems Research
- *Locke, John (1691), Some Considerations on the consequences of the Lowering of Interest and the Raising of the Value of Money, Marxists, archived from the original on 24 March 2015,
- *Locke, John (1690). "Book IV, Chapter XVII: Of Reason". An Essay Concerning Human Understanding. Archived from the original on 3 March 2016. Retrieved 12 March 2015
- *Harrison, John; Laslett, Peter (1971). The Library of John Locke. Oxford: Clarendon Press
- *Wilson, Fred (2008). The External World and Our Knowledge of It : Hume's critical realism, an exposition and a defence, Toronto: University of Toronto Press
- *Norton, David Fate (1982). David Hume: Common-Sense Moralist, Sceptical Metaphysician. Princeton: Princeton University Pres
- *Russell, Paul (1995). Freedom and Moral Sentiment: Hume's Way of Naturalizing Responsibility. New York & Oxford: Oxford University Press.
- *Chomsky, N. (1957). Syntactic structures. The Hague, the Netherlands: Mouton
- *Chomsky, N. (1965). Aspects of the theory of syntax. Cambridge, MA: MIT Press

• **Abdusamet Yigit, kurdistan, cizirabota, 2018**